<u>અસ્વીકરણ</u>: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઈ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

<u>DISCLAIMER:</u> The translated judgment in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/ her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgment shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.

==========

સીતા સોરેન

વિરુદ્ધ

ભારત સરકાર

(ફોજદારી અપીલ નંબર ૪૫૧/૨૦૧૯)

૦૪ માર્ચ ૨૦૨૪

[મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિ ડૉ. ન્યાયમૂર્તિ ધનંજય વાય ચંદ્રચુડ, ન્યાયમૂર્તિ એ. એસ. બોપન્ના, ન્યાયમૂર્તિ એમ. એમ. સુંદરેશ, ન્યાયમૂર્તિ પામિદિઘંતમ શ્રી નરસિમ્હા, ન્યાયમૂર્તિ જે. બી. પારડીવાલા, ન્યાયમૂર્તિ સંજય કુમાર અને ન્યાયમૂર્તિ મનોજ મિશ્રા.]

વિચારણા માટેનો મુદ્દો

હાલનો રેફરન્સ પી.વી. નરસિમ્હા રાવ કેસમાં બહુમતી ચુકાદાના દ્રષ્ટિકોણની ચોકસાઈ પર પુનર્વિચારણા સાથે સંબંધિત છે, જે વિધાનસભ્યને તેની સામેના, વક્તવ્ય કે મત આપવા, લાંચ લેવાના આક્ષેપ સબબ કાર્યવાહીથી સંરક્ષણ આપે છે.

હેડનોટ્સ

ભારતનું બંધારણ – અનુચ્છેદ ૧૦૫ અને ૧૯૪ – સંસદ અથવા વિધાનસભા, જે ગૃહ લાગૂ પડતું હોય તેનાં, સભ્યો તેમજ તેની સમિતિના સભ્યોની સત્તાઓ, વિશેષાધિકારો અને પ્રતિરક્ષણો અને સભ્યો અને સમિતિઓ – સાંસદ અથવા વિધાનસભ્ય, જો ફોજદારી અદાલતમાં લાંચ લેવાના આરોપ પર કાર્યવાહીથી મુક્તિનો દાવો કરી શકે છે–પી.વી. નરસિમ્હા રાવના કેસમાં બહુમતી દૃષ્ટિકોણની ચોકસાઈ પર પુનર્વિચાર, જે વિધાનસભ્યને કાર્યવાહીથી મુક્તિ આપે છે જેણે કથિત રીતે મત આપવા અથવા બોલવા માટે લાંચ લીધી હોયઃ

ઠેરવવામાં આવ્યું: પી.વી. નરસિમ્હા રાવના કેસમાં બહુમતીના ચુકાદાની જાહેર હિત, જાહેર જીવનમાં પ્રામાણિકતા અને સંસદીય લોકશાહી પર વ્યાપક અસરો છે – જો નિર્ણય પર પુનર્વિચાર ન કરવામાં આવે તો આ અદાલત દ્વારા ભૂલને કાયમ રાખવાની મંજૂરી આપવાનું ગંભીર જોખમ છે – આમ, આ કેસ સાથે સંમત થયા નથી અને નકારી કાઢવામાં આવ્યો છે. [ફકરો ૧૮૮]

ભારતનું બંધારણ –અનુચ્છેદ ૧૦૫ અને ૧૯૪ – સંસદ અથવા વિધાનમંડળના ગૃહો અને સભ્યો અને સમિતિઓની સત્તાઓ, વિશેષાધિકારો અને પ્રતિરક્ષણો – વિધાનસભ્ય સામે આરોપ કે તેમણે રાજ્યસભાની ચૂંટણીમાં પોતાની તરફેણમાં મત આપવા માટે અપક્ષ ઉમેદવાર પાસેથી લાંચ લીધી હતી, જોકે, ખુલ્લા મતદાનમાં તેમણે કથિત લાંચ આપનારની તરફેણમાં મત આપ્યો ન હતો, પરંતુ તેમના પોતાના પક્ષના ઉમેદવારની તરફેણમાં મત આપ્યો હતો – સભ્ય સામે આરોપપત્ર–ફોજદારી આરોપોને રદ કરવાની અરજી, અનુચ્છેદ ૧૯૪(૨) ના

રક્ષણનો દાવો, પી.વી. નરસિમ્હા રાવના કેસ પર આધાર રાખીને કે સભ્યને સ્વીકારવા માટે કાર્યવાહીથી મુક્તિ મળશે સંસદમાં બોલવા અથવા મત આપવા માટે લાંચ – હાઈકોર્ટ દ્વારા નકારી કાઢવામાં આવી – સુપ્રીમ કોર્ટ સમક્ષની બાબત જ્યાં બે ન્યાયાધીશોની ખંડપીઠે આ બાબતને ત્રણ ન્યાયાધીશોની ખંડપીઠે મોકલી હતી, જેમણે વધુ પાંચ ન્યાયાધીશોની ખંડપીઠે પી.વી. નરસિમ્હા રાવની શુદ્ધતા પર શંકા વ્યક્ત કરી હતી, જેમાં બહુમતી ચુકાદામાં જણાવાયું હતું કે જ્યારે તેઓ સંસદમાં બોલવા અથવા મત આપવા માટે લાંચ સ્વીકારે છે ત્યારે ધારાસભ્યને મુક્તિ આપવામાં આવે છે, જ્યારે લઘુમતીએ એવું માન્યું હતું કે સંસદમાં મત આપવા અથવા બોલવા માટે ધારાસભ્યોને પ્રભાવિત કરવા માટે લાંચ આપવી,અનુચ્છેદ ૧૦૫(૨) અને ૧૯૪(૨) દ્વારા સુરક્ષિત નથી, અને આ બાબતને સાત ન્યાયાધીશોની ખંડપીઠે મોકલી હતીઃ

ઠેરવવામાં આવ્યું: પી.વી. નરસિમ્હા રાવના કેસમાં બહુમતીના ચુકાદામાં આ મુદ્દા પર કરવામાં આવેલ અર્થઘટન વિરોધાભાસી પરિણામમાં પરિણમે છે–આ પ્રકારનું અનુચ્છેદ ૧૦૫ અને ૧૯૪ના લખાણ અને હેતુથી વિપરીત છે – પી.વી. નરસિમ્હા રાવના કેસ પર પુનર્વિચાર પૂર્વવર્ત ન્યાયનિર્ણયોના અનુસરણન સિદ્ધાંતનું ઉલ્લંઘન થતું નથી – ગૃહના સભ્યો અથવા ખરેખર ગૃહ પોતે એવા વિશેષાધિકારોનો દાવો કરી શકતા નથી જે તેમની કામગીરી સાથે આવશ્યકપણે સંબંધિત નથી – બંધારણ જાહેર જીવનમાં પ્રામાણિકતાની કલ્પના કરે છે – વિધાનસભાના સભ્યોના ભ્રષ્ટાચાર અને લાંચ સંસદીય લોકશાહીના પાયાને નષ્ટ કરે છે – લાંચ સંસદીય વિશેષાધિકાર દ્વારા સુરક્ષિત નથી – વિતરણ લાંચ

લેવાના ગુના માટે પરિણામ અપ્રસ્તુત – રાજ્યસભાની ચૂંટણી માટે મતદાન અનુચ્છેદ ૧૯૪(૨) ની મર્યાદામાં આવે છે – આમ, આ કેસ સાથે સંમત નથી અને નકારી કાઢવામાં આવ્યો છે.[ફકરા ડી, જી, આઈ, ૧૮૮]

ન્યાયિક દૃષ્ટાંતરૂપ ન્યાયનિર્ણય નરસિમ્હા રાવના કેસમાં લાંબા સમયથી વણસેલા કાયદાનો ચુકાદો, જો જરૂરી હોય તોઃ

ઠેરવવામાં આવ્યું: જે સમયગાળા દરમિયાન આ કેસ ચાલી રહ્યો છે તે પ્રાથમિક પરિણામનો નથી – આ અદાલત માટે પોતાની જાતને પૂર્વવર્ત ન્યાયનિર્ણયોના અનુસરણન સિદ્ધાંતની કડક સમજણ સુધી મર્યાદિત રાખવી યોગ્ય નથી– કાયદાના જૈવિક વિકાસ અને ન્યાયની પ્રગતિ માટે તેના નિર્ણયો પર પુનર્વિચાર કરવાની આ અદાલતની ક્ષમતા જરૂરી છે–જો આ અદાલતને તેના નિર્ણયો પર પુનર્વિચાર કરવાની તેની સત્તાથી વંચિત કરવામાં આવે, તો બંધારણીય ન્યાયશાસ્ત્રનો વિકાસ લગભગ અટકી જશે–આમ, પી.વી. નરસિમ્હા રાવના કેસ પર પુનર્વિચાર કરવાથી પૂર્વવર્ત ન્યાયનિર્ણયોના અનુસરણન સિદ્ધાંતનું ઉલ્લંઘન થતું નથી – પી.વી. નરસિમ્હા રાવના કેસમાં વ્યાપક અવરોધ છે. જાહેર હિત, જાહેર જીવનમાં પ્રામાણિકતા અને સંસદીય લોકશાહીની કામગીરી પર સ્પષ્ટીકરણ–તેમાં ઘણી સ્પષ્ટ ભૂલો છે,અનુચ્છેદ ૧૦૫ના લખાણનું તેનું અર્થઘટન; સંસદીય વિશેષાધિકારના અવકાશ અને હેતુની તેની વિભાવના અને આંતરરાષ્ટ્રીય ન્યાયશાસ્ત્ર પ્રત્યેનો તેનો અભિગમ જે તમામ વિરોધાભાસી પરિણામમાં પરિણમ્યા – જો પી.વી. નરસિમ્હા રાવના કેસમાં નિર્ણય પર પુનર્વિચાર કરવામાં ન આવે તો ભૂલને ટકાવી રાખવાની નિકટવર્તી ધમકી છે–

બંધારણનું ભૂલભરેલું અર્થઘટન, માત્ર આ અદાલતના પાંચ ન્યાયાધીશોના અગાઉના અભિપ્રાય પ્રત્યે કઠોર નિષ્ઠાને કારણે કાયમી ન હોવું જોઈએ. [પરિચ્છેદ ૩૧,૩૩,૪૦,૪૪,૧૮૮.૧]

ભારતનું બંધારણ–અનુચ્છેદ ૧૦૫ અને ૧૯૪–સંસદીય વિશેષાધિકાર, જો ગૃહનો સામૂહિક અધિકાર હોય તો–વિશેષાધિકારના બે ઘટક ઘટકોઃ

ઠેરવવામાં આવ્યું: પ્રથમ એ સંસદના ગૃહ દ્વારા સામૂહિક રીતે મેળવવામાં આવતા અધિકારોનો સરવાળો છે અને બીજું એ છે કે ગૃહના સભ્યો દ્વારા વ્યક્તિગત રીતે મેળવવામાં આવતા અધિકારો–અધિકારો અને પ્રતિરક્ષણો જેમ કે પોતાની પ્રક્રિયાને નિયંત્રિત કરવાની સત્તા, ગૃહની અવમાનના માટે સજા કરવાની અથવા સભ્યને હાંકી કાઢવાની સત્તા, ગૃહ દ્વારા તેની યોગ્ય કામગીરી, સભ્યોની સુરક્ષા અને તેની પોતાની સત્તા અને ગૌરવનું સમર્થન કરવા માટે એક સામૂહિક સંસ્થા તરીકે રાખવામાં આવેલા વિશેષાધિકારોના પ્રથમ તત્વ સાથે સંબંધિત છે–ગૃહના સભ્યો દ્વારા વ્યક્તિગત રીતે ઉપયોગમાં લેવાતા અધિકારોના બીજા તત્વમાં વાણીની સ્વતંત્રતા અને ધરપકડથી સ્વતંત્રતાનો સમાવેશ થાય છે. જેમાં વિશેષાધિકાર એવો હોવો જોઈએ કે "જેના વિના તેઓ તેમના કાર્યોનું નિર્વહન ન કરી શકે"–ગૃહના સભ્યો દ્વારા વ્યક્તિગત રીતે મેળવવામાં આવતા આ વિશેષાધિકારો ગૃહના સામૂહિક કાર્યોના અસરકારક નિર્વહનની ખાતરી કરવા અને તેને સરળ બનાવવા માટેનું એક સાધન છે–ગૃહના સભ્યો દ્વારા મેળવવામાં

આવતા વિશેષાધિકારો જે અન્ય સંસ્થાઓ અથવા વ્યક્તિઓ દ્વારા મેળવવામાં આવેલા વિશેષાધિકાર કરતાં વધી જાય છે, તે નિરપેક્ષ અથવા અયોગ્ય નથી– આમ,અનુચ્છેદ ૧૦૫ અને ૧૯૪ માં સમાવિષ્ટ વિશેષાધિકારો અને પ્રતિરક્ષણો સામૂહિક રીતે ગૃહની છે–સભ્યો દ્વારા વ્યક્તિગત રીતે વિશેષાધિકારોનો ઉપયોગ તે ગૃહની તંદુરસ્ત અને આવશ્યક કામગીરી સાથે બંધાયેલ છે કે કેમ તેની ચકાસણી કરવી આવશ્યક છે. .[પરિચ્છેદ ૭૬,૭૭,૮૪]

ભારતનું બંધારણ–કલમ ૧૦૫ અને ૧૯૪–સંસદીય વિશેષાધિકારો–વિશેષાધિકારનો દાવો કરવા અને તેનો ઉપયોગ કરવા માટે આવશ્યકતાની કસોટીઃ

ઠેરવવામાં આવ્યું:ગૃહના સભ્યો અથવા ખરેખર ગૃહ પોતે એવા વિશેષાધિકારોનો દાવો કરી શકતા નથી કે જે અનિવાર્યપણે તેમની કામગીરી સાથે સંબંધિત ન હોય–સંસદ અથવા વિધાનસભાના વ્યક્તિગત સભ્ય દ્વારા વિશેષાધિકારનો દાવો બેવડું પરીક્ષણ દ્વારા સંચાલિત કરવામાં આવશે, પ્રથમ, દાવો કરાયેલ વિશેષાધિકાર ગૃહની સામૂહિક કામગીરી સાથે જોડાયેલો હોવો જોઈએ, અને બીજું, તેની જરૂરિયાત ધારાસભ્યની આવશ્યક ફરજોના નિર્વહન સાથે કાર્યાત્મક સંબંધ ધરાવતી હોવી જોઈએ–વિશેષાધિકાર અસ્તિત્વમાં છે અને ગૃહ માટે સામૂહિક રીતે તેનું કાર્ય કરવું જરૂરી છે તે સંતોષવાનો બોજ તે વ્યક્તિ અથવા સંસ્થા પર છે જે વિશેષાધિકારનો દાવો કરે છે–સંસદ અથવા વિધાનસભાઓના ગૃહો, અને સમિતિઓ ટાપુઓ નથી જે અંદરના લોકોને સામાન્ય કાયદાના

અમલીકરણથી રક્ષણ આપતા એન્ક્લેવ તરીકે કાર્ય કરે–કાયદા ઘડનારાઓ તે જ કાયદાને આધીન છે જે કાયદો બનાવતી સંસ્થા તે લોકોનું સંચાલન કરે છે અને પ્રતિનિધિત્વ કરવાનો દાવો કરે છે.[ફકરા ૮૭,૯૦,૯૧]

ભારતનું બંધારણ–કલમ ૧૦૫ અને ૧૯૪–સંસદીય વિશેષાધિકાર–વિશેષાધિકાર, જો સાંસદ અથવા વિધાનસભ્ય કે જેઓ તેમના ભાષણ અથવા મતના સંબંધમાં લાંચ લે છે તેમને મુક્તિ મળે તોઃ

ઠેરવવામાં આવ્યું:લાંચ એ સંસદીય વિશેષાધિકાર દ્વારા સુરક્ષિત નથી–લાંચ એ કંઈપણ કહેવામાં આવે છે અથવા કોઈ પણ મત આપવામાં આવે છે તેના સંદર્ભમાં નથી–કલમ ૧૦૫ અને અનુચ્છેદ ૧૯૪ ની કલમ (૨) હેઠળ લાંચ લેવાથી મુક્તિ નથી કારણ કે લાંચ લેનાર સભ્ય એવો ગુનો કરે છે જે તેમની મત આપવાની ક્ષમતા અથવા તેમના મત પર નિર્ણય લેવાની ક્ષમતા સાથે અસંબંધિત નથી–એ જ સિદ્ધાંત ગૃહ અથવા સમિતિમાં ભાષણના સંબંધમાં લાંચ લેવાને લાગુ પડે છે–વિધાનસભાના વ્યક્તિગત સભ્યઅનુચ્છેદ ૧૦૫ અને ૧૯૪ હેઠળ લાંચ લેવાના આરોપ પર કાર્યવાહીથી મુક્તિ મેળવવા માટે વિશેષાધિકારનો દાવો કરી શકતા નથી. આ દાવો ગૃહની સામૂહિક કામગીરી સાથે સંકળાયેલો છે અને તે ધારાસભ્યની આવશ્યક ફરજો નિભાવવા માટે જરૂરી છે તે બેવડી કસોટીને પૂર્ણ કરવામાં નિષ્ફળ જાય છે.[પેરા G, ૧૮૮.૪,૧૮૮.૭]

ભારતનું બંધારણ–કલમ ૧૦૫ અને ૧૯૪–સંસદીય વિશેષાધિકાર–કલમ ૧૦૫ ની કલમ (૨) માં 'સંદર્ભમાં' અને 'કંઈપણ' અભિવ્યક્તિ–અર્થઘટનઃ

ઠેરવવામાં આવ્યું:કલમ ૧૦૫ની કલમ (૨) "જે કંઈપણ કહેવામાં આવ્યું હોય" અથવા કોઈપણ મત આપવામાં આવ્યો હોય તેના સંદર્ભમાં મુક્તિ આપે છે–આ પ્રતિરક્ષાની હદની તપાસ ગૃહની કામગીરી સાથે આંતરિક સંબંધની કસોટી અને આવશ્યકત કસોટી પર થવી જોઈએ–કલમ ૧૦૫ની કલમ (૨) હેઠળ આપવામાં આવેલી પ્રતિરક્ષાની મર્યાદાને વર્ણવવા માટે "સંદર્ભમાં" શબ્દસમૂહ મહત્વપૂર્ણ છે–કલમ (૨) માં "જે કંઈપણ કહેવામાં આવ્યું હોય અથવા કોઈપણ મત આપવામાં આવ્યું હોય" તેના સંદર્ભમાં "શબ્દો" શબ્દસમૂહને લાગુ પડે છે, અને પછીના ભાગમાં ગૃહ દ્વારા અથવા તેની સત્તા સાથે પ્રકાશનને લાગુ પડે છે–વ્યક્ત કરોઅનુચ્છેદ ૧૦૫(૨) અને ૧૯૪(૨) માં "કંઈપણ" અને "કોઈપણ" સાથે જોડાયેલી અભિવ્યક્તિઓના સંદર્ભમાં વાંચવું આવશ્યક છે–"કંઈપણ" અથવા "કોઈપણ" શબ્દોનો અર્થ તે લાગુ પડે છે તે કાર્યકારી શબ્દને વાંચ્યા વિના અર્થઘટન કરી શકાતું નથી, એટલે કે "કહ્યું" અને "મત આપવામાં આવ્યો" અનુક્રમે–"કંઈપણ" અને "કોઈપણ" શબ્દ જ્યારે તેમના સંબંધિત કાર્યકારી શબ્દો સાથે વાંચવામાં આવે છે ત્યારે તેનો અર્થ એ થાય છે કે સભ્ય જે રીતે અનુભવે છે તે રીતે બોલવા માટે પ્રતિરક્ષાનો દાવો કરી શકે છે અને ગૃહ સમક્ષ કોઈ પણ બાબત પર તેઓ ઇચ્છે તે દિશામાં મત આપી શકે છે–આ સંપૂર્ણપણે અદાલતો દ્વારા દખલગીરીના અવકાશની બહાર છે–સંદર્ભમાં "શબ્દો" 'નો અર્થ થાય છે' તેમાંથી ઉદ્ભવવું 'અથવા' તેની સાથે સ્પષ્ટ સંબંધ ધરાવતો 'અને તેનો

અર્થ એવી કોઈ પણ વસ્તુ તરીકે અર્થઘટન કરી શકાતો નથી કે જે આપેલા ભાષણ અથવા મત સાથે દૂરસ્થ જોડાણ પણ હોઈ શકે.[પરિચ્છેદ ૯૯,૧૦૨–૧૦૩,૧૮૮.૬]

ભારતનું બંધારણ–કલમ ૧૦૫ અને ૧૯૪–સંસદમાં સત્તા, વિશેષાધિકારો અને પ્રતિરક્ષા–હેતુ અને ઉદ્દેશઃ

ઠેરવવામાં આવ્યું:બંધારણ જાહેર જીવનમાં પ્રામાણિકતાની કલ્પના કરે છે–હેતુ અને ઉદ્દેશ કે જેના માટે બંધારણ સંસદમાં સત્તાઓ, વિશેષાધિકારો અને પ્રતિરક્ષણો ને ધ્યાનમાં રાખવો જોઈએ–વિશેષાધિકારો અનિવાર્યપણે ગૃહ સાથે સામૂહિક રીતે સંબંધિત છે અને તેની કામગીરી માટે જરૂરી છે–તેથી,અનુચ્છેદ ૧૦૫ માં "સંદર્ભમાં" શબ્દસમૂહનો અર્થ વિશેષાધિકારો અને મુક્તિઓના હેતુ સાથે સુસંગત હોવો જોઈએ–કલમ ૧૦૫ અને ૧૯૪ એક નિર્ભીક વાતાવરણ ઊભું કરવાનો પ્રયાસ કરે છે જેમાં સંસદના ગૃહો અને રાજ્ય વિધાનસભાઓમાં ચર્ચા, ચર્ચા અને વિચારોનું આદાનપ્રદાન થઈ શકે છે–જ્યારે કોઈ સભ્યને ચોક્કસ રીતે મત આપવા અથવા બોલવા માટે પ્રેરિત કરવામાં આવે છે ત્યારે હેતુ નાશ પામે છે. કોઈ મુદ્દા પર તેમની માન્યતા/સ્થિતિને કારણે પરંતુ લાંચ લેવાના કૃત્યને કારણે–ભ્રષ્ટાચાર અને વિધાનસભાના સભ્યોની લાંચ લેવાથી ભારતીય સંસદીય લોકશાહીનો પાયો ક્ષીણ થાય છે–તે બંધારણના મહત્વાકાંક્ષી અને વિચારશીલ આદર્શોને વિનાશક બનાવે છે અને એક એવી રાજનીતિ બનાવે છે જે

નાગરિકોને જવાબદાર, પ્રતિભાવશીલ અને પ્રતિનિધિ લોકશાહીથી વંચિત રાખે છે.[પરિચ્છેદ ૧૦૪,૧૮૮.૫,૧૮૮.૮]

ભારતનું બંધારણ–કલમ ૧૦૫ અને ૧૯૪–સંસદીય વિશેષાધિકારો–અદાલતો અને ગૃહ, જો લાંચ લેવાના આરોપો પર સમાંતર અધિકારક્ષેત્રનો ઉપયોગ કરે તોઃ ઠેરવવામાં આવ્યું:લાંચ આપવી એ તેના લાંચ લેતા સભ્યો પર ગૃહ દ્વારા અધિકારક્ષેત્રની વિશિષ્ટતા નથી–લાંચ લેવા માટે સભ્ય દ્વારા તિરસ્કાર સામે કાર્યવાહી કરવાનો ગૃહનો હેતુ ફોજદારી કાર્યવાહીથી અલગ હેતુ પૂરો કરે છે–અધિકારક્ષેત્ર જેનો ઉપયોગ સક્ષમ અદાલત દ્વારા ફોજદારી ગુના સામે કાર્યવાહી કરવા માટે કરવામાં આવે છે અને વિધાનસભ્ય દ્વારા લાંચ સ્વીકારવાના સંબંધમાં શિસ્તભંગ માટે કાર્યવાહી કરવાની ગૃહની સત્તા અલગ–અલગ ક્ષેત્રોમાં અસ્તિત્વ ધરાવે છે–ફોજદારી ગુનાના સંબંધમાં અધિકારક્ષેત્રનો ઉપયોગ કરતી અદાલતનો અવકાશ, હેતુ અને પરિણામો અને તેના સભ્યોને શિસ્ત આપવાની ગૃહની સત્તા અલગ–સંભવિત છે લાંચ લેવાના કૃત્યમાં સંડોવાયેલા વિધાનસભ્ય સામે કેસ ચલાવવા માટે અદાલતના અધિકારક્ષેત્રને માન્યતા આપીને વિધાનસભાના વ્યક્તિગત સભ્યો સામે દુરુપયોગને ન તો વધારવામાં આવે છે અને ન તો ઘટાડવામાં આવે છે.[Paras ૧૮૮.૯,૧૮૮.૧૦]

ભારતનું બંધારણ–કલમ ૧૦૫ અને ૧૯૪–સંસદીય વિશેષાધિકારો–લાંચ લેવાનો ગુનો, જે તબક્કે તે સ્પષ્ટ થાય છેઃ

ઠેરવવામાં આવ્યું:જાહેર સેવકને લાંચ આપવાના ગુનાને અનુચિત લાભ મેળવવા અથવા સ્વીકારવા માટે સંમત થવા સાથે જોડવામાં આવે છે, નહીં કે તે કૃત્યની વાસ્તવિક કામગીરી કે જેના માટે અનુચિત લાભ મેળવવામાં આવે છે–પરિણામોની ડિલિવરી લાંચ લેવાના ગુના સાથે અપ્રસ્તુત છે–પી.વી. નરસિમ્હા રાવના કેસમાં બહુમતી ચુકાદામાં પ્રસ્તાવિત રીતેઅનુચ્છેદ ૧૦૫(૨) અને ૧૯૪(૨) ને વાંચવાથી વિરોધાભાસી પરિણામ મળે છે–આવા અર્થઘટનનું પરિણામ એવી પરિસ્થિતિમાં આવે છે કે જ્યારે કોઈ ધારાસભ્ય લાંચ સ્વીકારે છે અને સંમત દિશામાં મતદાન કરે છે ત્યારે તેને મુક્તિ આપવામાં આવે છે–બીજી તરફ, એક ધારાસભ્ય જે લાંચ સ્વીકારવા માટે સંમત થાય છે. લાંચ, પરંતુ આખરે સ્વતંત્ર રીતે મત આપવાનું નક્કી કરી શકે છે તેની સામે કાર્યવાહી કરવામાં આવશે–આવા અર્થઘટન માત્રઅનુચ્છેદ ૧૦૫ અને ૧૯૪ ના લખાણને જ નહીં, પરંતુ વિધાનસભાના સભ્યોને સંસદીય વિશેષાધિકાર આપવાનો હેતુ પણ નકારી કાઢે છે–લાંચ લેવાનો ગુનો સંમત કાર્યવાહીના પ્રદર્શન માટે અજ્ઞેયવાદી છે અને ગેરકાયદેસર સંતોષની આપ–લે પર સ્પષ્ટ થાય છે–તેનાથી કોઈ ફરક પડતો નથી કે મત સંમત દિશામાં આપવામાં આવે છે કે નહીં અથવા જો મત આપવામાં આવે તો પણ–લાંચ લેવાનો ગુનો તે સમયે પૂર્ણ થાય છે જ્યારે ધારાસભ્ય લાંચ સ્વીકારે છે–ભ્રષ્ટાચાર નિવારણ અધિનિયમ, ૧૯૮૮–કલમ ૭.[પરિચ્છેદ ૧૧૭,૧૨૬,૧૮૮.૧૧]

ભારતનું બંધારણ–કલમ ૧૦૫ અને ૧૯૪–સંસદીય વિશેષાધિકારો–જો અનુચ્છેદ ૧૯૪(૨) દ્વારા સંરક્ષિત હોય તો રાજ્યસભાની ચૂંટણીમાં રાજ્ય વિધાનસભાના ચૂંટાયેલા સભ્યો દ્વારા આપવામાં આવેલા મતઃઠેરવવામાં આવ્યું:રાજ્યસભાની ચૂંટણી માટે મતદાન અનુચ્છેદ ૧૯૪(૨) ની મર્યાદામાં આવે છે–અનુચ્છેદ ૧૯૪નો પાઠ સભામાં 'ગૃહ' ને બદલે 'વિધાનમંડળ' શબ્દનો સભાનપણે ઉપયોગ કરે છે, જેમાં સંસદીય પ્રક્રિયાઓનો સમાવેશ થાય છે, જે જરૂરી નથી કે ગૃહના ફ્લોર પર થાય અથવા તેના પાંડિત્યપૂર્ણ અર્થમાં 'કાયદો બનાવવો' સામેલ હોય–રાજ્યસભા અથવા રાજ્ય પરિષદ લોકશાહીની કામગીરીમાં અભિન્ન કાર્ય કરે છે અને રાજ્યસભા દ્વારા ભજવવામાં આવેલી ભૂમિકા બંધારણના મૂળભૂત માળખાનો એક ભાગ છે–રાજ્યસભાના સભ્યોની પસંદગીમાં રાજ્ય વિધાનસભાઓના ચૂંટાયેલા સભ્યો દ્વારા ભજવવામાં આવતી ભૂમિકા નોંધપાત્ર છે અને તે સુનિશ્ચિત કરવા માટે અત્યંત રક્ષણની જરૂર છે કે મતનો ઉપયોગ મુક્તપણે અને કાનૂની સતામણીના ભય વિના કરવામાં આવે છે–અન્ય કોઈપણ અર્થઘટન અનુચ્છેદ ૧૯૪(૨) ના લખાણ અને સંસદીય વિશેષાધિકારના હેતુને નકારી કાઢે છે–સંરક્ષણઅનુચ્છેદ ૧૦૫ અને ૧૯૪ ને બોલચાલની ભાષામાં "સંસદીય વિશેષાધિકાર" કહેવામાં આવે છે અને "કાયદાકીય નહીં"

ભારતનું બંધારણ–કલમ ૧૦૫ અને ૧૯૪–સંસદીય વિશેષાધિકારો–જો અનુચ્છેદ ૧૯૪(૨) દ્વારા સંરક્ષિત હોય તો રાજ્યસભાની ચૂંટણીમાં રાજ્ય વિધાનસભાના ચૂંટાયેલા સભ્યો દ્વારા આપવામાં આવેલા મતઃ

ઠેરવવામાં આવ્યું:રાજ્યસભાની ચૂંટણી માટે મતદાન અનુચ્છેદ ૧૯૪(૨) ની મર્યાદામાં આવે છે–અનુચ્છેદ ૧૯૪નો પાઠ સભામાં 'ગૃહ' ને બદલે 'વિધાનમંડળ' શબ્દનો સભાનપણે ઉપયોગ કરે છે, જેમાં સંસદીય પ્રક્રિયાઓનો સમાવેશ થાય છે, જે જરૂરી નથી કે ગૃહના ફ્લોર પર થાય અથવા તેના પાંડિત્યપૂર્ણ અર્થમાં 'કાયદો બનાવવો' સામેલ હોય–રાજ્યસભા અથવા રાજ્ય પરિષદ લોકશાહીની કામગીરીમાં અભિન્ન કાર્ય કરે છે અને રાજ્યસભા દ્વારા ભજવવામાં આવેલી ભૂમિકા બંધારણના મૂળભૂત માળખાનો એક ભાગ છે–રાજ્યસભાના સભ્યોની પસંદગીમાં રાજ્ય વિધાનસભાઓના ચૂંટાયેલા સભ્યો દ્વારા ભજવવામાં આવતી ભૂમિકા નોંધપાત્ર છે અને તે સુનિશ્ચિત કરવા માટે અત્યંત રક્ષણની જરૂર છે કે મતનો ઉપયોગ મુક્તપણે અને કાનૂની સતામણીના ભય વિના કરવામાં આવે છે–અન્ય કોઈપણ અર્થઘટન અનુચ્છેદ ૧૯૪(૨) ના લખાણ અને સંસદીય વિશેષાધિકારના હેતુને નકારી કાઢે છે–સંરક્ષણઅનુચ્છેદ ૧૦૫ અને ૧૯૪ ને બોલચાલની ભાષામાં "સંસદીય વિશેષાધિકાર" કહેવામાં આવે છે અને "કાયદાકીય વિશેષાધિકાર" નહીં–તે માત્ર ગૃહના ફ્લોર પર કાયદો બનાવવા સુધી મર્યાદિત ન હોઈ શકે પરંતુ ચૂંટાયેલા સભ્યોની અન્ય સત્તાઓ અને જવાબદારીઓ સુધી વિસ્તરે છે, જે વિધાનસભા અથવા સંસદમાં થાય છે, ભલે તે ગૃહ ન હોય.[પરિચ્છેદ ૧૮૦,૧૮૭]

ભારતનું બંધારણ–અનુચ્છેદ ૧૯૪–યોગ્ય સ્થળોએ "વિધાનસભાના ગૃહ" ને બદલે "વિધાનસભા" શબ્દનો ઉપયોગ–અસરઃ

ઠેરવવામાં આવ્યું:જોગવાઈના મુસદ્દા પરથી એ સ્પષ્ટ થાય છે કે બે શબ્દોનો એકબીજાના બદલે ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો નથી–અનુચ્છેદ ૧૯૪(૨) નો પ્રથમ ભાગ "વિધાનમંડળ અથવા તેની કોઈપણ સમિતિમાં તેમણે જે કંઈ પણ કહ્યું અથવા કોઈ મત આપ્યો" તેનાથી સંબંધિત છે–જો કે, બીજા ભાગમાં, વપરાયેલ શબ્દસમૂહ "આવા વિધાનમંડળના ગૃહ દ્વારા અથવા તેના અધિકાર હેઠળ કોઈ અહેવાલ, કાગળ, મત અથવા કાર્યવાહીના પ્રકાશનના સંદર્ભમાં છે"–પ્રથમ ભાગમાં વપરાતા 'વિધાનમંડળ' શબ્દથી સ્પષ્ટ રીતે અલગ છે, જેનો ઉપયોગ "આવા વિધાનમંડળના ગૃહ" શબ્દના બીજા ભાગમાં થાય છે. જોગવાઈ–જોગવાઈ બે વચ્ચે તફાવત પેદા કરે છે–"વિધાનસભાનું ગૃહ" અને "વિધાનસભા" શબ્દોના જુદા જુદા અર્થો છે–"વિધાનસભાનું ગૃહ" એ ન્યાયિક સંસ્થાનો ઉલ્લેખ કરે છે, જેને અનુચ્છેદ ૧૭૪ અનુસાર રાજ્યપાલ દ્વારા બોલાવવામાં આવે છે–બીજી તરફ "વિધાનસભા" શબ્દ, અનુચ્છેદ ૧૬૮ હેઠળ વ્યાપક ખ્યાલનો ઉલ્લેખ કરે છે, જેમાં રાજ્યપાલ અને વિધાનસભાના ગૃહોનો સમાવેશ થાય છે–"વિધાનસભાના ગૃહ" ને બદલે "વિધાનસભામાં" શબ્દસમૂહનો ઉપયોગ નોંધપાત્ર છે.[પરિચ્છેદ ૧૭૪,૧૭૫.]

ભારતનું બંધારણ–કલમ ૧૦૫,૧૯૪–હેઠળ સંસદીય વિશેષાધિકારઃ

ઠેરવવામાં આવ્યું:શાસનના સંસદીય સ્વરૂપની કામગીરીને સરળ બનાવવા માટે વિચારશીલ લોકશાહીનું અભિન્ન અંગ છે–તે સુનિશ્ચિત કરે છે કે જે ધારાસભ્યોમાં નાગરિકોનો વિશ્વાસ હોય તેઓ 'ભય અથવા પક્ષપાત' વિના ગૃહમાં તેમના મંતવ્યો અને મંતવ્યો વ્યક્ત કરી શકે છે–ઓછા મત ધરાવતા રાજકીય પક્ષના ધારાસભ્ય નિર્ભયતાથી કોઈપણ પ્રસ્તાવ પર મત આપી શકે છે; દેશના દૂરના વિસ્તારનો ધારાસભ્ય કાનૂની કાર્યવાહી દ્વારા સતામણીના ભય વિના તેમના મતવિસ્તારને અસર કરતા મુદ્દાઓ ઉઠાવી શકે છે; અને ધારાસભ્ય બદનક્ષીના આરોપની આશંકા વિના જવાબદારીની માંગ કરી શકે છે.[પરિચ્છેદ ૧]

ભારતનું બંધારણ–કલમ ૧૦૫, કલમ (૧), (૨), (૩), (૪)–સંસદના ગૃહો અને તેના સભ્યો અને સમિતિઓની સત્તાઓ, વિશેષાધિકારો વગેરે–સમજૂતી:

ઠેરવવામાં આવ્યું:કલમ (૧) જાહેર કરે છે કે સંસદમાં બંધારણ અને સંસદમાં પ્રક્રિયાને નિયંત્રિત કરતા નિયમો અને સ્થાયી આદેશોને આધિન વાણી સ્વાતંત્ર્ય રહેશે–કલમ (૨) નો પ્રથમ ભાગ સૂચવે છે કે સંસદના કોઈ સભ્ય સંસદમાં અથવા તેની કોઈ સમિતિમાં તેમના દ્વારા કહેવામાં આવેલી કોઈ પણ બાબત અથવા આપવામાં આવેલા કોઈ પણ મતના સંબંધમાં કોઈ પણ અદાલત સમક્ષ જવાબદાર રહેશે નહીં અને બીજો ભાગ સૂચવે છે કે કોઈ પણ વ્યક્તિ સંસદના કોઈ પણ ગૃહ દ્વારા અથવા તેના અધિકાર હેઠળ કોઈ પણ અહેવાલ, કાગળ, મત અથવા કાર્યવાહીના પ્રકાશનના સંદર્ભમાં કોઈ પણ અદાલત સમક્ષ જવાબદાર રહેશે નહીં–કલમ (૧) અને (૨) સંસદમાં વાણી સ્વાતંત્ર્યની સ્પષ્ટપણે

બાંયધરી આપે છે–કલમ (૧) એક સકારાત્મક ધારણા છે જે વાણી સ્વાતંત્ર્યની બાંયધરી આપે છે જ્યારે કલમ (૨) એ નકારાત્મક રીતે રજૂ કરવામાં આવેલી સમાન સ્વતંત્રતાનું વિસ્તરણ છે–કલમ (૩) જણાવે છે કેઅનુચ્છેદ ૧૦૫ની કલમ (૧) અને (૨) હેઠળ ન આવતા વિશેષાધિકારોના સંદર્ભમાં, સત્તાઓ, વિશેષાધિકારો અને પ્રતિરક્ષણો સંસદ દ્વારા સમયાંતરે કાયદા દ્વારા વ્યાખ્યાયિત કરવામાં આવે તેવી રહેશે–કલમ (૩) સંસદને સમયાંતરે તેના વિશેષાધિકારો પર કાયદો ઘડવાની મંજૂરી આપે છે–કલમ (૪) ઉપરોક્ત કલમની સ્વતંત્રતાઓને તે તમામ વ્યક્તિઓ સુધી વિસ્તરે છે જેઓ બંધારણના આધારે સંસદમાં બોલવાનો અધિકાર છે–આમ,અનુચ્છેદ ૧૦૫ અને ૧૯૪ની ચાર કલમો એક સંયુક્ત સમગ્ર રચના કરે છે જે એકબીજાને રંગ આપે છે અને સાથે મળીને સંસદ અથવા વિધાનસભાના ગૃહો, સભ્યો અને સમિતિઓની સત્તાઓ, વિશેષાધિકારો અને પ્રતિરક્ષણો નો સંગ્રહ બનાવે છે.[ફકરા ૬૩–૬૬,૭૩]

સંસદીય વિશેષાધિકાર–ભારતમાં વિધાનસભાઓના વિશેષાધિકારોનો ઇતિહાસઃઠેરવવામાં આવ્યું:યુકેમાં હાઉસ ઓફ કોમન્સમાં સંસદીય વિશેષાધિકારોનો ઇતિહાસ તેમજ સંસ્થાનવાદી શાશન હેઠળ આ વિશેષાધિકારોનો દાવો કરવા માટે ભારતીય વિધાનસભાઓના સંઘર્ષમાં ઇતિહાસ શોધી શકાય છે–યુકેમાં હાઉસ ઓફ કોમન્સથી વિપરીત, ભારત પાસે 'પ્રાચીન અને અસંદિગ્ધ' વિશેષાધિકાર નથી જે સંસદ અને રાજા વચ્ચેના સંઘર્ષ પછી નિહિત કરવામાં આવ્યા હતા–બંધારણની શરૂઆત પછી બંધારણીય

વિશેષાધિકારમાં પરિવર્તિત થયેલા વૈધાનિક વિશેષાધિકાર.[પરિચ્છેદ ૪૯,૧૮૮.૨]

સંસદીય વિશેષાધિકારો–લાંચ અને વિશેષાધિકારો–વિદેશી અધિકારક્ષેત્રોમાં ન્યાયશાસ્ત્ર–અન્ય અધિકારક્ષેત્રો–યુનાઇટેડ કિંગડમ, યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ ઓફ અમેરિકા, કેનેડા અને ઓસ્ટ્રેલિયામાં સાંસદ દ્વારા પ્રાપ્ત વિશેષાધિકારો અને લાંચ પરના કાયદાનું ઉત્ક્રાંતિ અને સ્થિતિ–સમજાવવામાં આવી અને ચર્ચા કરવામાં આવી.[ફકરા ૧૨૮–૧૬૭]

ભ્રષ્ટાચાર નિવારણ અધિનિયમ, ૧૯૮૮–કલમ ૭–જાહેર સેવકને લાંચ આપવા સંબંધિત અપરાધ–લાંચ લેવાનો અપરાધ, જ્યારે પૂર્ણ થાય ત્યારે–ગુનાના મુખ્ય ઘટકોઃ

ઠેરવવામાં આવ્યું:કલમ ૭ હેઠળ, કોઈ ચોક્કસ રીતે કામ કરવાના અથવા કામ કરવાથી દૂર રહેવાના હેતુથી અનુચિત લાભ મેળવવાનો માત્ર "મેળવવો", "સ્વીકારવો" અથવા "પ્રયાસ કરવો" એ ગુનો પૂર્ણ કરવા માટે પૂરતું છે–તે જરૂરી નથી કે જે કાર્ય માટે લાંચ આપવામાં આવે છે તે ખરેખર કરવામાં આવે–જોગવાઈનો પ્રથમ ખુલાસો આવા અર્થઘટનને મજબૂત બનાવે છે જ્યારે તે સ્પષ્ટપણે જણાવે છે કે જાહેર સેવક દ્વારા જાહેર ફરજનું પ્રદર્શન અયોગ્ય ન હોવા છતાં પણ અનુચિત લાભ મેળવવા માટે "મેળવવો, સ્વીકારવો અથવા પ્રયાસ કરવો" પોતે જ ગુનો ગણાશે–આમ, જાહેર સેવકને લાંચ આપવાનો ગુનો નક્કી

કરવામાં આવે છે. અનુચિત લાભ પ્રાપ્ત કરવા અથવા પ્રાપ્ત કરવા માટે સંમત થવું અને અધિનિયમની વાસ્તવિક કામગીરી નહીં કે જેના માટે અનુચિત લાભ મેળવવામાં આવે છે.[પરિચ્છેદ ૧૧૭]

ન્યાયિક સમીક્ષા–સુલભતા–સંસદીય વિશેષાધિકારનો દાવોઃ

ઠેરવવામાં આવ્યું:સંસદીય વિશેષાધિકારનો દાવો બંધારણના માપદંડોને અનુરૂપ છે, જેમ કે ન્યાયિક સમીક્ષા માટે અનુકૂળ છે.[પેરા ૧૮૮.૩]

ન્યાયિક શિસ્ત–પ્રક્રિયાઃ

ઠેરવવામાં આવ્યું:મોટી સંખ્યાની બેન્ચ દ્વારા આપવામાં આવેલો નિર્ણય ઓછી અથવા સમાન સંખ્યાની કોઈપણ અનુગામી બેન્ચ માટે બંધનકર્તા છે–ઓછી સંખ્યાની બેન્ચ મોટી સંખ્યાની બેન્ચ દ્વારા લેવામાં આવેલા કાયદાના દૃષ્ટિકોણથી અસંમત અથવા અસંમત ન હોઈ શકે–જો કે, સમાન સંખ્યાની બેન્ચ સંકલિત બેન્ચ દ્વારા આપવામાં આવેલા નિર્ણયની શુદ્ધતા પર સવાલ ઉઠાવી શકે છે–આવી પરિસ્થિતિઓમાં, કેસ વધુ સંખ્યાની બેન્ચ સમક્ષ મૂકવામાં આવે છે–ન્યાયિક શિસ્તને અનુરૂપ, પી.વી. નરસિમ્હા રાવના કેસમાં નિર્ણયની શુદ્ધતા પર માત્ર વિગતવાર આદેશમાં આ અદાલતના પાંચ ન્યાયાધીશોની સહ–સમાન બેન્ચ દ્વારા શંકા કરવામાં આવી હતી. અને તે મુજબ, આ બાબત સાત ન્યાયાધીશોની આ બેન્ચ સમક્ષ મૂકવામાં આવી હતી–

આમ, પી.વી. નરસિમ્હા રાવના કેસમાં નિર્ણય પર પુનર્વિચાર કરવા માટે સાત ન્યાયાધીશોની બેન્ચના સંદર્ભમાં કોઈ નબળાઈ નથી.[પરિચ્છેદ ૨૪,૨૫,૩૦]

સિદ્ધાંતો/સિદ્ધાંતો–જોવાના પૂર્વવર્ત ન્યાયનિર્ણયોના અનુસરણન સિદ્ધાંત–અર્થઃ

ઠેરવવામાં આવ્યું:પૂર્વવર્ત ન્યાયનિર્ણયોના અનુસરણન સિદ્ધાંત એવી જોગવાઈ કરે છે કે અદાલતે દૃષ્ટાંતરૂપ ન્યાયનિર્ણય હળવી અસંમતિ ન રાખવી જોઈએ–જો કે, આ સિદ્ધાંત કાયદાનો કઠોર નિયમ નથી, અને તે લોકોના સામાન્ય કલ્યાણને નુકસાન પહોંચાડવા માટે ભૂલને ટકાવી રાખવામાં પરિણમી શકતો નથી–આ અદાલતની મોટી બેન્ચ આ અદાલતના પૂર્વવર્તી પરીક્ષણોને ધ્યાનમાં રાખીને યોગ્ય કેસોમાં અગાઉના નિર્ણય પર પુનર્વિચાર કરી શકે છે–જો તે માને છે કે કોઈ ભૂલ છે, અથવા નિર્ણયની અસર લોકોના હિતોને નુકસાન પહોંચાડશે અથવા જો તે બંધારણની કાનૂની ફિલસૂફી સાથે અસંગત છે તો આ અદાલત તેના અગાઉના નિર્ણયોની સમીક્ષા કરી શકે છે. બંધારણના અર્થઘટનને લગતા કેસોમાં, આ અદાલત કાયદાની અન્ય શાખાઓની તુલનામાં વધુ સહેલાઈથી આવું કરશે કારણ કે સ્પષ્ટ ભૂલને ન સુધારવી એ જાહેર હિત અને રાજકારણ માટે હાનિકારક હશે.[પરિચ્છેદ ૩૩,૧૮૮.૧]

બંધારણનું અર્થઘટન–બંધારણની જોગવાઈનું અર્થઘટનઃ

ઠેરવવામાં આવ્યું:અદાલતે લખાણનું અર્થઘટન એવી રીતે કરવું જોઈએ કે જે બંધારણના માળખા પર હાની ન કરે.[પરિચ્છેદ ૯૨]

બંધારણનું અર્થઘટન–અનુચ્છેદની હાંસિયાં–નોંધ – તેનું મહત્વઃ

ઠેરવવામાં આવ્યું:બંધારણના લેખોના સંદર્ભમાં, સીમાંત નોંધનો ઉપયોગ લેખના અર્થ અને હેતુ વિશે કેટલીક ચાવી પ્રદાન કરવા માટે એક સાધન તરીકે થઈ શકે છે–જો કે, લેખનો વાસ્તવિક અર્થ લેખના ખાલી લખાણમાંથી મેળવવાનો છે–જ્યારે લેખની ભાષા સ્પષ્ટ અને અસ્પષ્ટ હોય, ત્યારે તેની સાથે જોડાયેલી સીમાંત નોંધ પર અનુચિત મહત્વ આપી શકાતું નથી–વધુમાં, કાયદામાં કોઈ કલમની સીમાંત નોંધ જો વપરાયેલી ભાષા સ્પષ્ટ હોય તો તે વિભાગના મુખ્ય ભાગનો અર્થ નિયંત્રિત કરતી નથી.[પરિચ્છેદ ૧૭૩]

કાયદાનું અર્થઘટન–કાયદાકીય અર્થઘટનના સિદ્ધાંતો–ભ્રષ્ટાચાર નિવારણ અધિનિયમની કલમ ૭ સાથે જોડાયેલા ચિત્રો–સુસંગતતાઃ

ઠેરવવામાં આવ્યું:કાયદાકીય જોગવાઈના લખાણને અર્થઘટન કરવામાં કલમ સાથે જોડવામાં આવેલા ચિત્રોનું મૂલ્ય અને સુસંગતતા હોય છે અને તેને કલમના પ્રતિકૂળ તરીકે સહેલાઈથી નકારી ન શકાય–ભ્ર. નિ. અધિનિયમની કલમ ૭ના પ્રથમ સમજૂતીનું ઉદાહરણ આ જોગવાઈને અર્થઘટન કરવામાં મદદ કરે છે કે લાંચ લેવાનો ગુનો લાંચની આપ–લે પર સ્પષ્ટ થાય છે અને કાયદાના વાસ્તવિક પ્રદર્શનની જરૂર નથી–તેવી જ રીતે, લાંચ સ્વીકારતા ધારાસભ્યની રચનામાં, તે

સંમત દિશામાં મત આપે છે કે નહીં તેનાથી કોઈ ફરક પડતો નથી–જ્યારે લાંચ સ્વીકારવામાં આવે છે, ત્યારે લાંચ લેવાનો ગુનો પુર્ણ થાય છે. ભ્રષ્ટાચાર નિવારણ અધિનિયમ, ૧૯૮૮.[ફકરો ૧૧૮]

ટાંકવામાં આવેલ કેસ લૉ

પી.વી. નરસિમ્હા રાવ વિરુદ્ધ રાજ્ય (સી.બી.આઇ./એસ.પી.ઈ.), [૧૯૯૮] ૨ એસ.સી.આર. ૮૭૦:(૧૯૯૮) ૪ એસ.સી.સી. ૬૨૬–૨૬બાતલ.

કુલદિપ નાયર વિ. ભારત સરકાર, [૨૦૦૬] ૫ સપ્લીમેન્ટ.એસ.સી.આર. ૧: (૨૦૦૬) ૭ એસ.સી.સી. ૧–સ્પષ્ટ.

સીતા સોરેન વિરુદ્ધ ભારત સરકાર, [૨૦૨૩] ૧૨ એસ.સી.આર. ૭૫૩; કેશવ મિલ્સ કંપની લિમિટેડ વિરુદ્ધ સૌ.આઇ.ટી., [૧૯૬૫] ૨ એસ.સી.આર. ૯૦૮: એ.આઇ.આર. ૧૯૬૫ એસ.સી. ૧૬૩૬; કૃશેના કુમાર વિરુદ્ધ ભારત સરકાર, [૧૯૯૦] ૩ એસ.સી.આર. ૩૫૨:(૧૯૯૦) ૪ એસ.સી.સી. ૨૦૭; શંકર રાજુ વિ. ભારત સરકાર, [૨૦૧૧] ૨ એસ.સી.આર. ૧:(૨૦૧૧) ૨ એસ.સી.સી. ૧૩૨; શાહ ફૈઝલ અને અન્યો વી. ભારત સરકાર, [૨૦૨૦] ૩ એસ.સી.આર. ૧૧૧૫:(૨૦૨૦) ૪ એસ.સી.સી. ૧; રાજા રામ પાલ વિરુદ્ધ માનનીય લોકસભા અધ્યક્ષ, [૨૦૦૭] ૧ એસ.સી.આર. ૩૧૭:(૨૦૦૭) ૩ એસ.સી.સી. ૧૮૪; લોકાયુક્તા, ન્યાયમૂર્તિ રિપુસુદન દયાલ વિરુદ્ધ એમપી રાજ્ય, [૨૦૧૪] ૩ એસ.સી.આર. ૨૪૨:(૨૦૧૪) ૪ એસ.સી.સી. ૪૭૩;

કેરળ રાજ્ય વિ. કે. અજિત, [૨૦૨૧] ૬ એસ.સી.આર. ૭૭૪; દાઉદી બોહરા સમુદાયનું કેન્દ્રીય બોર્ડ વિ. મહારાષ્ટ્ર રાજ્ય, [૨૦૦૪] સપ્લિમેન્ટ.૬ એસ.સી.આર. ૧૦૫૪:(૨૦૦૫) ૨ એસ.સી.સી. ૬૭૩; કલ્પના મહેતા વિરુદ્ધ ભારત સરકાર, [૨૦૧૮] ૪ એસ.સી.આર. ૧:(૨૦૧૮) ૭ એસ.સી.સી. ૧; અમરિંદર સિંહ વિરુદ્ધ પંજાબ વિધાનસભા, [૨૦૧૦] ૪ એસ.સી.આર. ૧૧૦૫:(૨૦૧૦) ૬ એસ.સી.સી. ૧૧૩; મગનલાલ છગનલાલ પ્રા. લિ. વિ.મ્યુનિસિપલ કોર્પોરેશન.ગ્રેટર બોમ્બે, [૧૯૭૫] ૧ એસ.સી.આર. ૧: (૧૯૭૪) ૨ એસ.સી.સી. ૪૦૨; બંગાળ ઈમ્યુનિટી કંપની લિમિટેડ વિરુદ્ધ બિહાર રાજ્ય અને અન્યો, [૧૯૫૫] ૨ એસ.સી.આર. ૬૦૩; શંભુ નાથ સરકાર વિરુદ્ધ ડબલ્યુબી રાજ્ય, [૧૯૭૪] ૧ એસ.સી.આર. ૧:(૧૯૭૩) ૧ એસ.સી.સી. ૮૫૬; લેફ્ટનન્ટ કર્નલ ખજુર સિંહ વિરુદ્ધ ભારત સરકાર, [૧૯૬૧] ૨ એસ.સી.આર. ૮૨૮; ભારત સરકાર વિરુદ્ધ રઘુબીર સિંહ, [૧૯૮૯] ૩ એસ.સી.આર. ૩૧૬:(૧૯૮૯) ૨ એસ.સી.સી. ૭૫૪; પ્રદીપ કુમાર બિસ્વાસ વિ. ઈન્ડિયન ઈન્સ્ટિટ્યૂટ ઓફ કેમિકલ બાયોલોજી, [૨૦૦૨] ૩ એસ.સી.આર. ૧૦૦: (૨૦૦૨) ૫ એસ.સી.સી. ૧૧૧; સુપ્રીમ કોર્ટ એડવોકેટ્સ-ઓન-રેકોર્ડ એસોસિએશન વિ. ભારત સરકાર, [૨૦૧૫] ૧૩ એસ.સી.આર. ૧:(૨૦૧૬) ૫ એસ.સી.સી. ૧; અજીત મોહન વિરુદ્ધ વિધાનસભા, રાષ્ટ્રીય રાજધાની ક્ષેત્ર દિલ્હી, [૨૦૨૧] ૧૪ એસ.સી.આર. ૬૧૧:(૨૦૨૨) ૩ એસ.સી.સી. ૫૨૯; રાજીવ સૂરી વિરુદ્ધ ડીડીએ, [૨૦૨૧] ૧૫ એસ.સી.આર. ૨૮૩:(૨૦૨૨) ૧૧ એસ.સી.સી. ૧; અલગાપુરમ આર.

મોહનરાજ વિરુદ્ધ ટીએન વિધાનસભા, [૨૦૧૬] ૬ એસ.સી.આર. ૬૧૧: (૨૦૧૬) ૬ એસ.સી.સી. ૮૨; તેજ કિરણ જૈન વિરુદ્ધ એન. સંજીવ રેડ્ડી, [૧૯૭૧] ૧ એસ.સી.આર. ૬૧૨:(૧૯૭૦) ૨ એસ.સી.સી. ૨૭૨; એમ. એસ. એમ. શર્મા વિરુદ્ધ શ્રી કૃષ્ણ સિંહા, [૧૯૫૯] સપ્લિમેન્ટ.૧ એસ.સી.આર. ૮૦૬: એ.આઇ.આર. ૧૯૫૯ એસ.સી. ૩૯૫; વિશેષ સંદર્ભ નં. ૧ ૧૯૬૪ નો ૧, [૧૯૬૫] ૧ એસ.સી.આર. ૪૧૩; કર્ણાટક રાજ્ય વિરુદ્ધ ભારત સરકાર, [૧૯૭૮] ૨ એસ.સી.આર. ૧:(૧૯૭૭) ૪ એસ.સી.સી. ૬૦૮; એન.રવિ વિરુદ્ધ વિધાનસભા અધ્યક્ષ, ચેન્નાઈ, ૨૦૦૩ (૯) સ્કેલ ૪૬૪; રાજ્ય (એન.સી.ટી. દિલ્હી) વિરુદ્ધ ભારત સરકાર, [૨૦૧૮] ૭ એસ.સી.આર. ૧: (૨૦૧૮) ૮ એસ.સી.સી. ૫૦૧; કિહોટો હોલ્લોહન વિ. ઝાચિલહુ, [૧૯૯૨] ૧ એસ.સી.આર. ૬૮૬:(૧૯૯૨) સપ્લિમેન્ટ ૨ એસ.સી.સી. ૬૫૧; ચતુર્દસ ભગવાનદાસ પટેલ વિરુદ્ધ ગુજરાત રાજ્ય, [૧૯૭૬] ૩ એસ.સી.આર. ૧૦૫૨: (૧૯૭૬) ૩ એસ.સી.સી. ૪૬; નીરજ દત્તા વિરુદ્ધ રાજ્ય (એન. સી. ટી. દિલ્હી), [૨૦૨૩] ૨ એસ.સી.આર. ૯૯૭:(૨૦૨૩) ૪ એસ.સી.સી. ૭૩૧; પશુપતિ નાથ સુકુલ વિ. નેમ ચંદ્ર જૈન અને અન્યો, [૧૯૮૪] ૧ એસ.સી.આર. ૯૩૯:(૧૯૮૪) ૨ એસ.સી.સી. ૪૦૪; મધુર જેટલી વિરુદ્ધ ભારત સરકાર, (૧૯૯૭) ૧૧ એસ.સી.સી. ૧૧૧; કેશવાનંદ ભારતી વિરુદ્ધ કેરળ રાજ્ય, [૧૯૭૩] સપ્લિમેન્ટ.૧ એસ.સી.આર. ૧:(૧૯૭૩) ૪ એસ.સી.સી. ૨૨૫; કે. એસ. પુટ્ટાસ્વામી (આધાર-૫જે.) વિરુદ્ધ ભારત સરકાર, [૨૦૧૮] ૮ એસ.સી.આર. ૧:૨૦૧૮ એસ.સી.સી. ઓનલાઇન એસસી ૧૬૪૨-ઉલ્લેખિત.

માર્ક ગ્રેવ્સ વિ. પીપલ ઓફ ધ સ્ટેટ ઓફ ન્યૂ યોર્ક, ૩૦૩ યુ.એસ. ૪૬૬ (૧૯૩૯); કીલી વિ. કાર્સન, (૧૮૪૧–૪૨) ૪ મૂ. પી. સી. ૬૩; ધ કિંગ વિ. સર જહોન ઈલિયટ, (૧૬૨૯) ૩ સેન્ટ ટ્ર. ૨૬૪; એક્સ પાર્ટી વેસન, (૧૯૬૯) ૪ ક્યૂબી ૫૭૩; આર વિ. ગ્રીનવે, [૧૯૯૮] પીએલ ૩૫૭; આર વિ. પાર્લામેન્ટરી કમિશનર ફોર સ્ટાન્ડર્ડ્સ એક્સ પાર્ટી ફાયેદ, [૧૯૯૮] ૧ ડબલ્યુએલઆર ૬૬૯; હેમિલ્ટન વિ. અલ ફાયેદ, [૨૦૦૧] ૧ એ. સી. ૩૯૫; પ્રેબલ વિ. ટેલિવિઝન ન્યુઝીલેન્ડ, (૧૯૯૪) ૩ ઓલ ઈઆર ૪૦૭; ઓફિસ ઓફ ગવર્નમેન્ટ કોમર્સ વિ. ઈન્ફર્મેશન કમિશનર (એટર્ની જનરલ દરમિયાનગીરી), [૨૦૦૯] ૩ ડબલ્યુએલઆર ૬૨૭; આર વિ. ચેટર, [૨૦૧૦] ૩ ડબલ્યુએલઆર ૧૭૦૭; મકુડી વિ. બેરોન ટ્રીસમેન ઓફ ટ્રોટેનહામ, [૨૦૧૪] ક્યુબી ૮૩૯; યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સ વિ. થોમસ એફ. જહોનસન, ૩૮૩ યુએસ ૧૬૯ (૧૯૬૬); યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સ વિ. બ્રુસ્ટર, ૪૦૮ યુએસ ૫૦૧ (૧૯૭૨); ગેવેલ વિ. યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સ, ૪૦૮ યુએસ ૬૦૬ (૧૯૭૨); યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સ વિ. હેલસ્ટોસ્કી, ૪૪૨ યુએસ ૪૭૭ (૧૯૭૯); હચિન્સન વિ. પ્રોક્સમિર, ૪૩૯ યુએસ ૧૦૬૬ (૧૯૭૯); આર વિ. બંટિંગ એટ અલ, ૬ [૧૮૮૫] ૧૭ ઓ. આર. ૫૨૪; કેનેડા (હાઉસ ઓફ કોમન્સ) વિ. વૈદ [૨૦૦૫] ૧ એસ.સી.આર. ૬૬૭; ચેગ્નન વિ. સિન્ડીકેટ ડે લા ફૉક્શન પબ્લિક એટ પેરાપબ્લિક ડુ ક્વેબે, [૨૦૧૮] ૨ એસ.સી.આર. ૬૮૭; આર વિ. એડવર્ડ વ્હાઇટ, ૧૩ એસ.સી.આર. (એનએસડબલ્યુ) ૩૩૨; આર વિ. બોસ્ટન,

(૧૯૨૩) ૩૩ સીએલઆર ૩૮૬; ઓબીડ વિ. ક્વીન, [૨૦૧૭] એનએસડબલ્યુસીસીએ ૨૨૧–નો ઉલ્લેખ.

ટાંકવામાં આવેલા પુસ્તકો અને સામયિકો

એસ.કે. નાગ, ૧૯૪૭ સુધી ભારતમાં સંસદીય વિશેષાધિકારોનું ઉત્ક્રાંતિ, સ્ટર્લિંગ પ્રકાશન, (૧૯૭૮), ૩૧૭–૧૮; એસ.કે. નાગ, ૧૯૪૭ સુધી ભારતમાં સંસદીય વિશેષાધિકારોનું ઉત્ક્રાંતિ, સ્ટર્લિંગ પ્રકાશન, (૧૯૭૮), ૧૦૨–૧૦૩; એસ.કે. નાગ, ૧૯૪૭ સુધી ભારતમાં સંસદીય વિશેષાધિકારોનું ઉત્ક્રાંતિ, સ્ટર્લિંગ પ્રકાશન, (૧૯૭૮), ૧૩૯–૧૪૧,૧૫૮; એસ.કે. નાગ, ૧૯૪૭ સુધી ભારતમાં સંસદીય વિશેષાધિકારોનું ઉત્ક્રાંતિ, સ્ટર્લિંગ પ્રકાશન, (૧૯૭૮), ૩૨૨; સુધારા તપાસ સમિતિનો અહેવાલ (૧૯૨૪), ૭૫; એસ.કે. નાગ, ૧૯૪૭ સુધી ભારતમાં સંસદીય વિશેષાધિકારોનો વિકાસ, સ્ટર્લિંગ પ્રકાશન, (૧૯૭૮), ૨૧૩–૨૧૪; ગ્રેનવિલ ઓસ્ટિન, ભારતીય બંધારણઃકોર્નરસ્ટોન ઓફ અ નેશન, ઓયુપી (૧૯૭૨), ix; ગ્રેનવિલે ઓસ્ટિન, ભારતીય બંધારણઃકોર્નરસ્ટોન ઓફ અ નેશન, ઓયુપી (૧૯૭૨), xiii; સીએડી વોલ્યુમ VIII ૧૯ મે, ૧૯૪૯ ડ્રાફ્ટ આર્ટિકલ ૮૫; સુભાષ સી. કશ્યપ, સંસદીય પ્રક્રિયા–કાયદો, વિશેષાધિકારો, પ્રેક્ટિસ અને પૂર્વધારણાઓ, ત્રીજી આવૃત્તિ., યુનિવર્સલ લો પબ્લિશિંગ કંપની, ૫૦૨; એમ. એન. કૌલ અને એસ. એલ. શકધર, પ્રેક્ટિસ એન્ડ પ્રોસિજર ઓફ પાર્લામેન્ટ, લોકસભા સચિવાલય, મેટ્રોપોલિટન બુક કંપની પ્રા. લિમિટેડ, ૭મી આવૃત્તિ., ૨૨૯;

ન્યાયમૂર્તિ જી. પી. સિંઘ, કાયદાકીય અર્થઘટનના સિદ્ધાંતો, ૧૫મી આવૃત્તિ. (૨૦૨૧), ૧૩૬; જસ્ટિસ જી. પી. સિંઘ, પ્રિન્સિપલ્સ ઓફ સ્ટેચ્યુટરી ઇન્ટરપ્રિટેશન, ૧૫મી આવૃત્તિ. (૨૦૨૧), ૧૮૮–૧૮૯–નો સંદર્ભ છે.

કાયદા, વિશેષાધિકારો, કાર્યવાહી અને સંસદના ઉપયોગ પર એર્સ્કિન મે 'સ ટ્રીટાઇઝ, લેક્સિસનેક્સિસ, ૨૫મી આવૃત્તિ.(૨૦૧૯) ૨૩૯; કાયદા, વિશેષાધિકારો, કાર્યવાહી અને સંસદના ઉપયોગ પર એર્સ્કિન મે 'સ ટ્રીટાઇઝ, લેક્સિસનેક્સિસ, ૨૫મી આવૃત્તિ.(૨૦૧૯) ૨૪૨ – ઉલ્લેખ કર્યો છે.

કાયદાઓની યાદી

ભારતનું બંધારણ; ભ્રષ્ટાચાર નિવારણ અધિનિયમ, ૧૯૮૮; ભારત સરકાર અધિનિયમ, ૧૮૩૩; ચાર્ટર એક્ટ, ૧૮૫૩; ભારતીય પરિષદ અધિનિયમ, ૧૮૯૧; ભારત સરકાર અધિનિયમ, ૧૯૦૯; લોક પ્રતિનિધિત્વ અધિનિયમ, ૧૯૫૧; ભારત સરકાર અધિનિયમ, ૧૯૧૯; ભારત સરકાર અધિનિયમ, ૧૯૩૫; બંધારણ (૪૪મો સુધારો) અધિનિયમ, ૧૯૭૮.

મુખ્ય શબ્દોની યાદી

વક્તવ્ય કે મતદાન માટે લાંચ; વિશેષાધિકાર સામે લાંચ; સંસદીય વિશેષાધિકાર; કાયદાકીય વિશેષાધિકાર; પ્રાચીન વિશેષાધિકારો; કાયદાકીય વિશેષાધિકાર; બંધારણીય વિશેષાધિકાર; વિધાનસભાઓના વિશેષાધિકારોનો

ઇતિહાસ; સંસદ અથવા વિધાનસભાના ગૃહોની મુક્તિ; પી.વી. નરસિમ્હા રાવના કેસ પર પુનર્વિચાર; જાહેર જીવનમાં પ્રામાણિકતા; સંસદીય લોકશાહી; નિહાળીને નિર્ણય લેવાનો સિદ્ધાંત; રાજ્યસભાની ચૂંટણી; રદબાતલ; ન્યાયિક પૂર્વધારણા; બંધારણીય ન્યાયશાસ્ત્ર; વાણીની સ્વતંત્રતા; સંસદની સભા; જરૂરિયાતની કસોટી; ગૃહની સામૂહિક કામગીરી; "કોઈ પણ બાબતમાં મુક્તિ" કહેવામાં આવેલ અથવા આપવામાં આવેલ કોઈપણ મત; સમાંતર અધિકારક્ષેત્ર; વિધાનસભાનું ગૃહ; વિધાનસભા; સંસ્થાનવાદી શાશન; યુકેમાં હાઉસ ઓફ કોમન્સ; વિદેશી અધિકારક્ષેત્રો; અનુચિત લાભ મેળવવો, સ્વીકારવો અથવા મેળવવાનો પ્રયાસ કરવો; ન્યાયિક સમીક્ષા; ન્યાયિક શિસ્ત; એક વિભાગ સાથે જોડાયેલ ચિત્રો; એક વિભાગ પ્રતિરક્ષણો નોંધ; સમિતિના સુધારા, ૧૯૨૪.

ઉદભવનો કેસ

ક્રિમિનલ એપેલેટ જ્યુરિસડીક્શનઃ

ફોજદારી અપીલ નં.૪૫૧/૨૦૧૯

રીટ પીટીશન ક્રિમિનલ નં. ૧૨૮/૨૦૧૩ માં રાંચી સ્થિત ઝારખંડ ઉચ્ચ ન્યાયાલયના તા.૧૭.૦૨.૨૦૧૪ રોજના ચુકાદા અને આદેશમાંથી.

પક્ષકારો તરફે ઉપસ્થિત

વકીલો–પરમજીત સિંહ પટવાલિયા, વરિષ્ઠ વકીલ (ન્યાયમિત્ર), સુશ્રી હર્ષિકા વર્મા, દીપાંશુ કૃષ્ણન, ગૌરવજીત સિંહ પટવાલિયા, મનન ડાગા, સુશ્રી સમરાધી શ્રીવાસ્તવ, ગૌરવ અગ્રવાલ.

રાજુ રામચંદ્રન, સિનિયર એડવોકેટ, કૌશિક લાઇક, વિવેક સિંહ, આશય કૌશિક, એમ. વી. મુકુંદા, શશાંક તિવારી, રાહુલ આર્ય, પ્રતાપ શંકર, સુશ્રી દેવયાની ગુપ્તા, સુશ્રી તન્વી આનંદ–અપીલકર્તા વતી વકીલો.

આર. વેંકટરમાની, ભારત માટે એટર્ની જનરલ, તુષાર મહેતા, સોલિસિટર જનરલ, કે. એમ. નટરાજ, એ. એસ. જી., કે. પરમેશ્વર, કનુ અગ્રવાલ, સુશ્રી ચિન્માયી ચંદ્ર, ઉદય ખન્ના, અક્ષય અમૃતાંશુ, અંકુર તલવાર, અનમોલ ચંદન, આનંદ વેંકટરમાની, શ્રીમતી વિજયલક્ષ્મી વેંકટરમાની, વિનાયક મેહરોત્રા, સુશ્રી માનસી સૂદ, ચિતવન સિંઘલ, સુશ્રી સોનાલી જૈન, અભિષેક કુમાર પાંડે, રમણ યાદવ, કાર્તિકેય અગ્રવાલ, અરવિંદ કુમાર શર્મા–સામાવાળાના વકીલો .

ગોપાલ શંકરનારાયણ, વિજય હંસારિયા, સિનિયર એડવોકેટ, અશ્વિની કુમાર ઉપાધ્યાય, અશ્વિની કુમાર દુબે, વિશાલ સિંહા, સુશ્રી જહાન્વી દુબે, સુશ્રી તાન્યા શ્રીવાસ્તવ, સુશ્રી અદિતિ ગુપ્તા, સુશ્રી ત્રિશા ચંદ્રન, વૈભવ તિવારી, ઋષભ શુક્લા, સુશ્રી સ્નેહા કાલિતા, સુશ્રી કાવ્યા ઝાવર, સુશ્રી જેસી કુરિયન, કે. એસ. ભાટી, સુશ્રી એસ. આર. લિયોના, સુશ્રી શિલ્પા બાગડે, સુશ્રી જોયશ્રી બર્મન, શુભમ સિંઘલ, અભિમન્યુ ભંડારી, સુશ્રી રૂહ–એ–હિના દુઆ, અરવિંદ પંડિત, હર્ષિત ખાંડુજા, સુશ્રી ધનાક્ષી ગાંધી, સાહિબ કોચર, સુશ્રી શ્રેયા અરોરા, રણદીપ સચદેવા, ડૉ. વિવેક શર્મા, કે. વી. ધનંજય, એ. વેલન, પવન શ્યામ, સુશ્રી

નવપ્રીત કૌર, સુશાંત વી. એ., ઓજસ્વી, ધીરજ એસ. જે., મૃત્યુંજય પાઠક, સચિન એસ., આનંદ નંદન, અમિત પવન, એ. આકાશ, ઝુબેર, વિકાસ, ડૉ. ધ્રુવ મિશ્રા, મોહમ્મદ ફૈઝ, સુશ્રી શિવાંગી, રામેશ્વર પ્રસાદ ગોયલ – દરમ્યાનગીરીકર્તા વતી વકીલો.

સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયનો ચુકાદો/હુકમ

ચુકાદો

મુખ્ય ન્યાયાધીશ ડૉ. ન્યાયામૂર્તિ ધનંજન વાય. ચંદ્રચૂડ

અનુક્રમણિકા

એ. સંદર્ભ

બી. પી.વી. નરસિંહરાવ કેસમાં ચુકાદાની ઝાંખી

સી. રજૂઆતો

પી.વી. નરસિંહરાવ ચુકાદા પરની ફેરવિચારણાં દૃષ્ટાંતરૂપ

ડી. ન્યાયનિર્ણયોના અનુસરણના સિદ્ધાંતનો ભંગ કરતી નથી

ઇ. ભારતમાં સંસદીય વિશેષાધિકારનો ઇતિહાસ

એફ. ભારતમાં સંસદીય વિશેષાધિકારનું તાત્પર્ય

૧ કાર્યકારી વિશ્લેષણ

ગૃહના સામૂહિક અધિકાર તરીકે સંસદીય

૨ વિશેષાધિકાર

વિશેષાધિકારના દાવા અને કવાયત માટેની

૩ આવશ્યકતા કસોટી

જી. લાંચને સંસદીય વિશેષાધિકારનું સંરક્ષણ નહિ

કોઇ વક્તવ્ય કે અપાયેલ મત સાથે નહિ સંબંધિત

૧ લાંચ

જાહેર જીવનમાં સચ્ચાઇની પરિકલ્પના કરતું

૨ બંધારણ

લાંચના આરોપ સબબ ન્યાયાલયો અને ગૃહની

૩ સમાંતર હુકુમતની કવાયત

લાંચના ગુન્હામાં પરિણામ નિષ્પન્ન થવું

૪ અસંબંધિત

એચ. લાંચ અને વિશેષાધિકાર સબબ આંતરરાષ્ટ્રીય સ્થિતિ

૧ યુનાઇટેડ કિંગડમ

૨ યુનાઇટેડ સ્ટેટસ ઓફ અમેરિકા

૩ કેનેડા

૪ ઓસ્ટ્રેલિયા

આઇ. રાજ્યસભાની ચુંટણી અનુચ્છેદ ૧૯૪(૨) ના વ્યાપમાં

જે. નિષ્કર્ષ

૧. બંધારણની અનુચ્છેદ ૧૦૫ અને ૧૯૪માં સંહિતાબદ્ધ સંસદીય વિશેષાધિકાર શાસનના સંસદીય સ્વરૂપની કામગીરીને સરળ બનાવવા માટે વિચારશીલ લોકશાહીનું અભિન્ન અંગ છે. તે સુનિશ્ચિત કરે છે કે જે ધારાસભ્યોમાં નાગરિકોનો વિશ્વાસ હોય તેઓ 'ભય કે પક્ષપાત' વિના ગૃહમાં તેમના મંતવ્યો અને અભિપ્રાયો વ્યક્ત કરી શકે. સંસદીય વિશેષાધિકારના રક્ષણ સાથે, લઘુમતી રાજકીય પક્ષ સાથે સંકળાયેલા ધારાસભ્ય નિર્ભયતાથી કોઈપણ પ્રસ્તાવ પર મત આપી શકે છે; દેશના સુદૂર વિસ્તારનો ધારાસભ્ય કાનૂની કાર્યવાહી દ્વારા સતામણીના ભય વિના તેના મતવિસ્તારને અસર કરતા મુદ્દાઓ ઉઠાવી શકે છે; અને

ધારાસભ્ય બદનક્ષીના આરોપની આશંકા વિના જવાબદેહીની માંગ કરી શકે છે.

૨. શું કોઈ ચોક્કસ નિર્દેશ મુજબ મત આપવા કે અમુક મુદ્દાઓ વિશે બોલવા માટે લાંચ મેળવનાર ધારાસભ્યને સંસદીય વિશેષાધિકારનું રક્ષણ પ્રાપ્ત છે કે કેમ? આ બંધારણીય અર્થઘટનનો પ્રશ્ન છે જેને ફૈંસલ કરવા આ ન્યાયાલય સમક્ષ લાવવામાં આવ્યો છે.

એ. સંદર્ભ

૩. ફોજદારી અપીલ[1] ઝારખંડ ઉચ્ચ ન્યાયાલયના ૧૭ ફેબ્રુઆરી ૨૦૧૪ના ચુકાદા પરથી ઉદ્ભવે છે. ઝારખંડ રાજ્યનું પ્રતિનિધિત્વ કરતા રાજ્યસભાના બે પ્રતિનિધિઓને ચૂંટવા માટેની ચુંટણી તારીખ ૩૦ માર્ચ ૨૦૧૨ના રોજ યોજાઈ હતી. ઝારખંડ મુક્તિ મોરચા[2]વાળા અપીલકર્તા ઝારખંડ વિધાનસભાના સભ્ય હતા. અપીલકર્તા સામે આરોપ એ છે કે તેણીએ તે અપક્ષ ઉમેદવારની તરફેણમાં મત આપવા માટે અપક્ષ ઉમેદવાર પાસેથી લાંચ સ્વીકારી હતી. જો કે, રાજ્યસભાની બેઠક માટે ખુલ્લા મતદાન (ઓપન બેલોટિંગ)માંથી ફલિત થયું છે કે, તેણીએ કથિત લાંચ આપનારની તરફેણમાં મત આપ્યો ન હતો અને તેના બદલે પોતાના પક્ષના ઉમેદવારની તરફેણમાં મત આપ્યો હતો. પ્રશ્નવાળો ચૂંટણીનો

1 રીટ પીટીશન (ક્રિમિનલ) નં. ૧૨૮/૨૦૧૩
2 "ઝા.મૂ.મો./જે.એમ.એમ."

રાઉન્ડ રદ કરવામાં આવ્યો હતો અને નવી ચૂંટણી યોજાઈ હતી જ્યાં અપીલકર્તાએ ફરીથી પોતાના પક્ષના ઉમેદવારની તરફેણમાં મતદાન કર્યું હતું.

૪. અપીલકર્તાએ આરોપપત્ર અને તેની સામે શરૂ કરવામાં આવેલી ફોજદારી કાર્યવાહીને રદ કરવા માટે ઉચ્ચ ન્યાયાલયનો દરવાજો ખખડાવ્યો હતો. અપીલકર્તાએ પી.વી. નરસિમ્હા રાવ વિરુદ્ધ રાજ્ય (સી.બી.આઈ./ એસ.પી.ઈ.)[3] કેસમાં આ અદાલતની બંધારણીય ખંડપીઠે આપેલા ચુકાદાને આધારે બંધારણની અનુચ્છેદ ૧૯૪(૨) હેઠળના સંરક્ષણનો દાવો કર્યો હતો. ઉચ્ચ અદાલતે તે આધાર પર ફોજદારી કાર્યવાહીને રદ કરવાનો ઇનકાર કર્યો હતો કે અપીલકર્તાએ કથિત લાંચ આપનારની તરફેણમાં પોતાનો મત આપ્યો ન હતો અને તેથી તે અનુચ્છેદ ૧૯૪(૨) હેઠળ સંરક્ષણ મેળવવા માટે પાત્ર નથી. ઉચ્ચ ન્યાયાલયના તર્ક મુખ્યત્વે પી.વી. નરસિમ્હા રાવ (ઉપરોક્ત) માં આ ન્યાયાલયના નિર્ણય પર આધારિત હતા. પી.વી. નરસિમ્હા રાવ (ઉપરોક્ત) માંનો વાદ અને હાલનો કેસ (સંસદ અને સંસદીય સમિતિઓના સભ્યોની સત્તાઓ, વિશેષાધિકારો અને સંરક્ષણો સબબ કામ લેતી) બંધારણની અનુચ્છેદ ૧૦૫(૨) ની જોગવાઈઓના, તેમજ રાજ્ય વિધાનસભાના સભ્યોને આવાં જ પ્રતિરક્ષણો પ્રદાન કરતી બંધારણની અનુચ્છેદ ૧૯૪(૨) ની જોગવાઈઓના, અર્થઘટન સાથે સંબંધિત છે.

---

3 [૧૯૯૮] ૨ એસ.સી.આર. ૮૭૦: (૧૯૯૮) ૪ એસ.સી.સી. ૬૨૬

૫. ૨૩ સપ્ટેમ્બર ૨૦૧૪ના રોજ, આ અદાલતના બે ન્યાયાધીશોની ખંડપીઠ, જેની સમક્ષ અપીલ કરવામાં આવી હતી, તેનો મત હતો કે વિચારણા માટે ઉદ્ભવતો મુદ્દો "વજૂદપૂર્ણ અને મહત્વપૂર્ણ જાહેરહિત"નો હોવાથી, તેને આ અદાલતના ત્રણ ન્યાયાધીશોની મોટી બેન્ચ સમક્ષ મૂકવો જોઈએ. ૭ માર્ચ ૨૦૧૯ના રોજ, અપીલની સુનાવણી કરનાર ત્રણ ન્યાયાધીશોની ન્યાયપીઠે અવલોકન કર્યું હતું કે પી.વી. નરસિમ્હા રાવ (ઉપરોક્ત) માં પાંચ ન્યાયાધીશોની ખંડપીઠે આપેલા ચુકાદામાં ચોક્કસ પ્રશ્નનો ઉકેલ લાવવામાં આવ્યો હતો. બેન્ચનો મત હતો કે "જે પ્રશ્ન ઊભો થયો છે તેના વ્યાપક પ્રભાવને ધ્યાનમાં રાખીને, ઉઠાવવામાં આવેલી શંકાઓ અને આ મુદ્દો જાહેર મહત્વની બાબત હોવાથી", આ બાબતને મોટી બેન્ચને મોકલવી જોઈએ.

૬. છેવટે, ૨૦ સપ્ટેમ્બર ૨૦૨૩ના આદેશ દ્વારા, આ અદાલતની પાંચ ન્યાયાધીશોની ખંડપીઠે પી.વી. નરસિમ્હા રાવ (ઉપરોક્ત) માં નિર્ણયની સચોટતા પર શંકા કરતા પ્રથમ દર્શનીય કારણો નોંધ્યા અને આ બાબતને સાત ન્યાયાધીશોની મોટી ખંડપીઠને મોકલી. સીતા સોરેન વિરુદ્ધ ભારત સરકાર[4] તરીકે નોંધાયેલા હુકમનો અમલવારીક્ષમ ભાગ નીચે દર્શાવેલ છે:

"૨૪. પી.વી. નરસિમ્હા રાવમાં બહુમતીના નિર્ણયમાં જે અભિપ્રાય વ્યક્ત કરવામાં આવ્યો છે તેના પર મોટી બેન્ચ દ્વારા પુનર્વિચાર કરવાની

4 [૨૦૨૩] ૧૨ એસ.સી.આર. ૭૫૩: એસ.સી.સી. ઓનલાઇન એસ.સી. ૧૨૧૭

જરૂર છે. આવું કરવા માટેના અમારા પ્રથમ દ્રષ્ટિના કારણો નીચે દર્શાવેલ છેઃ

પ્રથમ, બંધારણની અનુચ્છેદ ૧૦૫(૨) અને તેવી જ અનુચ્છેદ ૧૯૪(૨) ની સંબંધિત જોગવાઈઓનું અર્થઘટન જોગવાઈઓના લખાણ, સંદર્ભ અને તેના અંતર્નિહિત ઉદ્દેશ અને હેતુ દ્વારા માર્ગદર્શિત હોવી જોઈએ. બંધારણની અનુચ્છેદ ૧૦૫(૨) અંતર્ગત મૂળભૂત હેતુ અને ઉદ્દેશ એ છે કે સાંસદો કે રાજ્ય વિધાનસભાઓના સભ્યો, પરિણામોના ભય વિના ગૃહમાં તેમના મંતવ્યો વ્યક્ત કરવા કે ગૃહમાં અથવા ગૃહની સમિતિઓના સભ્યો તરીકે મત આપવા માટે સ્વતંત્ર હોવા જોઈએ. જ્યારે બંધારણની અનુચ્છેદ ૧૯(૧)(એ) વાણી અને અભિવ્યક્તિની સ્વતંત્રતાના વ્યક્તિગત અધિકારને માન્યતા આપે છે, ત્યારે અનુચ્છેદ ૧૦૫(૨) વિધાનસભાના સભ્યોને અભિવ્યક્તિની અને પરિણામોના ભય વિના મત આપવાની સ્વતંત્રતા હોવાના મહત્વને માન્યતા આપીને તે અધિકારને સંસ્થાગત બનાવે છે. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો, અનુચ્છેદ ૧૦૫(૨) અથવા અનુચ્છેદ ૧૯૪(૨) નો ઉદ્દેશ પ્રથમ દૃષ્ટિએ સંસદના સભ્ય તરીકે અથવા રાજ્યની વિધાનસભાના સભ્ય તરીકેના અધિકારો અને ફરજોના નિર્વહનથી અલગ રીતે ઉદભવતી હોય તેવા ફોજદારી કાયદાના ઉલ્લંઘન માટે ફોજદારી કાર્યવાહી શરૂ કરવા સામે સંરક્ષણ આપતી હોવાનું જણાતું નથી.

બીજું, જો લાંચ લેનાર માટે અનુચ્છેદ ૧૦૫(૨) હેઠળ પ્રતિરક્ષાના સમર્થનવાળું અર્થઘટન સ્વીકારવામાં આવે તો, પી.વી. નરસિમ્હા રાવ કેસમાં ચુકાદા દરમિયાન ન્યાયમૂર્તિ એસ.સી. અગ્રવાલે ગંભીર વિસંગતતા નોંધી હતી. જો સભ્ય સંસદમાં ચોક્કસ રીતે બોલવા અથવા પોતાનો મત આપવા માટે લાંચ સ્વીકારે છે અને હકીકતમાં

તે રીતે સંસદમાં બોલે છે અથવા મત આપે છે, તો સભ્યને આવા આરોપ સબબ કાર્યવાહીમાંથી પ્રતિરક્ષા મળશે. બીજી બાજુ, કોઈ પ્રતિરક્ષા જોડવામાં આવશે નહીં, અને વિધાનસભાના સભ્ય લાંચ લેવાના આરોપ પર કાર્યવાહી કરવા માટે જવાબદાર રહેશે જો તેઓ બોલવા માટે અથવા ગૃહ સમક્ષ વિચારણા હેઠળની બાબત પર પોતાનો મત ન આપવા માટે લાંચ સ્વીકારે પરંતુ તેઓ તેનાથી વિપરીત કાર્ય કરે. ન્યાયમૂર્તિ અગ્રવાલે અવલોકન કર્યું હતું કે, આ વિસંગતતાને ટાળવામાં આવશે જો અનુચ્છેદ ૧૦૫(૨) માં "સંદર્ભમાં" શબ્દોનો અર્થ "માંથી ઉદ્ભવતા" થાય.બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો, આવા કિસ્સામાં, મુક્તિ ત્યારે જ ઉપલબ્ધ થશે જ્યારે જે ભાષણ આપવામાં આવ્યું હોય અથવા જે મત આપવામાં આવ્યો હોય તે કાયદાને જન્મ આપતી કાર્યવાહી માટે કાર્યવાહીના કારણ માટે આવશ્યક અને અભિન્ન ભાગ હોય; અને

ત્રીજું, ન્યાયમૂર્તિ એસ.સી. અગ્રવાલના ચુકાદામાં ખાસ કરીને આ પ્રશ્ન પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરવામાં આવ્યું છે કે લાંચ લેવાનો ગુનો ક્યારે પૂર્ણ થશે. ચુકાદો નોંધે છે કે ગુનો નાણાંની સ્વીકૃતિ સાથે અથવા નાણાં સ્વીકારવાના કરાર પર પૂર્ણ થાય છે અને તે પ્રાપ્તકર્તા દ્વારા ગેરકાયદેસર વચનના પ્રદર્શન પર આધારિત નથી. લાંચ મેળવનારને તે અપરાધ કર્યો હોવાનું માનવામાં આવશે, ભલે તે લાંચ સ્વીકારવા અને ટેન્ડર અંતર્ગત સોદો કરવામાં નિષ્ફળ જાય. લાંચ લેવાના ગુનાના ઘટક ઘટકો સાથે સંકળાયેલું આ પાસું ન્યાયમૂર્તિ અગ્રવાલના ચુકાદામાં વિસ્તૃત રીતે જોવા મળે છે પરંતુ બહુમતીના ચુકાદામાં તેની ચર્ચા કરવામાં આવતી નથી.

.....

૨૬. ઉપરોક્ત કારણોસર, પ્રથમ દૃષ્ટિએ આ તબક્કે અમારું માનવું છે કે પી.વી. નરસિમ્હા રાવમાં બહુમતીના દ્રષ્ટિકોણની ચોકસાઈ પર સાત ન્યાયાધીશોની મોટી બેન્ચ દ્વારા પુનર્વિચાર કરવો જોઈએ."

૭. હાલના ચુકાદાનો વ્યાપ પી.વી. નરસિમ્હા રાવ (ઉપરોક્ત) ની વૈધતા પર શંકા કરતા ૨૦ સપ્ટેમ્બર ૨૦૨૩ના આ અદાલતના આદેશ દ્વારા કરવામાં આવેલા સંદર્ભ સુધી મર્યાદિત છે. અપીલકર્તાના કેસના ગુણદોષ અને તેણે કથિત ગુનો કર્યો છે કે કેમ તે અંગે આ અદાલત દ્વારા આ તબક્કે ચુકાદો આપવામાં આવી રહ્યો નથી.આ ચુકાદામાં સમાવિષ્ટ કંઈપણ સુનાવણીના ગુણદોષ અથવા તેનાથી ઉદ્ભવતા અન્ય કોઈપણ કાર્યવાહીને અસર કરે છે તેવું સમજી શકાય નહીં.

બી. પી.વી. નરસિમ્હા રાવના ચુકાદાની ઝાંખી

૮. દસમી લોકસભાની સામાન્ય ચૂંટણી ૧૯૯૧માં યોજાઈ હતી. કોંગ્રેસ (આઈ) સૌથી મોટા પક્ષ તરીકે ઉભરી આવી હતી અને પી.વી. નરસિમ્હા રાવને વડાપ્રધાન બનાવીને લઘુમતી સરકાર બનાવી હતી. લોકસભામાં સરકાર વિરુદ્ધ અવિશ્વાસ પ્રસ્તાવ રજૂ કરવામાં આવ્યો હતો. અવિશ્વાસ પ્રસ્તાવ નિષ્ફળ બનાવવા માટે ચૌદ સાંસદો[5]ના સમર્થનની જરૂર હતી. પ્રસ્તાવના સમર્થનમાં બસો પચાસ સભ્યોએ મતદાન કર્યું હતું અને પ્રસ્તાવની વિરુદ્ધમાં બસો સાઠ સભ્યોએ મતદાન કર્યું હતું. જે.એમ.એમ.

5 સંસદસભ્ય/સાંસદ

અને જનતા દળ (અજીત સિંહ)[6] જૂથ પ્રત્યે નિષ્ઠા ધરાવતા સાંસદો જૂથે અવિશ્વાસ પ્રસ્તાવ વિરુદ્ધમાં મતદાન કર્યું હતું. ઉલ્લેખનીય છે કે, જે.ડી. (એ. એસ.) ના એક સાંસદ અજીત સિંહ મતદાનથી અળગા રહ્યા હતા.

૯. સેન્ટ્રલ બ્યુરો ઓફ ઇન્વેસ્ટિગેશન[7] સમક્ષ ફરિયાદ દાખલ કરવામાં આવી હતી કે એક ગુનાહિત કાવતરું ઘડવામાં આવ્યું હતું જેના દ્વારા જે.એમ.એમ. અને જે.ડી. (એ.એસ.) ના ઉપરોક્ત સભ્યોએ એક સમજૂતી કરી હતી અને અવિશ્વાસ પ્રસ્તાવ સામે મત આપવા માટે લાંચ મેળવી હતી. એવો આરોપ મૂકવામાં આવ્યો હતો કે પી.વી. નરસિમ્હા રાવ અને અન્યો કેટલાક સાંસદો ગુનાહિત કાવતરામાં પક્ષકાર હતા અને અવિશ્વાસ પ્રસ્તાવ નિષ્ફળ કરવા માટે કથિત લાંચ લેનારાઓ[8]ને "લાખો રૂપિયા" આપ્યા[9] હતા.

૧૦. કથિત લાંચ આપનારાઓ અને લાંચ લેનારાઓ સામે કાર્યવાહી શરૂ કરવામાં આવી હતી અને વિશેષ ન્યાયાધીશ, દિલ્હી દ્વારા સંજ્ઞાન લેવામાં આવ્યું હતું. આરોપીઓએ આરોપોને રદ કરવા માટે દિલ્હી ઉચ્ચ ન્યાયાલયમાં અરજી કરી હતી. ઉચ્ચ ન્યાયાલયે અરજીઓ ફગાવી દીધી હતી. આ અદાલતમાં અપીલ કરવામાં આવી હતી અને પી.વી. નરસિમ્હા રાવ (ઉપરોક્ત) ના નિર્ણયમાં પરિણમી હતી. બે મુખ્ય પ્રશ્નો અદાલત

6 જે.ડી. એ.એસ.
7 સી.બી.આઈ.
8 લાંચ સ્વીકારનાર
9 લાંચ આપનારા

સમક્ષ વિચારણા માટે આવ્યા હતા. પ્રથમ, શું બંધારણની અનુચ્છેદ ૧૦૫ના આધારે, કોઈ સાંસદ ફોજદારી અદાલતમાં લાંચ લેવાના આરોપમાં કાર્યવાહી સામે સંરક્ષણનો દાવો કરી શકે છે. બીજું, શું કોઈ સાંસદ ભ્રષ્ટાચાર નિવારણ અધિનિયમ, ૧૯૮૮ના કાર્યક્ષેત્રમાં આવે છે અને જેને ભ્રષ્ટાચાર વિરોધી અધિનિયમ હેઠળ સાંસદ સામે કાર્યવાહી માટે મંજૂરી આપનાર અધિકારી તરીકે નિયુક્ત કરવામાં આવે છે. હાલના ચુકાદામાં, અમે ફક્ત પ્રથમ પ્રશ્ન પર પાંચ ન્યાયાધીશોની બેન્ચના આયોજન સાથે સંબંધિત છીએ, એટલે કે, જ્યારે કોઈ સાંસદ પર લાંચ લેવાનો આરોપ મૂકવામાં આવે ત્યારે અનુચ્છેદ ૧૦૫(૨) હેઠળ કાર્યવાહી સામે સંરક્ષણનો અવકાશ.

૧૧. આ કેસમાં ત્રણ મંતવ્યો લખાયા હતા – સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયના ન્યાયમૂર્તિ અગ્રવાલ (પોતાના અને ડૉ. ન્યાયમૂર્તિ એ.એસ. આનંદ વતી), ન્યાયમૂર્તિ એસ.પી. ભરુચા (પોતાના અને ન્યાયમૂર્તિ એસ.રાજેન્દ્ર બાબુ વતી) અને ન્યાયમૂર્તિ જી.એન. રેનો અભિપ્રાય.

૧૨. ન્યાયમૂર્તિ એસ. પી. ભરુચા (જે તે સમયના વિદ્વાન મુખ્ય ન્યાયાધીશ હતા) એ ઠેરવ્યું હતું કે અવિશ્વાસ પ્રસ્તાવ વિરુદ્ધમાં મત આપનારા કથિત લાંચ લેનારાઓને બંધારણની અનુચ્છેદ ૧૦૫(૨) હેઠળ કાયદાની અદાલતમાં કાર્યવાહી સામે સંરક્ષણ મળે છે. જો કે, અજીત સિંહ (જે

મતદાનથી અળગા રહ્યા હતા) અને કથિત લાંચ આપનારાઓને આવાં સંરક્ષણ નહિ હોવાનું ઠેરવવામાં આવ્યું હતું. ન્યાયમૂર્તિ ભરુચાએ ઠેરવ્યું હતું કે સંસદીય વિશેષાધિકારોના ઉલ્લંઘન અને તેના તિરસ્કાર સબબ સંસદ કથિત લાંચ લેનારાઓ અને લાંચ આપનારાઓ બંને સામે કાર્યવાહી કરી શકે છે. ન્યાયમૂર્તિ ભરુચાએ ઠેરવ્યું હતું કે;

૧૨.૧. અનુચ્છેદ ૧૦૫(૧) અને અનુચ્છેદ ૧૦૫(૨) ની જોગવાઈઓ સૂચવે છે કે સાંસદો માટે વાણીની સ્વતંત્રતા એ અનુચ્છેદ ૧૯માં સમાવિષ્ટ વાણીની સ્વતંત્રતા તેના અપવાદોથી સ્વતંત્ર છે. સાંસદો સંસદમાં તેઓ શું કહે છે તે અંગેના તમામ અવરોધોથી મુક્ત હોવા જોઈએ. મતને વાણીના વિસ્તરણ તરીકે માનવામાં આવ્યો છે અને તેને ઉચ્ચારેલ શબ્દ તરીકેનું રક્ષણ પ્રાપ્ત છે.

૧૨.૨. અનુચ્છેદ ૧૦૫(૨) માં "તે સબબ" અભિવ્યક્તિને "વ્યાપક અર્થ" મળવો આવશ્યક છે અને તેનો અર્થ એ થાય છે કે સાંસદને કાયદાની અદાલતમાં, તેમના દ્વારા સંસદમાં કહેવામાં આવેલ કોઈપણ બાબત કે મત સાથે સંબંધિત, સંલગ્ન કે જોડાણ ધરાવતી કોઈ પણ કાર્યવાહીથી સંરક્ષણ આપવામાં આવે છે.

૧૨.૩. કથિત લાંચ લેનારાઓ અનુચ્છેદ ૧૦૫(૨) હેઠળના સંરક્ષણ માટે હકદાર છે કારણ કે કથિત કાવતરું અને લાંચનો સ્વીકાર અવિશ્વાસ પ્રસ્તાવ વિરુદ્ધ મતદાનના સંદર્ભમાં હતો.

કથિત કાવતરું અને સમજૂતીનો ઉદ્દેશ અવિશ્વાસ પ્રસ્તાવ નિષ્ફળ કરવાનો હતો અને કથિત લાંચ લેનારાઓએ તેને "નિષ્ફળ કરવા સબબ હિત કે પુરસ્કાર" તરીકે લાંચ મેળવી હતી. કથિત કાવતરું, લાંચ અને અવિશ્વાસ પ્રસ્તાવ વચ્ચેનું જોડાણ સ્પષ્ટ હતું.

૧૨.૪. અનુચ્છેદ ૧૦૫(૨) હેઠળના સંરક્ષણનો ઉદ્દેશ સાંસદોને સંસદમાં સ્વતંત્ર રીતે બોલવા, અને તે સબબ કાનૂની અદાલતમાં જવાબદેહીના ભય વગર, અને મત આપવા માટે સક્ષમ બનાવવાનો છે. જ્યાં કાર્યવાહીનું કારણ તેમનું વક્તવ્ય કે મત હોય માત્ર તેવી કાર્યવાહીઓ સામે સાંસદોને રક્ષણ આપવું પૂરતું નથી. તેમને સંસદીય ચર્ચાઓમાં મુક્તપણે ભાગ લેવા માટે સક્ષમ બનાવવા માટે, સાંસદોને તેમના ભાષણ કે મત સાથે સંલગ્ન તમામ દીવાની અને ફોજદારી કાર્યવાહી સામે પ્રતિરક્ષાના વ્યાપક રક્ષણની જરૂર છે. તેવું કલ્પવું મુશ્કેલ નથી કે 'સત્તાધારીને અનુકૂળ ન હોય' તેવું વક્તવ્ય કરનાર કે મત આપનાર સાંસદને લાંચ ચૂકવવામાં આવી હોવાનો આરોપ કરી તેને કાનૂની અભિયોજનથી પરેશાન કરવામાં આવે.

૧૨.૫. લાંચ લેનારાઓ દ્વારા આચરવામાં આવેલા ગુનાની ગંભીરતા બંધારણનું અર્થઘટન સંકુચિતપણે કરવાની માંગ કરતી નથી. આવા અર્થઘટનથી અસરકારક સંસદીય લોકશાહીની બાંયધરીને નુકસાન થવાનું જોખમ રહે છે.

૧૨.૬. અનુચ્છેદ ૧૦૫(૨) હેઠળનું સંરક્ષણ માત્ર ત્યાં સુધી જ કાર્યરત છે જ્યાં સુધી તે વક્તવ્ય કે આપવામાં આવેલ મત સાથે સંબંધિત છે. તેથી, મતદાનથી અળગાં રહેલા સંસદ સભ્ય અજીત સિંહને સંરક્ષણ આપવામાં આવ્યું ન હતું અને તેમની સામે કાર્યવાહી આગળ વધશે.

૧૨.૭. લાંચ આપનારાઓને સંરક્ષણ મળે છે કે કેમ તે સંદર્ભમાં, અજીત સિંહ સામે કાર્યવાહી આગળ વધશે, લાંચ આપનારાઓ સામે કાવતરું ઘડવાનો અને અજીત સિંહ સાથે ગેરકાયદેસર કૃત્ય કરવા માટે સંમત થવાના આરોપ સબબ પણ કાર્યવાહી આગળ વધશે. વધુમાં, અનુચ્છેદ ૧૦૫(૨) એ જોગવાઈ કરતી નથી કે, અન્યથા ગુનો હોય તે કૃત્ય જ્યારે કોઈ સાંસદ દ્વારા કરવામાં આવે ત્યારે તે ગુનો નથી. આ જોગવાઈ માત્ર એવી જોગવાઈ કરે છે કે સંસદમાં તેમના વક્તવ્ય કે મત સાથે સંલગ્ન કોઈ બાબત માટે સાંસદ કાયદાની અદાલતમાં ઉત્તરદાયી રહેશે નહીં. જેમણે તે ગુનામાં સાંસદ સાથે કાવતરું ઘડ્યું છે તેમને આવું કોઈ સંરક્ષણ નથી. તેથી લાંચ આપનારાઓ સામે કાર્યવાહી થઈ શકે છે અને તેમને અનુચ્છેદ ૧૦૫(૨) નું સંરક્ષણ નથી.

૧૩. બીજી તરફ, ન્યાયમૂર્તિ એસ.સી. અગ્રવાલે ઠેરવ્યું હતું કે, ન તો આક્ષેપિત લાંચ લેનારાઓ કે ન તો આક્ષેપિત લાંચ આપનારાઓને અનુચ્છેદ

૧૦૫(૨) નું સંરક્ષણ મળે છે. સંસદમાં કે કોઈ પણ સમિતિમાં પોતાનો મત આપવા અથવા બોલવા માટે લાંચ આપવા કે સ્વીકારવા સાથે સંકળાયેલા ગુના સબબ અનુચ્છેદ ૧૦૫(૨) હેઠળ સાંસદ સામે કાર્યવાહી કરવા સામે સંરક્ષણ નથી. તેમના અભિપ્રાયમાં, ન્યાયમૂર્તિ અગ્રવાલે નીચે મુજબ ઠેરવ્યું હતું:

૧૩.૧. અનુચ્છેદ ૧૦૫(૨) હેઠળ પ્રતિરક્ષાનો ઉદ્દેશ સંસદીય લોકશાહીની તંદુરસ્ત કામગીરી માટે ધારાસભ્યોની સ્વતંત્રતા સુનિશ્ચિત કરવાનો છે.અનુચ્છેદ ૧૦૫(૨) નું અર્થઘટન જે સાંસદને લાંચ લેવાના ગુના માટે કાર્યવાહી સામે સંરક્ષણનો દાવો કરવા માટે સક્ષમ બનાવે છે તે તેમને કાયદાથી ઉપર રાખશે. આ સંસદીય લોકશાહીની સ્વસ્થ કામગીરી માટે પ્રતિકૂળ હશે અને કાયદાના શાસનને નુકસાન પહોંચાડશે.

૧૩.૨. અનુચ્છેદ ૧૦૫(૨) માં "કંઈપણ કહેવામાં આવ્યું છે અથવા કોઈપણ મત આપવામાં આવ્યો છે" શબ્દોની આગળ "સંદર્ભમાં" અભિવ્યક્તિ છે. "કંઈપણ કહેવામાં આવ્યું છે અથવા કોઈપણ મત આપવામાં આવ્યો છે" શબ્દોનો અર્થ ફક્ત તે ભાષણ હોઈ શકે છે જે કરવામાં આવ્યું છે અથવા મત જે પહેલેથી જ આપવામાં આવ્યો છે અને તે એવા કિસ્સાઓમાં વિસ્તરે છે જ્યાં ભાષણ આપવામાં આવ્યું નથી અથવા મત આપવામાં આવ્યો નથી. તેથી, "સંદર્ભમાં" અભિવ્યક્તિનું વ્યાપક અર્થઘટન વિરોધાભાસી

પરિસ્થિતિમાં પરિણમશે. જો કોઈ સાંસદ કોઈ બાબતમાં ન બોલવા અથવા મત ન આપવા બદલ લાંચ સ્વીકારે તો તેની સામે લાંચ લેવા માટે કાર્યવાહી કરવામાં આવશે, પરંતુ જો તે કોઈ ચોક્કસ રીતે બોલવા અથવા મત આપવા માટે લાંચ સ્વીકારે અને ખરેખર તે રીતે બોલે અથવા મત આપે તો તેને મુક્તિ મળશે.તે અસંભવિત છે કે બંધારણના ઘડવૈયાઓ આવા તફાવતનો ઈરાદો ધરાવતા હતા;

૧૩.૩. "સંદર્ભમાં" શબ્દસમૂહનો અર્થ "તેમાંથી ઉદ્ભવતા" તરીકે થવો જોઈએ. અનુચ્છેદ ૧૦૫(૨) હેઠળ મુક્તિ માત્ર એવા કાર્ય માટે જવાબદારી સામે રક્ષણ આપવા માટે ઉપલબ્ધ છે જે સાંસદ દ્વારા ભાષણ આપવા અથવા મત આપવાના પરિણામે અનુસરવામાં આવે છે અથવા સફળ થાય છે અને ભાષણ અથવા મત આપતા પહેલા અને જવાબદારીને જન્મ આપે છે જે ભાષણ અથવા મતથી સ્વતંત્ર રીતે ઉદ્ભવે છે.

૧૩.૪. ફોજદારી કાવતરાનો ગુનો લાંચ લેવાનો ગુનો કરવાના કરારના નિષ્કર્ષ પર કરવામાં આવે છે અને કરારને અનુસરતા અધિનિયમની કામગીરીનું કોઈ પરિણામ નથી. તેવી જ રીતે, પ્રસ્તાવ સામે બોલવા અથવા મત આપવા માટે લાંચ સ્વીકારવાની ક્રિયા સાંસદ દ્વારા ભાષણ આપવા અથવા મત આપવાથી સ્વતંત્ર રીતે ઉદભવે છે. તેથી, ગુનાની જવાબદારીને "સંસદમાં કહેવામાં

આવેલી કોઈપણ બાબત અથવા આપવામાં આવેલા કોઈપણ મતના સંદર્ભમાં" તરીકે ગણી શકાય નહીં; અને

૧૩.૫. યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સ, ઓસ્ટ્રેલિયા અને કેનેડામાં કાયદા સહિત આંતરરાષ્ટ્રીય વલણ એ સ્થિતિને પ્રતિબિંબિત કરે છે કે ધારાસભ્યો તેમની કાયદાકીય પ્રવૃત્તિઓના સંબંધમાં લાંચ લેવા બદલ કાર્યવાહી કરવા માટે જવાબદાર છે. મોટાભાગના કોમનવેલ્થ દેશો વિધાનસભાના સભ્યો દ્વારા ભ્રષ્ટાચાર અને લાંચ લેવાને ફોજદારી ગુનો માને છે. યુનાઈટેડ કિંગડમમાં પણ આ સંબંધમાં કાયદામાં ફેરફાર કરવાનું પગલું ભરવામાં આવ્યું છે. જ્યારે અન્ય તમામ જાહેર અધિકારીઓ આવા કાયદાઓને આધિન હોય ત્યારે ભારતમાં ધારાસભ્યોને લાંચ અને ભ્રષ્ટાચારને સંચાલિત કરતા કાયદાઓ દ્વારા આવરી ન લેવા માટે કોઈ કારણ નથી.

૧૪. ન્યાયમૂર્તિ જી.એન. રેએ એક અલગ અભિપ્રાયમાં ન્યાયમૂર્તિ અગ્રવાલના એ તર્ક સાથે સંમતિ વ્યક્ત કરી હતી કે સાંસદ ભ્રષ્ટાચાર વિરોધી અધિનિયમ હેઠળ અને ભ્રષ્ટાચાર વિરોધી અધિનિયમ હેઠળ મંજૂરી આપનાર અધિકારી અંગેના પ્રશ્ન પર જાહેર સેવક છે. જો કે, અનુચ્છેદ ૧૦૫(૨) ના અર્થઘટન પર, ન્યાયમૂર્તિ જી. એન. રે ન્યાયમૂર્તિ ભરુચાના ચુકાદા સાથે સંમત થયા હતા. તેથી, અનુચ્છેદ ૧૦૫(૨) ના અર્થઘટન પર ન્યાયમૂર્તિ ભરુચા દ્વારા લખાયેલ અભિપ્રાય આ

અદાલતના ત્રણ ન્યાયાધીશોની બહુમતી[10]ના અભિપ્રાયને રજૂ કરે છે.બીજી તરફ સુપ્રીમ ન્યાયાલય, ન્યાયમૂર્તિ અગ્રવાલ દ્વારા લખાયેલ અભિપ્રાય[11] લઘુમતીઓના દૃષ્ટિકોણનું પ્રતિનિધિત્વ કરે છે.

સી. રજૂઆતો

૧૫. સુનાવણી દરમિયાન, અમે અપીલકર્તા વતી હાજર રહેલા વરિષ્ઠ વકીલ શ્રી રાજુ રામચંદ્રન, ભારતના એટર્ની જનરલ શ્રી આર વેંકટરમાની, ભારતના સોલિસિટર જનરલ શ્રી તુષાર મહેતા, વરિષ્ઠ વકીલ, ન્યાયમિત્ર શ્રી પી. એસ. પટવાલિયા, વરિષ્ઠ વકીલ શ્રી ગોપાલ શંકરનારાયણન અને વરિષ્ઠ વકીલ શ્રી વિજય હંસારિયાને દરમિયાનગીરી કરનારાઓ વતી હાજર રહ્યા હોવાનું સાંભળ્યું છે. આ અદાલત રેકોર્ડની અદાલત હોવાથી, વિદ્વાન વકીલો દ્વારા કરવામાં આવેલી રજૂઆતો નીચે ટૂંકમાં સૂચિબદ્ધ છે.

૧૬. અપીલકર્તા વતી હાજર વરિષ્ઠ વકીલ શ્રી રાજુ રામચંદ્રને રજૂઆત કરી હતી કે પી.વી. નરસિમ્હા રાવ (ઉપરોક્ત) માં બહુમતીનો ચુકાદો વર્તમાન કેસમાં સંપૂર્ણપણે લાગુ પડે છે. વધુમાં, તેમણે દલીલ કરી હતી કે બહુમતીનો ચુકાદો વાજબી છે અને કાયદાની સ્થાયી સ્થિતિ પર પુનર્વિચાર કરવા માટે કોઈ આધાર નથી. આ સંદર્ભમાં તેમણે નીચેની રજૂઆતો કરી હતીઃ

---

10 ન્યાયમૂર્તિ એસ.પી. ભરૂચા દ્વારા લિખિત અભિપ્રાય હવે પછી અત્રે બહુમતી ચુકાદા તરીકે ઉલ્લેખિત
11 ન્યાયમૂર્તિ એસ.સી. અગ્રવાલ દ્વારા લિખિત અભિપ્રાય હવે પછી અત્રે બહુમતી ચુકાદા તરીકે ઉલ્લેખિત

૧૬.૧. પી.વી. નરસિમ્હા રાવ (ઉપરોક્ત) માં લાંબા સમયથી સ્થાયી થયેલા કાયદાનો ચુકાદો ન્યાયિક પૂર્વવર્તીઓને ઉથલાવવા પર આ અદાલત દ્વારા નિર્ધારિત પરીક્ષણો અનુસાર અયોગ્ય છે.[12]

૧૬.૨. સાંસદો અને ધારાસભ્યોને મુક્તિ આપવા પાછળનો ઉદ્દેશ તેમને "તાજની સત્તા દ્વારા દમન" થી બચાવવાનો હતો.વાસ્તવિક મતદાનના થોડા સમય પહેલા અથવા પછી સાંસદોની ધરપકડ થવાની આશંકા અથવા સંસદમાં ભાષણ (આવા મત અથવા કારોબારી વિરુદ્ધ નિર્દેશિત ભાષણ) વિશેષાધિકાર અને મુક્તિની વિભાવના રજૂ કરવાનું ઓક્સ્સ કારણ હતું.

૧૬.૩. બંધારણીય વિશેષાધિકારો અને પ્રતિરક્ષણો ખ્યાલ કાયદાના શાસનનું અપમાન નથી, પરંતુ તે આપણા બંધારણીય માળખાનું એક વિશિષ્ટ લક્ષણ છે. બહુમતીનો ચુકાદો સાંસદો અને ધારાસભ્યોના ધારાસભ્યો તરીકે તેમની ગરિમાની રક્ષા કરવાના વિશેષાધિકારને જાળવી રાખે છે અને કાયદાના શાસનનો વિરોધ કરતું નથી.

૧૬.૪. બહુમતીના ચુકાદાએ તેના સભ્યો દ્વારા ભ્રષ્ટ આચરણો સામે યોગ્ય પગલાં લેવાની સંસદની વિશેષ સત્તાઓને યોગ્ય સન્માન અને માન્યતા આપી, જેમ સંસદ ગૃહમાં ચર્ચા પરની

---

12 કેશવ મિલ્સ કં. લિ. વિ. કેન્દ્રિય ઔદ્યોગિક ટ્રિબ્યુનલ, [૧૯૬૫] ૨ એસ.સી.આર. ૯૦૮: એ.આઇ.આર. ૧૯૬૫ એસ.સી. ૧૯૩૬ ફકરો ૨૩; ક્રિશેના કુમાર વિ. ભારત સરકાર [૧૯૯૦] ૩ એસ.સી.આર. ૩૫૨: (૧૯૯૦) ૪ એસ.સી.સી. ૨૦૭, ફકરો ૩૩; શંકર રાજુ વિ. ભારત સરકાર [૨૦૧૧] ૨ એસ.સી.આર. ૧: (૨૦૧૧) ૨ એસ.સી.સી. ૧૩૨, ફકરો ૧૦; શાહ ફૈસલ અને અન્યો વિ. ભારત સરકાર, [૨૦૨૦] ૩ એસ.સી.આર. ૧૧૧૫: (૨૦૨૦) ૪ એસ.સી.સી., ફકરો ૧૭

મર્યાદાઓને માન્યતા આપે છે, જેમ કે બંધારણની અનુચ્છેદ ૧૨૧ હેઠળ બંધારણીય અદાલતોના ન્યાયાધીશોની વર્તણૂક પર ચર્ચા કરવામાં અસમર્થતા;

૧૬.૫. ભારત અને યુ.કે. માં સંસદીય વિશેષાધિકાર પરની હાલની સ્થિતિ સૂચવે છે કે (એ) તે લોકશાહી રાજકારણ માટે મૂળભૂત છે અને અદાલતોએ ન્યાયિક સંયમનો ઉપયોગ કર્યો છે; અને (બી) વિશેષાધિકાર આવશ્યકપણે "કાયદાકીય કાર્યો" ની કવાયત સાથે સંબંધિત હોવો જોઈએ, જે ભારતમાં મતદાન અને ભાષણો આપવા સાથે સંબંધિત છે. કોઈ અધિનિયમ ન્યાયિક તપાસથી મુક્ત છે કે કેમ તે નક્કી કરતી વખતે, 'આવશ્યકતા પરીક્ષણ' લાગુ કરવાનું છે, એટલે કે, પ્રશ્નમાં રહેલા અધિનિયમ અને મતદાન/ભાષણો કરવાની કાયદાકીય પ્રક્રિયા વચ્ચે જોડાણ છે કે કેમ;

૧૬.૭. પી.વી. નરસિમ્હા રાવ (ઉપરોક્ત) માં લઘુમતી ચુકાદાએ "થી ઉદ્ભવતા" તરીકે "સંદર્ભમાં" વાંચવામાં ભૂલ કરી છે. આવા વાંચનને સાદા ભાષા અથવા જોગવાઈના ઉદ્દેશ દ્વારા સમર્થન આપવામાં આવતું નથી;

૧૬.૮. હકીકત એ છે કે ફોજદારી કાયદામાં લાંચ આપવાનો ગુનો જ્યારે લાંચ આપવામાં આવે ત્યારે પૂર્ણ થાય છે અને તે વચનબદ્ધ તરફેણની કામગીરી પર આધારિત નથી, તે અનુચ્છેદ ૧૦૫(૨) અને ૧૯૪(૨) હેઠળ બંધારણીય પ્રતિરક્ષાને કોઈ પરિણામ આપતું

નથી. એકવાર ભાષણ આપવામાં આવે અથવા મત આપવામાં આવે, ત્યારે સાંઠગાંઠ, એટલે કે, "સંદર્ભમાં", પૂર્ણ થાય છે;

૧૬.૯. બહુમતી ચુકાદાને ઓવરરૂલ કરવાથી ગંભીર અનિચ્છનીય પરિણામો આવશે.રાજકીય વાસ્તવિકતાઓને ધ્યાનમાં રાખીને, જો સાંસદો/ધારાસભ્યોને આપવામાં આવેલી સંસદીય પ્રતિરક્ષા નાબૂદ કરવામાં આવે, તો તે સત્તામાં રહેલા રાજકીય પક્ષો દ્વારા કાયદાનો દુરુપયોગ થવાની સંભાવના વધારશે; અને

૧૬.૧૦. રાજ્યસભાની ચૂંટણીમાં મતદાન એ અનુચ્છેદ ૧૯૪(૨) ના રક્ષણના દાયરામાં છે કારણ કે તેમાં વિધાનસભામાં અન્ય કોઈપણ કાયદો બનાવવાની પ્રક્રિયાની તમામ "જાળ" છે.

૧૭. ભારતના વિદ્વાન એટર્ની જનરલ શ્રી વેંકટરામણીએ પ્રારંભિક રજૂઆત કરી હતી કે પી.વી. નરસિમ્હા રાવ (ઉપરોક્ત) નો નિર્ણય તાત્કાલિક કેસને લાગુ પડતો નથી. તેમણે રજૂઆત કરી હતી કે રાજ્યસભાની ચૂંટણીમાં વિધાનસભાના ચૂંટાયેલા સભ્ય દ્વારા મતાધિકારનો ઉપયોગ અનુચ્છેદ ૧૯૪(૨) ની મર્યાદામાં આવતો નથી, અને તેથી, પી.વી. નરસિમ્હા રાવ (સુપ્રા) પાસે વર્તમાન કેસમાં કોઈ અરજી નથી. તેઓ રજૂ કરે છે કે અનુચ્છેદ ૧૯૪(૨) નો ઉદ્દેશ વિધાનસભાના કાર્યોના સંબંધમાં વાણી અને આચરણનું રક્ષણ કરવાનો છે. તેથી, રાજ્યસભાના સભ્યોની ચૂંટણી જેવી વિધિ–નિર્ધારણ કાર્યો સાથે સંબંધિત ન હોય તેવી કોઈપણ વર્તણૂક

અનુચ્છેદ ૧૯૪(૨) ની મર્યાદાની બહાર રહેશે. વિદ્વાન એટર્ની જનરલના જણાવ્યા અનુસાર, રાજ્યસભાના સભ્યોની ચૂંટણી અન્ય કોઈપણ ચૂંટણી પ્રક્રિયા જેવી જ છે અને તેને કાર્ય અથવા વિધાનસભાના કાર્ય તરીકે ગણી શકાય નહીં.

૧૮. રાજ્યસભાના મતદાનને ગૃહની કાર્યવાહી ન ગણી શકાય તેવી વિદ્વાન એટર્ની જનરલની રજૂઆતના જવાબમાં શ્રી રામચંદ્રને રજૂઆત કરી છે કે વિદ્વાન એટર્ની જનરલ દ્વારા આધાર રાખવામાં આવેલા કેસોને એવા સંદર્ભમાં રજૂ કરવામાં આવ્યા ન હતા કે જ્યાં સંસદીય વિશેષાધિકાર અથવા મુક્તિની માંગ કરવામાં આવી હતી અને 'કાયદાકીય કાર્યવાહી' ની વિભાવનાનો પસાર સંદર્ભ સંપૂર્ણપણે અલગ સંદર્ભમાં હતો. વધુમાં, અમુક કાયદાકીય પ્રક્રિયાઓ જેવી કે કામચલાઉ સમિતિઓ, સ્થાયી સમિતિઓ, રાષ્ટ્રપતિ/ઉપરાષ્ટ્રપતિના બંધારણીય હોદ્દાઓ અને રાજ્યસભાના સભ્યોની ચૂંટણી, જ્યારે તે સત્રમાં હોય ત્યારે ગૃહના ફ્લોર પર થાય તે જરૂરી નથી. જો કે, તેમની પાસે 'કાયદાકીય પ્રક્રિયા' હાથ ધરવાના તમામ 'અવરોધો' છે.

૧૯. ન્યાયમિત્ર શ્રી પી. એસ. પટવાલિયાએ રજૂઆત કરી છે કે બહુમતી ચુકાદા પર પુનર્વિચાર થવો જોઈએ અને લઘુમતીનો મત કાયદાની સાચી

સ્થિતિને પ્રતિબિંબિત કરે છે. આ સંબંધમાં શ્રી પટવાલિયાએ નીચેની રજૂઆતો કરી હતીઃ

૧૯.૧. બહુમતી ચુકાદાએ ભૂલથી "ના સંદર્ભમાં" અભિવ્યક્તિનું વ્યાપક અર્થઘટન કર્યું છે અને સંસદમાં મત આપવા માટે લાંચ સ્વીકારતી વખતે સાંસદોને ફોજદારી કાર્યવાહી સામે સંરક્ષણ આપી છે.અનુચ્છેદ ૧૦૫નો ઉદ્દેશ સાંસદોને કાયદાની ઉપર મૂકવાનો નથી જ્યારે સાંસદ સંસદના ગૃહમાં પ્રવેશ કરે તે પહેલાં ગુનો કરવામાં આવ્યો હોય.

૧૯.૨. પી.વી. નરસિમ્હા રાવ (ઉપરોક્ત) મત આપવા માટે લાંચ લેવા બદલ સાંસદોને મુક્તિ આપવા સામે લડ્યા પછી આ અદાલતના ચુકાદાઓનો રેશિયો આપ્યો ;[13]

૧૯.૩. લઘુમતી ચુકાદો યોગ્ય રીતે નોંધે છે કે લાંચ લેવાનો ગુનો સભ્ય ગૃહમાં પ્રવેશ કરે તે પહેલાં જ પૂર્ણ થઈ જાય છે અને તેથી, આ ગુનાનો સંસદમાં તેમણે આપેલા મત સાથે કોઈ સંબંધ અથવા સંબંધ નથી.જ્યારે કથિત ગુનાહિત કૃત્યો સંસદની બહાર કરવામાં આવે ત્યારે અનુચ્છેદ ૧૦૫(૨) અને ૧૯૪(૨) હેઠળ રક્ષણ ઉપલબ્ધ નથી.

---

13 રાજા રામ પાલ વિ. લોકસભાના નામદાર સ્પીકર, [૨૦૦૭] ૧ એસ.સી.આર. ૩૧૭ : (૨૦૦૭) ૩ એસ.સી.સી. ૧૮૪, લોકાયુક્ત, ન્યાયમૂર્તિ રિપુસુદન દયાલ વિ. મધ્યપ્રદેશ રાજ્ય [૨૦૧૪] ૩ એસ.સી.આર. ૨૪૨ : (૨૦૧૪) ૪ એસ.સી.સી. ૪૭૩ અને કેરળ રાજ્ય વિ. કે.અજીથ, [૨૦૨૧] ૬ એસ.સી.આર. ૭૭૪ : (૨૦૨૧) એસ.સી.સી. ઓનલાઇન ૫૧૦

૧૯.૪. સાંસદો સંસદમાં તેમના મતના સંબંધમાં લાંચ લેવાના ગુના માટે કાર્યવાહીથી મુક્ત છે તે દરખાસ્ત કાયદાના શાસનને અવરોધે છે.

૧૯.૫. બહુમતીનો ચુકાદો વિસંગત પરિસ્થિતિમાં પરિણમે છે, જ્યાં લાંચ સ્વીકારનાર અને મત ન આપનાર સાંસદ સામે કાર્યવાહી થઈ શકે છે, જ્યારે મત આપનાર સભ્યને મુક્તિ આપવામાં આવે છે.

૧૯.૬. યુનાઈટેડ કિંગડમમાં કાયદાની સ્થિતિ, જેમ કે વર્ષોથી વિકસિત થઈ છે, તે દરખાસ્તની પુષ્ટિ કરે છે કે વિશેષાધિકારનો દાવો લાંચ લેવાના ગુના માટે કાર્યવાહી સામે સંરક્ષણ સુધી વિસ્તૃત કરી શકાતો નથી; અને

૧૯.૭. આંતરરાષ્ટ્રીય વલણ (ખાસ કરીને યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સ, કેનેડા અને ઓસ્ટ્રેલિયામાં) એ છે કે સંસદીય વિશેષાધિકાર લાંચ લેવાના ગુના સુધી વિસ્તરતો નથી. આ વલણ લઘુમતી ચુકાદામાં યોગ્ય રીતે આધાર રાખે છે, જ્યારે બહુમતી ચુકાદો એવા નિર્ણયો પર આધાર રાખે છે જે પછીથી તેમના મૂળ અધિકારક્ષેત્રોમાં પણ હળવા કરવામાં આવ્યા છે.

૨૦. દરમિયાનગીરી કરનાર વતી હાજર રહેલા વરિષ્ઠ વકીલ શ્રી ગોપાલ શંકરનાયને ન્યાયમિત્ર દ્વારા લેવામાં આવેલા દૃષ્ટિકોણને સમર્થન આપ્યું હતું.વધુમાં, તેમણે નીચેની રજૂઆતો કરી:

૨૦.૧. જ્યારે બહુમતી ચુકાદા પર અનેક પ્રસંગોએ શંકા કરવામાં આવી છે, ત્યારે આ અદાલત દ્વારા લઘુમતી ચુકાદા પર વ્યાપકપણે આધાર રાખવામાં આવ્યો છે.

૨૦.૨. બંધારણની અનુચ્છેદ ૧૦૫ અને ૧૯૪માં ઉપયોગમાં લેવાતા "કોઈપણ" શબ્દને સંકુચિત અર્થઘટન આપવું જોઈએ અને યાંત્રિક રીતે 'બધું' તરીકે અર્થઘટન કરવું જોઈએ નહીં, ખાસ કરીને કારણ કે તે સામાન્ય વ્યક્તિને ઉપલબ્ધ ન હોય તેવી અસાધારણ પ્રતિરક્ષા આપે છે.

૨૦.૩. "સંદર્ભમાં" અભિવ્યક્તિને સંક્ષિપ્તમાં વાંચવી જોઈએ.તે 'કાયદેસર કૃત્યો' સાથે જોડાયેલું હોવું જોઈએ જે સંસદમાં અથવા સમિતિ સમક્ષ ભાષણ અથવા મત સાથે સંકળાયેલી કાયદાકીય પ્રક્રિયાનો એક ભાગ છે. અન્ય કોઈપણ અર્થઘટન લોકશાહી પ્રક્રિયાની પવિત્રતા અને જનતા દ્વારા ધારાસભ્યોમાં મૂકવામાં આવેલા વિશ્વાસનું ઉલ્લંઘન કરશે.

૨૦.૪. ભ્રષ્ટાચાર સાથે સંકળાયેલા એવા કાયદાઓનું કડક અર્થઘટન થવું જોઈએ જે જાહેર હિતને અસર કરે છે.

૨૦.૫. સંસદમાં મતદાન કરવામાં આવે અથવા ભાષણ આપવામાં આવે તે પહેલાં લાંચ પ્રાપ્ત થાય ત્યારે લાંચ લેવાનો ગુનો પૂર્ણ થાય છે. ભ્રષ્ટાચાર વિરોધી અધિનિયમની કલમ ૭ (અને કલમ ૧૩) હેઠળના ગુનામાં 'પ્રદર્શન' ની જરૂર નથી. તેથી, પરિણામોની

ડિલિવરી સ્થાપિત કરવામાં આવતા ગુના માટે અપ્રસ્તુત છે અને બહુમતી દ્વારા બનાવવામાં આવેલ તફાવત કૃત્રિમ છે;

૨૦.૬. બહુમતી ચુકાદાની અસર એ છે કે તે જાહેર કર્મચારીઓનો ગેરકાયદેસર વર્ગ બનાવે છે જેને અસાધારણ રક્ષણ આપવામાં આવે છે જે કલમ ૧૪નું ઉલ્લંઘન હશે, તેમજ સ્પષ્ટ રીતે મનસ્વી પણ હશે; અને

૨૦.૭. આંતરરાષ્ટ્રીય સ્તરે, યુએસએ, યુકે, કેનેડા, ઓસ્ટ્રેલિયા, દક્ષિણ આફ્રિકા અને ન્યુઝીલેન્ડમાં કાનૂની સ્થિતિ લઘુમતી ચુકાદાને ટેકો આપે છે.

૨૧. ભારતના વિદ્વાન સોલિસિટર જનરલ શ્રી તુષાર મહેતાએ સંસદીય વિશેષાધિકારોનું રક્ષણ કરવાના મહત્વ પર પ્રકાશ પાડ્યો હતો. તેમણે રજૂઆત કરી હતી કે આ અદાલત સમક્ષ વિચારણા માટેનો મુદ્દો સંસદીય વિશેષાધિકારોની રૂપરેખા નથી પરંતુ લાંચ લેવાનો ગુનો વિધાનસભાની બહાર સંપૂર્ણ છે કે કેમ તે છે.શ્રી મહેતાએ રજૂઆત કરી હતી કે ભ્ર. નિ. અધિનિયમ હેઠળ લાંચ લેવાનો ગુનો, ૨૦૧૮ના સુધારા પહેલા અને પછી બંને, લાંચ સ્વીકારવા પર પૂર્ણ થાય છે અને તે લાંચ સંબંધિત સત્તાવાર કાર્યની વાસ્તવિક કામગીરી અથવા બિન-કામગીરી સાથે સંકળાયેલ નથી.

૨૨. દરમિયાનગીરી કરનાર વતી હાજર રહેલા વરિષ્ઠ વકીલ શ્રી વિજય હંસારિયાએ બહુમતી ચુકાદાને ટેકો આપતી દલીલોને પૂરક બનાવી હતી. તેમણે રજૂઆત કરી હતી કે સંસદીય વિશેષાધિકારના સિદ્ધાંતનું અર્થઘટન રાજકારણના અપરાધીકરણના સંદર્ભમાં અને બંધારણીય નૈતિકતાના પ્રિઝમ દ્વારા થવું જોઈએ. હસ્તક્ષેપ કરનારના વકીલ શ્રી એ. વેલને તેમની લેખિત રજૂઆતમાં એવી રજૂઆતને સમર્થન આપ્યું હતું કે પી.વી. નરસિમ્હા રાવ (ઉપરોક્ત) માં બહુમતી ચુકાદા પર પુનર્વિચાર કરવો જોઈએ.

ડી. પી.વી. નરસિમ્હા રાવ પર પુનર્વિચાર પૂર્વવર્ત ન્યાયનિર્ણયોના અનુસરણન સિદ્ધાંત ફેરવવાના સિદ્ધાંતનું ઉલ્લંઘન નથી કરતું.

૨૩. અમે શ્રી રાજુ રામચંદ્રનની પ્રારંભિક દલીલને સંબોધિત કરીને શરૂઆત કરીએ છીએ, કે પી.વી. નરસિમ્હા રાવ (ઉપરોક્ત) માં લાંબા સમયથી સ્થાયી થયેલા કાયદાનો ચુકાદો ન્યાયિક દૃષ્ટાંતરૂપ ન્યાયનિર્ણય ઉથલાવવા પર આ અદાલત દ્વારા નિર્ધારિત પરીક્ષણોની અરજી દ્વારા અયોગ્ય છે. સંદર્ભનો આદેશ પી.વી. નરસિમ્હા રાવ (ઉપરોક્ત) માં નિર્ણયની શુદ્ધતા પર પ્રથમ દૃષ્ટિએ શંકા કરવાના કારણો પૂરા પાડે છે, જેમાં "રાજકારણ અને જાહેર જીવનમાં પ્રામાણિકતાની જાળવણી" પર તેની અસરનો સમાવેશ થાય છે." જો કે, વિદ્વાન વરિષ્ઠ વકીલે સાત ન્યાયાધીશોની આ બેન્ચ સમક્ષ પી.વી. નરસિમ્હા રાવ (ઉપરોક્ત) માં

નિર્ણય પર પુનર્વિચારણા કરવાના પ્રારંભિક વાંધાનો પુનરોચ્ચાર કર્યો હોવાથી, દલીલને નીચે સંબોધવામાં આવી છે.

૨૪. મોટી સંખ્યાની બેન્ચ દ્વારા આપવામાં આવેલો નિર્ણય ઓછી અથવા સમાન સંખ્યાની કોઈપણ અનુગામી બેન્ચ માટે બંધનકર્તા છે. ઓછી તાકાત ધરાવતી બેન્ચ વધુ તાકાત ધરાવતી બેન્ચ દ્વારા લેવામાં આવેલા કાયદાના દૃષ્ટિકોણથી અસંમત અથવા અસંમત ન હોઈ શકે.જો કે, સમાન તાકાતની બેન્ચ સંકલિત બેન્ચ દ્વારા આપવામાં આવેલા નિર્ણયની શુદ્ધતા પર સવાલ ઉઠાવી શકે છે. આવી પરિસ્થિતિઓમાં, કેસને મોટી તાકાતની બેન્ચ સમક્ષ મૂકવામાં આવે છે.[14]

૨૫. હાલના કેસમાં, આ કેસ પહેલા બે ન્યાયાધીશોની બેન્ચ સમક્ષ મૂકવામાં આવ્યો હતો, જેમણે આ કેસ ત્રણ ન્યાયાધીશોની બેન્ચને મોકલ્યો હતો. ત્રણ ન્યાયાધીશોની ખંડપીઠે આ કેસ પાંચ ન્યાયાધીશોની ખંડપીઠે મોકલ્યો હતો. ન્યાયિક શિસ્તને અનુરૂપ, પી.વી. નરસિમ્હા રાવ (ઉપરોક્ત) ના નિર્ણયની શુદ્ધતા પર માત્ર આ અદાલતના પાંચ ન્યાયાધીશોની સહ–સમાન ખંડપીઠે વિગતવાર આદેશમાં શંકા વ્યક્ત કરી હતી. તદનુસાર, આ મામલો સાત ન્યાયાધીશોની આ બેન્ચ સમક્ષ મૂકવામાં આવ્યો છે.

---

14 સેન્ટ્રલ બોર્ડ ઓફ દાઉદી બોહરા કોમ્યુનિટી વિ. મહારાષ્ટ્ર રાજ્ય, [૨૦૦૪] સપ્પલ. ૬ એસ.સી.આર. ૧૦૫૪: (૨૦૦૫) ૨ એસ.સી.સી. ૬૭૩, ફકરો ૧૨

૨૬. આ અદાલતે અગાઉના કેટલાક નિર્ણયોમાં પણ પી.વી. નરસિમ્હા રાવ (ઉપરોક્ત) ના નિર્ણયની શુદ્ધતા અંગે શંકા વ્યક્ત કરી છે. દાખલા તરીકે, કલ્પના મહેતા વિરુદ્ધ ભારત સરકાર[15]માં, અમારામાંથી એક (ન્યાયમૂર્તિ ડી. વાય. ચંદ્રચુડે) અવલોકન કર્યું:

"૨૨૧. લઘુમતીનો મત એ હતો કે લાંચ લેનાર સામે ચોક્કસ રીતે કામ કરવાના વચન માટે નાણાં લેવા અથવા લેવા માટે સંમત થવા પર લાંચ લેવાનો ગુનો કરવામાં આવે છે.આ તર્કને અનુસરીને, ન્યાયમૂર્તિ એસ. સી. અગ્રવાલે ચુકાદો આપ્યો હતો કે સંસદમાં બોલવા અથવા મત આપવા માટે લાંચ સ્વીકારતા સંસદ સભ્યની ફોજદારી જવાબદારી ભાષણ આપવા અથવા મત આપવાથી સ્વતંત્ર રીતે ઊભી થાય છે અને તેથી સંસદમાં "જે કંઈપણ કહેવામાં આવ્યું હોય અથવા કોઈપણ મત આપવામાં આવ્યો હોય તેના સંદર્ભમાં" તે જવાબદારી નથી. **બહુમતીના ચુકાદામાં દ્રષ્ટિકોણની શુદ્ધતા વર્તમાન કેસમાં વિચારણા માટે આવતી નથી.જો ભવિષ્યમાં યોગ્ય કેસમાં તે જરૂરી બને, તો મોટી ખંડપીઠે આ મુદ્દા પર વિચાર કરવો પડી શકે છે. "**

(ભાર આપવામાં આવ્યો છે)

૨૭. આ અદાલત દ્વારા રાજા રામ પાલ વિરુદ્ધ માનનીય અધ્યક્ષ, લોકસભા[16]માં પણ આવા જ અવલોકનો કરવામાં આવ્યા છે. અદાલતે કેટલાક નિર્ણયોમાં લઘુમતી ચુકાદા પર આધાર રાખ્યો છે, ખાસ કરીને

15 [૨૦૧૮] ૪ એસ.સી.આર. ૧: (૨૦૧૮) ૭ એસ.સી.સી. ૧
16 [૨૦૦૭] ૧ એસ.સી.આર. ૩૧૭: (૨૦૦૭) ૩ એસ.સી.સી. ૧૮૪

કુલદિપ નાયર વિરુદ્ધ ભારત સરકાર[17] અને અમરિંદર સિંહ વિરુદ્ધ પંજાબ વિધાનસભા[18]. આ કેસોમાં પી.વી. નરસિમ્હા રાવ (ઉપરોક્ત) માં નિર્ણયની ચોકસાઈ સીધી ઊભી ન થતાં કોર્ટે આ નિર્ણયની ચોકસાઈ વિશે સંદર્ભ અથવા નિર્ણાયક અવલોકનો કરવાનું ટાળ્યું હતું. જો કે, વર્તમાન કેસ લગભગ સંપૂર્ણપણે પી.વી. નરસિમ્હા રાવ (ઉપરોક્ત) માં નિર્ધારિત કાયદા પર આધારિત છે.

૨૮. આ કેસની હકીકતોમાં પી.વી. નરસિમ્હા રાવ (ઉપરોક્ત) ની શુદ્ધતા સ્પષ્ટ રીતે ઉદ્ભવે છે તે ઉચ્ચ ન્યાયાલયના વાદગ્રસ્ત ચુકાદોથી સ્પષ્ટ થાય છે. ઉચ્ચ અદાલતે વિચારણા માટે પ્રશ્ન ઘડ્યો હતો કે "શું ભારતના બંધારણની અનુચ્છેદ ૧૯૪(૨) વિધાનસભાના સભ્યોને લાંચ આપવા અથવા સ્વીકારવા સાથે સંકળાયેલા ગુનાની ફોજદારી અદાલતમાં કાર્યવાહી કરવા માટે કોઈ પ્રતિરક્ષા પ્રદાન કરે છે." આ ચોક્કસ પ્રશ્ન છે જેના પર આ અદાલતે પી.વી. નરસિમ્હા રાવ (ઉપરોક્ત) માં પણ અનુચ્છેદ ૧૦૫(૨) ના સંદર્ભમાં ચુકાદો આપ્યો હતો.

૨૯. વધુમાં, અપીલકર્તાના વકીલ અને સી.બી.આઈ. ના વકીલ બંનેએ પી.વી. નરસિમ્હા રાવ (ઉપરોક્ત) ના તર્ક પર આધાર રાખ્યો હતો.ઉચ્ચ અદાલતે તેના વિશ્લેષણમાં જણાવ્યું હતું કે અનુચ્છેદ ૧૯૪(૨)

17 (૨૦૦૬) ૭ એસ.સી.સી. ૧
18 [૨૦૧૦] ૪ એસ.સી.આર. ૧૧૦૫: (૨૦૧૦) ૬ એસ.સી.સી. ૧૧૩

અનુચ્છેદ ૧૦૫(૨) ની સમાન સામગ્રી હોવાથી, પી.વી. નરસિમ્હા રાવ (ઉપરોક્ત) માં નિર્ધારિત કાયદો આ ક્ષેત્રને આવરી લે છે. ઉચ્ચ અદાલતે પી.વી. નરસિમ્હા રાવ (ઉપરોક્ત) પર આધાર રાખીને ચુકાદો આપ્યો હતો કે જે સાંસદે પોતાનો મત આપ્યો નથી તે પ્રતિરક્ષાના દાયરામાં નથી. અપીલકર્તાએ સંમતિ મુજબ મતદાન ન કર્યું હોવાથી, તેણીને અનુચ્છેદ ૧૯૪(૨) હેઠળ પ્રતિરક્ષાથી સુરક્ષિત ન હોવાનું માનવામાં આવ્યું હતું.

૩૦. ઉચ્ચ ન્યાયાલય સમક્ષ ઊભો થયેલો મુદ્દો પી.વી. નરસિમ્હા રાવ (ઉપરોક્ત) ના ચુકાદામાં ફેરવાઈ ગયો.તેથી, આ કાર્યવાહી કાયદાનું એકવાર અને કાયમ માટે સમાધાન કરવા માટે યોગ્ય પ્રસંગ પૂરો પાડે છે.પી.વી. નરસિમ્હા રાવ (ઉપરોક્ત) માં નિર્ણય પર પુનર્વિચાર કરવા માટે સાત ન્યાયાધીશોના સંદર્ભમાં કોઈ નબળાઈ નથી.

૩૧. અપીલકર્તા વતી હાજર વરિષ્ઠ વકીલ શ્રી રાજુ રામચંદ્રને દલીલ કરી છે કે કાયદાની સ્થિતિ જે ૧૯૯૮ થી અવિરત રહી છે તેમાં અદાલત દ્વારા દખલ ન કરવી જોઈએ.અમે આ અદાલત માટે ટકી પૂર્વવર્ત ન્યાયનિર્ણયોના અનુસરણન સિદ્ધાંતની આવી કડક સમજણ સુધી પોતાને મર્યાદિત રાખવાનું યોગ્ય માનતા નથી. કાયદાના સ્વાભાવિક વિકાસ અને ન્યાયની પ્રગતિ માટે આ અદાલતની તેના નિર્ણયો પર પુનર્વિચાર કરવાની ક્ષમતા જરૂરી છે. જો આ અદાલતને તેના નિર્ણયો પર પુનર્વિચાર કરવાની તેની

સત્તાથી વંચિત કરવામાં આવે, તો બંધારણીય ન્યાયશાસ્ત્રનો વિકાસ લગભગ અટકી જશે. ભૂતકાળમાં, આ અદાલતે બંધારણના અગાઉના નિર્માણ પર પુનર્વિચાર કરવાનું ટાળ્યું નથી, જો તે અયોગ્ય, બિનકાર્યક્ષમ અથવા જાહેર હિતની વિરુદ્ધ સાબિત થાય છે. આ નાજુક સંતુલનને ન્યાયમૂર્તિ એચ.આર. ખન્નાએ મગનલાલ છગનલાલ પ્રા. લિ. વિ. ગ્રેટર બોમ્બે મ્યુનિસિપલ કોર્પોરેશન[19] નીચેની શરતોમાં છટાદાર રીતે સમજાવ્યું હતું.

> "૨૨. [...] અદાલતે નિશ્ચિતતા અને સાતત્યની જરૂરિયાત અને કાયદાની વૃદ્ધિ અને વિકાસની ઇચ્છનીયતા વચ્ચે સંતુલન જાળવવું પડશે. તે ન તો ન્યાયિક ઘોષણાઓ દ્વારા કાયદાને અશ્મિભૂત કઠોરતામાં ફેરવવાની મંજૂરી આપી શકે છે અને ન તો તે ક્રાંતિકારી મૂર્તિભંજકને સ્થાપિત સિદ્ધાંતોને દૂર કરવાની મંજૂરી આપી શકે છે. એક તરફ એ સુનિશ્ચિત કરવાની જરૂર છે કે ન્યાયિક સંશોધનાત્મકતામાં કોઈ ઘટાડો ન થાય, તો બીજી તરફ સામાન્ય કેસોમાં સુસ્થાપિત સિદ્ધાંતોના સ્થાને નવા અને નવીન સિદ્ધાંતો મૂકવાની લાલચ પર અંકુશ મૂકવો જરૂરી છે અને નવા સિદ્ધાંતોને તેમની પવિત્રતાની સમય જતાં પુષ્ટિ થાય તે પહેલાં ખૂબ જ ઝડપથી માન્યતા આપવાની તૈયારી કરવી જરૂરી છે. [...]"

૩૨. બંગાળ ઇમ્યુનિટી કંપની લિમિટેડ વિરુદ્ધ બિહાર રાજ્ય અને અન્યો[20] કેસમાં આ અદાલતના સાત ન્યાયાધીશોની ખંડપીઠે આ અદાલતના પોતાના પૂર્વવર્ત ન્યાયનિર્ણયોના અનુસરણન સિદ્ધાંત પુનર્વિચાર

19 [૧૯૭૫] ૧ એસ.સી.આર. ૧: (૧૯૭૪) ૨ એસ.સી.સી. ૪૦૨
20 [૧૯૫૫] ૨ એસ.સી.આર. ૬૦૩: ૧૯૫૫ એસ.સી.સી. ઓનલાઇન એસ.સી. ૨

કરવાની સત્તાને દર્શાવી હતી. મુખ્ય ન્યાયાધીશ ન્યાયમૂર્તિ એસ.આર. દાસ અને ન્યાયમૂર્તિ ભગવતી બંનેએ તેમના અલગ–અલગ મંતવ્યોમાં, આ અદાલતના ચુકાદાઓ પર પુનર્વિચાર કરવાની સત્તાની વિગતવાર માહિતી આપી હતી, ખાસ કરીને જ્યારે તેઓ બંધારણીય મહત્વના મુદ્દાઓ ઉઠાવે છે. ન્યાયમૂર્તિ એસ. આર. દાસે ઇંગ્લેન્ડ, ઓસ્ટ્રેલિયા અને યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ જેવા વિવિધ અધિકારક્ષેત્રોમાં આપવામાં આવેલા ચુકાદાઓની તપાસ કરીને નિષ્કર્ષ કાઢ્યો હતો કે આ અદાલતને તેના અગાઉના નિર્ણયો, ખાસ કરીને બંધારણના અર્થઘટનના પ્રશ્નોથી અલગ થવાની તેની સત્તાને નકારી શકાય નહીં. કોર્ટે અવલોકન કર્યું હતું કે બંધારણનું ખોટું અર્થઘટન એવી પરિસ્થિતિમાં પરિણમી શકે છે કે જ્યાં ભૂલને લાંબા સમય સુધી સુધારવામાં ન આવે અને સામાન્ય જનતાને નુકસાન પહોંચાડે.ન્યાયાલય દ્વારા નક્કી કરવામાં આવેલી કસોટી "જનતાના સામાન્ય હિતો" પર અગાઉના નિર્ણયની "હાનિકારક અસર" સ્થાપિત કરવામાં મૂળ હતી.એવું જોવા મળ્યું હતું:

"૧૫. [...] સંયુક્ત રાજ્ય અમેરિકા અને ભારત સરકાર જેવા સંઘીય બંધારણ દ્વારા સંચાલિત દેશમાં, જો આ અદાલત દ્વારા તેના પર ખોટું અર્થઘટન કરવામાં આવે તો બંધારણમાં સુધારો કરવો કોઈ પણ રીતે સરળ નથી.(આપણા બંધારણની અનુચ્છેદ ૩૬૮ જુઓ). બંધારણનું ભૂલભરેલું અર્થઘટન તદ્દન કલ્પનીય રીતે ટકી શકે છે અથવા કોઈ પણ સંજોગોમાં જાહેર સુખાકારીને **<u>મોટા નુકસાન પહોંચાડવા માટે નોંધપાત્ર સમય માટે અચોક્કસ રહી શકે છે.... જો આપણે તેની ભૂલ અને લોકોના સામાન્ય હિતો પર તેની</u>**

હાનિકારક અસર વિશે સહમત હોઈએ તો આપણા બંધારણમાં એવું કંઈ નથી જે આપણને અગાઉના નિર્ણયથી દૂર રહેવાથી અટકાવે.કલમ ૧૪૧ જે જણાવે છે કે આ અદાલત દ્વારા જાહેર કરાયેલો કાયદો ભારતના પ્રદેશની અંદરની તમામ અદાલતો માટે બંધનકર્તા રહેશે, તે સ્પષ્ટપણે આ અદાલત સિવાયની અદાલતોને સંદર્ભિત કરે છે.ભારત સરકાર અધિનિયમ, ૧૯૩૫ની અનુરૂપ જોગવાઈ એ પણ સ્પષ્ટ કરે છે કે વિચારાધીન અદાલતો ગૌણ અદાલતો છે. "

(ભાર આપવામાં આવ્યો છે)

ન્યાયમૂર્તિ એન.એચ. ભગવતીએ વૈધાનિક જોગવાઈઓના અર્થઘટન સાથે સંકળાયેલા નિર્ણયથી વિચલિત થવા અને બંધારણના અર્થઘટન વચ્ચેના તફાવત પર પણ ભાર મૂક્યો હતો, જ્યારે અભિપ્રાય આપ્યો હતો કે કાયદાના ખોટા અર્થઘટનને વિધાનસભા દ્વારા સુધારી શકાય છે, પરંતુ બિનકાર્યક્ષમ અર્થઘટનને સુધારવા માટે બંધારણમાં સુધારો કરવો એટલો સરળ નથી. ન્યાયમૂર્તિ એસ.આર. દાસના સ્પષ્ટીકરણને અનુરૂપ, ભગવતીના અભિપ્રાયમાં અગાઉના નિર્ણયો પર પુનર્વિચાર કરવાની કસોટી, જે એ છે કે શું અગાઉનો નિર્ણય "સ્પષ્ટ રીતે ખોટો અથવા ખોટો" છે અથવા "જાહેર હિત" માટે તેના પર પુનર્વિચાર કરવાની જરૂર છે.

૩૩. સ્ટેર ડિસિસિસનો સિદ્ધાંત જોગવાઇ કરે છે કે ન્યાયાલયે દૃષ્ટાંતરૂપ ન્યાયનિર્ણયના અનુસરણન સિદ્ધાંત જોઈએ નહીં. જો કે, આ અદાલતે

કેસોની સુસંગત હરોળ[21]માં એવું માન્યું છે કે આ સિદ્ધાંત કાયદાનો કઠોર નિયમ નથી, અને તે લોકોના સામાન્ય કલ્યાણને નુકસાન પહોંચાડવા માટે ભૂલને ટકાવી રાખવામાં પરિણમી શકે નહીં. આ અદાલત તેના અગાઉના નિર્ણયોની સમીક્ષા કરી શકે છે જો તે માને છે કે કોઈ ભૂલ છે, અથવા નિર્ણયની અસર લોકોના હિતોને નુકસાન પહોંચાડશે અથવા જો "તે બંધારણની કાનૂની ફિલસૂફી સાથે અસંગત છે". બંધારણના અર્થઘટનને લગતા કેસોમાં, આ અદાલત કાયદાની અન્ય શાખાઓની તુલનામાં વધુ સહેલાઈથી આવું કરશે કારણ કે સ્પષ્ટ ભૂલને ન સુધારવી એ જાહેર હિત અને રાજકારણ માટે હાનિકારક હશે. જે સમયગાળામાં કેસ ચાલી રહ્યો છે તે પ્રાથમિક પરિણામ નથી. આ અદાલતે એવા નિર્ણયોને નકારી કાઢ્યા છે જેમાં બંધારણના અર્થઘટનનો સમાવેશ થાય છે, એ હકીકત હોવા છતાં કે તેઓ લાંબા સમય સુધી આ ક્ષેત્રમાં રહ્યા છે જ્યારે તેઓ બંધારણની ભાવનાને ઠેસ પહોંચાડે છે.

૩૪. પી.વી. નરસિમ્હા રાવ (ઉપરોક્ત) માં બહુમતીનો ચુકાદો બંધારણીય અર્થઘટનના એક મહત્વપૂર્ણ પ્રશ્ન સાથે સંબંધિત છે જે જાહેર જીવનમાં પ્રામાણિકતા પર અસર કરે છે. આ નિર્ણય ૧૯૯૮ માં આપવામાં આવ્યો ત્યારથી આ અદાલતની વિવિધ બેંચો દ્વારા અસંમતિની નોંધો મળી છે.

21 જુઓ – સંભૂ નાથ સરકાર વિ. પશ્ચિમ બંગાળ રાજ્ય, [૧૯૭૪] ૧ એસ.સી.આર. ૧: (૧૯૭૩) ૧ એસ.સી.સી. ૮૫૬; લેફ. કર્નલ ખજૂર સિંઘ વિ. ભારત સરકાર, [૧૯૬૧] ૨ એસ.સી.આર. ૮૨૮; ભારત સરકાર વિ. રઘુબીર સિંઘ, [૧૯૮૯] ૩ એસ.સી.આર. ૩૧૬ : (૧૯૮૯) ૨ એસ.સી.સી. ૭૫૪; પ્રદીપ કુમાર બિશ્વાસ વિ. ઈન્ડિયન ઈન્સ્ટીટ્યુટ ઓફ કેમિકલ બાયોલોજી, [૨૦૦૨] ૩ એસ.સી.આર. ૧૦૦ : (૨૦૦૨) ૫ એસ.સી.સી. ૧૧૧; સુપ્રિમ કોર્ટ એડવોકેટસ ઓન રેકોર્ડ એસોશીએશન વિ. ભારત સરકાર, [૨૦૧૫] ૧૩ એસ.સી.આર. ૧: (૨૦૧૬) ૫ એસ.સી.સી. ૧

આ કેસમાં કાયદો ઘડવાનો અને વિસંગતતાને ઉકેલવાનો પ્રસંગ ઊભો થયો છે.આ અદાલત દૃષ્ટાંતરૂપ ન્યાયનિર્ણય હળવું ઉલ્લંઘન કરે છે તેનું આ ઉદાહરણ નથી. હકીકતમાં, આ કેસ ન્યાયાલય દ્વારા દૃષ્ટાંતરૂપ ન્યાયનિર્ણય શાસનને યોગ્ય સન્માન આપવાનું અને પી.વી. નરસિમ્હા રાવ (ઉપરોક્ત) માં નિર્ણય પર પુનર્વિચાર કરવાનું ટાળવાનું એક ઉદાહરણ છે, જ્યાં સુધી તે વિચારણા માટે સ્પષ્ટ રીતે ઊભો ન થાય.

૩૫. અપીલકર્તાએ શંકર રાજુ વિરુદ્ધ ભારત સરકાર[22], શાહ ફૈઝલ વિરુદ્ધ ભારત સરકાર[23], કેશવ મિલ્સ કંપની લિ. વિરુદ્ધ સેન્ટ્રલ ઇન્ડસ્ટ્રિયલ ટ્રિબ્યુનલ[24] અને કૃશેના કુમાર વિ. ભારત સરકાર[25] માં આ અદાલતના ચુકાદાઓ પર આધાર રાખ્યો છે. આ ચુકાદાઓ એ દરખાસ્તને પુનરાવર્તિત કરે છે કે (i) પૂર્વવર્ત ન્યાયનિર્ણયોના અનુસરણનો સિદ્ધાંત કાયદામાં નિશ્ચિતતા અને સુસંગતતાને પ્રોત્સાહન આપે છે; (ii) અદાલતે અગાઉના નિર્ણય પર બેફામ રીતે પુનર્વિચાર કરવા માટે સંદર્ભો ન આપવો જોઈએ; અને (iii) કાયદાની સ્થાયી સ્થિતિને માત્ર વૈકલ્પિક દૃષ્ટિકોણ ઉપલબ્ધ છે એટલા માટે ખલેલ પહોંચાડવી જોઈએ નહીં. જો કે, આ તમામ ચુકાદાઓ અમુક સંજોગોમાં તેના નિર્ણયો પર પુનર્વિચાર કરવાની આ અદાલતની સત્તાને માન્યતા આપે છે – જેમાં "જાહેર નીતિ"; "જાહેર હિત" અને "સતત અન્યાયનો ઉપાય" નો સમાવેશ થાય છે. તે કેસોમાં જે

22 [૨૦૧૧] ૨ એસ.સી.આર. ૧: (૨૦૧૧) ૨ એસ.સી.સી. ૧૩૨
23 [૨૦૨૦] ૩ એસ.સી.આર. ૧૧૧૫: (૨૦૨૦) ૪ એસ.સી.સી. ૧
24 [૧૯૬૫] ૨ એસ.સી.આર. ૯૦૮
25 [૧૯૯૦] ૩ એસ.સી.આર. ૩૫૨: (૧૯૯૦) ૪ એસ.સી.સી. ૨૦૭

તથ્યો સામે આવ્યા હતા તેમાં આ અદાલતને જાણવા મળ્યું હતું કે આ અદાલતના અમુક ચુકાદાઓ પર પુનર્વિચાર કરવાનું કોઈ અનિવાર્ય કારણ નથી.

૩૬. શંકર રાજુ (ઉપરોક્ત) માં, આ અદાલત વહીવટી ટ્રિબ્યુનલ (સુધારા) અધિનિયમ, ૨૦૦૬ના અર્થઘટન અને કેન્દ્રીય વહીવટી ટ્રિબ્યુનલના ન્યાયિક સભ્યની નિમણૂક સાથે કામ કરી રહી હતી. બે ન્યાયાધીશોની ખંડપીઠે અવલોકન કર્યું હતું કે તે સમાન મુદ્દાનો ચુકાદો આપતી મોટી સંખ્યાની ખંડપીઠે આપેલા નિર્ણયથી બંધાયેલો છે અને માત્ર વૈકલ્પિક અભિપ્રાય ઉપલબ્ધ હોવાના કારણે તે નિર્ણયમાં લેવામાં આવેલા દૃષ્ટિકોણ પર પુનર્વિચાર કરી શકતો નથી.

૩૭. શાહ ફૈઝલ (ઉપરોક્ત) કેસમાં, આ અદાલતની બંધારણીય બેન્ચ એ પ્રશ્ન પર ચુકાદો આપી રહી હતી કે શું અરજીઓ સાત ન્યાયાધીશોની મોટી બેન્ચને આ આધાર પર મોકલવામાં આવશે કે પાંચ ન્યાયાધીશોની બેન્ચ દ્વારા કથિત રીતે બે વિરોધાભાસી નિર્ણયો લેવામાં આવ્યા હતા. અદાલતે અવલોકન કર્યું હતું કે મોટી બેન્ચોનો સંદર્ભ આકસ્મિક રીતે અથવા બે ચુકાદાઓ વચ્ચેની નાની અસાતત્યતાના આધારે કરી શકાતો નથી.તે સંદર્ભમાં, કોર્ટને જાણવા મળ્યું કે નિર્ણયો એકબીજા સાથે અસંબદ્ધ ન હતા અને ન તો અસંબદ્ધ નિર્ણયોમાંના એક હતા. પૂર્વવર્ત ન્યાયનિર્ણયોના અનુસરણના સિદ્ધાંત પર કાયદો પ્રસ્થાપિત કરતી વખતે,

અદાલતે એવું માન્યું હતું કે અમુક કિસ્સાઓમાં કોર્ટ તેના નિર્ણયો પર પુનર્વિચાર કરી શકે છે, ખાસ કરીને જ્યારે તે "બિનકાર્યક્ષમ" અથવા "સુસ્થાપિત સિદ્ધાંતોની વિરુદ્ધ" સાબિત થાય છે.અદાલતે યુકેમાં હાઉસ ઓફ લોર્ડ્સના વ્યવહારમાં અગાઉના નિર્ણયો પર પુનર્વિચાર કરવા પર સંપૂર્ણ પ્રતિબંધથી વર્તમાન સ્થિતિ તરફ સંક્રમણ તરફ પણ ધ્યાન દોર્યું હતું, જે અમુક સંજોગોમાં નિર્ણયોને ઓવરરુલિંગ કરવાની મંજૂરી આપે છે.કોર્ટે કેનેડાની સ્થિતિને પણ ટાંકીને જણાવ્યું હતું કે જ્યારે "જાહેર હિત" માં જરૂરી હોય ત્યારે દૃષ્ટાંતરૂપ ન્યાયનિર્ણય નિયમિત રીતે અગાઉના નિર્ણયો પર પુનર્વિચાર કરવાથી વિચલિત થવું જોઈએ નહીં.

૩૮. કેશવ મિલ્સ (ઉપરોક્ત) ના નિર્ણયમાં આવકવેરો અધિનિયમ, ૧૯૨૨ની જોગવાઈઓનું અર્થઘટન કરવામાં આવ્યું હતું અને તે કેસના સંજોગોમાં, કોર્ટને કાયદાના સમાન મુદ્દા પર અગાઉના નિર્ણયો પર પુનર્વિચાર કરવા માટે કોઈ અનિવાર્ય કારણો મળ્યા ન હતા.અદાલતે સ્વીકાર્યું હતું કે એવા સંજોગોમાં મંજૂરી છે કે જ્યાં તે "જનતાના હિતમાં" હોય અથવા જો કોઈ અન્ય "માન્ય" અથવા "અનિવાર્ય" કારણો હોય, તો અગાઉના નિર્ણય પર પુનર્વિચાર કરવો.વધુમાં, કોર્ટે નોંધ્યું હતું કે તેના નિર્ણયોની સમીક્ષામાં અદાલતના અભિગમને સંચાલિત કરવા માટે સિદ્ધાંતો નિર્ધારિત કરવા તે સમજદારીભર્યું રહેશે નહીં કારણ કે તે "કાયદાના સામાન્ય વહીવટ" અથવા "જાહેર કલ્યાણ" પર ભૂલની અસર

સહિત અનેક વિચારણાઓ પર આધારિત છે.હકીકતમાં, આ ખુલાસો એ જ ફકરામાં સમાયેલો છે જેના પર અપીલકર્તા નજર ફેરવવાના પૂર્વવર્ત ન્યાયનિર્ણયોના અનુસરણન સિદ્ધાંત સમજણને આગળ વધારવા માટે આધાર રાખે છે.આ અદાલતના સાત ન્યાયાધીશોના ખંડપીઠે (મુખ્ય ન્યાયાધીશ ગજેન્દ્રગડકર દ્વારા જાહેર કરાયેલ) નિરીક્ષણ કર્યું:

"૨૩. [...] તેના અગાઉના નિર્ણયની સમીક્ષા અને તેમાં સુધારો કરતી વખતે, આ અદાલતે પોતાને પૂછવું જોઈએ કે શું જાહેર હિતના હિતમાં અથવા અન્ય કોઈ માન્ય અને અનિવાર્ય કારણોસર, અગાઉના નિર્ણયમાં સુધારો કરવો જરૂરી છે.જ્યારે આ અદાલત કાયદાના પ્રશ્નો નક્કી કરે છે, ત્યારે તેના નિર્ણયો, કલમ ૧૪૧ હેઠળ, ભારતના પ્રદેશની અંદરની તમામ અદાલતો માટે બંધનકર્તા હોય છે, અને તેથી, દેશમાં કાયદાના અર્થઘટનમાં નિશ્ચિતતા અને સાતત્યના તત્વને રજૂ કરવા અને જાળવવા માટે આ અદાલતનો સતત પ્રયાસ અને ચિંતા હોવી જોઈએ.આ અદાલત દ્વારા તેના અગાઉના નિર્ણયોની સમીક્ષા કરવાની તેની સત્તાનો વારંવાર ઉપયોગ એ આધાર પર કરવામાં આવે છે કે અદાલત સમક્ષ પાછળથી દબાવવામાં આવેલો મત વધુ વાજબી લાગે છે, તે આકસ્મિક રીતે કાયદાને અનિશ્ચિત બનાવી શકે છે અને મૂંઝવણ પેદા કરી શકે છે જેને સતત ટાળવી જોઈએ.તેનો અર્થ એ નથી કે જો પછીના પ્રસંગે, અદાલતને સંતોષ થાય કે તેનો અગાઉનો નિર્ણય સ્પષ્ટ રીતે ખોટો હતો, તો તેણે ભૂલ સુધારવામાં અચકાવું જોઈએ; પરંતુ અગાઉના નિર્ણયને સ્પષ્ટ રીતે ખોટો જાહેર કરવામાં આવે તે પહેલાં, અદાલતને તેના સભ્યો વચ્ચે વાજબી સર્વસંમતિથી સંતોષ થવો જોઈએ કે ઉપરોક્ત દ્રષ્ટિકોણનું પુનરાવર્તન સંપૂર્ણપણે

ન્યાયી છે.તે શક્ય અથવા ઇચ્છનીય નથી, અને કોઈ પણ સંજોગોમાં, તેના અગાઉના નિર્ણયોની સમીક્ષા અને પુનરાવર્તનના પ્રશ્ન સાથે વ્યવહાર કરવા માટે અદાલતના અભિગમને સંચાલિત કરતા હોય તેવા કોઈપણ સિદ્ધાંતો નિર્ધારિત કરવા બિનઉપયોગી રહેશે.તે હંમેશા કેટલીક સુસંગત વિચારણાઓ પર આધારિત રહેશેઃ —અગાઉના દ્રષ્ટિકોણની સમીક્ષા અને પુનરાવર્તન માટેની અરજી જેના પર આધારિત છે તે નબળાઈ અથવા ભૂલનું સ્વરૂપ શું છે? અગાઉના પ્રસંગે, શું પ્રશ્નના કેટલાક પેટન્ટ પાસાઓ પર ધ્યાન આપવામાં આવ્યું ન હતું, અથવા કોર્ટનું ધ્યાન કોઈ સંબંધિત અને ભૌતિક વૈધાનિંક જોગવાઈ તરફ દોરવામા આવ્યું ન હતું, અથવા આ મુદ્દા પર આ અદાલતના અગાઉના કોઈ નિર્ણયની નોંધ લેવામાં આવી ન હતી?શું આવી અરજીની સુનાવણી કરતી અદાલત એકદમ સર્વસંમત છે કે અગાઉના દૃષ્ટિકોણમાં આવી ભૂલ છે?ભૂલની કાયદાના સામાન્ય વહીવટ પર અથવા જાહેર હિત પર શું અસર થશે?શું અગાઉના નિર્ણયને પછીના પ્રસંગોએ આ અદાલત અથવા ઉચ્ચ અદાલતો દ્વારા અનુસરવામાં આવ્યો છે? અને, શું અગાઉના નિર્ણયને પાછો ખેંચવાથી જાહેર અસુવિધા, મુશ્કેલી અથવા તોફાન તરફ દોરી જશે?જ્યારે પણ આ અદાલતને તેના અગાઉના નિર્ણયોની સમીક્ષા કરવા અને તેમાં સુધારો કરવા માટે તેના અધિકારક્ષેત્રનો ઉપયોગ કરવા માટે કહેવામાં આવે ત્યારે આ અને અન્ય સંબંધિત વિચારણાઓને કાળજીપૂર્વક ધ્યાનમાં રાખવી જોઈએ.જ્યારે અગાઉનો નિર્ણય આ અદાલતના પાંચ વિદ્વાન ન્યાયાધીશોની બેન્ચનો સર્વસંમત નિર્ણય હોય ત્યારે આ વિચારણાઓ વધુ નોંધપાત્ર બને છે. "

(ભાર આપવામાં આવ્યો છે)

૩૯. તેવી જ રીતે, કૃષ્ણ કુમાર (ઉપરોક્ત) સરકારી કર્મચારીઓને ચૂકવવાપાત્ર પેન્શનનો કેસ હતો.ત્યાં પણ, કોર્ટને તે વાસ્તવિક સંદર્ભમાં તેના અગાઉના નિર્ણયો પર પુનર્વિચાર કરવા માટે અનિવાર્ય કારણો મળ્યા ન હોવા છતાં, તેણે સ્વીકાર્યું કે કોર્ટ પાસે "સતત અન્યાયને દૂર કરવા" અથવા "જાહેર નીતિની વિચારણાઓ" ને કારણે આવું કરવાની સત્તા છે.

૪૦. અપીલકર્તા દ્વારા ટાંકવામાં આવેલા ઉપરોક્ત કેસોનો સંદર્ભ વર્તમાન કેસ સાથે તુલનાત્મક નથી.સંદર્ભ ક્રમમાં અને આ ચુકાદા દરમિયાન દર્શાવ્યા મુજબ, પી.વી. નરસિમ્હા રાવ (ઉપરોક્ત) ના નિર્ણયની જાહેર હિત, જાહેર જીવનમાં પ્રામાણિકતા અને સંસદીય લોકશાહીની કામગીરી પર વ્યાપક અસરો છે.બહુમતી ચુકાદામાં અનુચ્છેદ ૧૦૫ના લખાણના અર્થઘટનમાં ઘણી સ્પષ્ટ ભૂલો છે; સંસદીય વિશેષાધિકારના અવકાશ અને હેતુની તેની કલ્પના અને આંતરરાષ્ટ્રીય ન્યાયશાસ્ત્ર પ્રત્યેનો તેનો અભિગમ, જે તમામ વિરોધાભાસી પરિણામમાં પરિણમ્યા છે.વર્તમાન કેસ એ છે કે જ્યાં પી.વી. નરસિમ્હા રાવ (ઉપરોક્ત) ના નિર્ણય પર પુનર્વિચાર ન કરવામાં આવે તો આ અદાલત દ્વારા ભૂલને ટકાવી રાખવાની મંજૂરી આપવાની નિકટવર્તી ધમકી છે.

૪૧. છેવટે, અપીલકર્તા અજીત મોહન વિરુદ્ધ વિધાનસભા, રાષ્ટ્રીય રાજધાની ક્ષેત્ર દિલ્હી[26] કેસમાં આ અદાલતના ચુકાદા પર પણ આધાર રાખે છે, જ્યાં

26 [૨૦૨૧] ૧૪ એસ.સી.આર. ૬૧૧: (૨૦૨૨) ૩ એસ.સી.સી. ૫૨૯

આ અદાલતે અવલોકન કર્યું હતું કે બંધારણીય નિષ્ણાતોમાં "બંધારણમાં મૂળરૂપે વ્યાખ્યાયિત કરાયેલી કાયદાકીય સંસ્થાઓની સત્તાઓ, વિશેષાધિકારો અને પ્રતિરક્ષણો સંપૂર્ણ ભૂમિકા આપવી જોઈએ કે નહીં, અથવા (તે) પ્રતિબંધિત હોવી જોઈએ કે કેમ તે અંગે" અલગ–અલગ મંતવ્યો "છે." જો કે, એવી વિનંતી કરવામાં આવી છે કે આ અદાલતે આ મુદ્દે પોતાનો અભિપ્રાય વ્યક્ત કરવાનો આ આધાર પર ઇનકાર કર્યો હતો કે આવો અભિપ્રાય સંસદ પર છોડવો જોઈએ.અપીલકર્તા રજૂ કરે છે કે તેવી જ રીતે, આ કિસ્સામાં, અદાલતે નિર્ણાયક દૃષ્ટિકોણ લેવાથી દૂર રહેવું જોઈએ અને આ મુદ્દો સંસદના નિર્ણય પર છોડવો જોઈએ.આ દલીલ ખોટી છે.

૪૨. આ ચુકાદો બંધારણમાં વ્યાખ્યાયિત કરાયેલી વિધાનસભાની "સત્તાઓ, વિશેષાધિકારો અને મુક્તિઓ" નક્કી કરવા અથવા પ્રતિબંધિત કરવા માંગતો નથી. તેના બદલે, આ ચુકાદામાં મર્યાદિત અધિકાર છે જે બંધારણની અનુચ્છેદ ૧૦૫ અને અનુચ્છેદ ૧૯૪ના સાચા અર્થઘટન પર ચુકાદો આપે છે.તેથી, આ અદાલત બંધારણના અર્થઘટન પર ચુકાદો આપી રહી છે, અને વિશેષાધિકારોને "સંપૂર્ણ રમત" આપવી જોઈએ કે કેમ તે પ્રશ્ન પર નહીં.

૪૩. બંધારણીય મહત્વના પ્રશ્ન પર યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ સુપ્રીમ કોર્ટના અગાઉના બે નિર્ણયોને રદ કરતી વખતે માર્ક ગ્રેવ્સ વિ. પીપલ ઓફ ધ સ્ટેટ ઓફ ન્યૂયોર્ક[27]માં એક અલગ પરંતુ સંમત અભિપ્રાયમાં, ન્યાયમૂર્તિ ફ્રેન્કફર્ટરે નિષ્ઠાપૂર્વક અવલોકન કર્યું:

"આપણા બંધારણ જેવા અધિનિયમના સંદર્ભમાં ન્યાયિક વ્યાખ્યા અનિવાર્ય છે, જે ઉદ્દેશિત અસ્પષ્ટતા સાથે ઘણી વિગતોમાં દોરવામાં આવી છે જેથી ભવિષ્યના વિકાસ માટે અવકાશ રહે.પરંતુ બંધારણીયતાનો અંતિમ આધારસ્તંભ પોતે બંધારણ **છે, આપણે તેના વિશે જે કહ્યું છે તે નહીં." (ભાર મૂકવામાં આવે છે)**

૪૪. ઉપરોક્ત રચના ભારતના બંધારણ માટે પણ સાચી છે, જે એક પરિવર્તનકારી દસ્તાવેજ છે જે બંધારણીય અર્થઘટનના નાજુક મુદ્દાઓ ઉઠાવે છે. બહુમતી ચુકાદાના પરિણામોને ધ્યાનમાં રાખીને, અમે પી.વી. નરસિમ્હા રાવ (ઉપરોક્ત) માં "અમે તેના વિશે જે કહ્યું છે" તેનાથી દૂર જવાની કિંમત પર હોવા છતાં, "બંધારણ" પોતે જે અનુચ્છેદ ૧૦૫(૨) અને ૧૯૪(૨) ની મુક્તિ તરીકે રજૂ કરે છે તેના પ્રત્યે સાચા રહેવાનો પ્રયાસ કરીએ છીએ.અમારું માનવું છે કે આપણે આ અદાલતના પાંચ ન્યાયાધીશોના અગાઉના અભિપ્રાય પ્રત્યેની કઠોર નિષ્ઠાને કારણે બંધારણના ખોટા અર્થઘટનને ટકાવી ન રાખવું જોઈએ.

---

27 ૩૦૬ યુ.એસ. ૪૬૬ (૧૯૩૯)

૪૫. પૃષ્ઠભૂમિ, રજૂઆતો અને પ્રારંભિક મુદ્દાઓ તરફ વળ્યા પછી, આપણે તે વિષય તરફ વળીએ છીએ જે વિચારણા માટે ઊભો થાય છે.

ઈ. ભારતમાં સંસદીય વિશેષાધિકારનો ઈતિહાસ

૪૬. વિચારશીલ લોકશાહીમાં, લોકોની આકાંક્ષાઓ લોકશાહી સંસ્થાઓમાં ચર્ચા દ્વારા પૂર્ણ થાય છે. આ સંસ્થાઓમાં સંસદ અને રાજ્ય વિધાનસભાઓ અગ્રણી છે. લોકોની આકાંક્ષાઓને જીવન અને અર્થ આપવાનો બંધારણનો ઉદ્દેશ તેના પ્રતિનિધિઓ દ્વારા કાયદાકીય કાર્યો, ચર્ચાઓ અને સંવાદ દ્વારા હાથ ધરવામાં આવે છે. સંસદને "રાષ્ટ્રની ભવ્ય તપાસ" કહેવામાં આવે છે." સરકારને જવાબદાર ઠેરવવા માટે આજની સરકારની ક્રિયાઓ અને કાયદાકીય પ્રાથમિકતાઓની માત્ર તપાસ અને ટીકા જ કરી શકાતી નથી, પરંતુ સંસદ વ્યક્તિઓ, નાગરિક સમાજ અને જાહેર હિતધારકોની ફરિયાદોને દૂર કરવા માટે એક મંચ તરીકે પણ કામ કરે છે. જ્યારે વિધાનસભામાં ચર્ચા માટેની જગ્યા ઓછી થાય છે, ત્યારે લોકો વિધાનસભાની બહાર વાતચીત અને લોકશાહી કાર્યવાહીનો આશરો લે છે. સંસદની કાર્યવાહીની તપાસ કરવાનો નાગરિકોનો આ વિશેષાધિકાર વિચારશીલ લોકશાહીનો સહવર્તી અધિકાર છે, જે બંધારણની મૂળભૂત વિશેષતા છે. આપણા બંધારણનો ઉદ્દેશ એવી સંસ્થાઓનું નિર્માણ કરવાનો છે જ્યાં લોકશાહી અને શાંતિપૂર્ણ સામાજિક

પરિવર્તનને સરળ બનાવવા માટે વિચાર–વિમર્શ, મંતવ્યો અને પ્રતિક્રિયાઓ મુક્તપણે વ્યક્ત કરી શકાય.

૪૭. સંસદ એક ઉત્કૃષ્ટ જાહેર સંસ્થા છે જે તમામ ભારતીયોની આકાંક્ષાઓને સાકાર કરવા પર ચર્ચા કરે છે. બંધારણીય અને લોકશાહી માળખા હેઠળ સંસદીય વિશેષાધિકારોનો આધાર ધારાસભ્યોને ગૃહ સમક્ષ કાર્ય પર મુક્તપણે અભિપ્રાય આપવાની સુવિધા આપવાનો છે. તેથી વિધાનસભામાં વાણી સ્વાતંત્ર્ય એ દરેક કાયદાકીય સંસ્થા માટે આવશ્યક વિશેષાધિકાર છે.

૪૮. વિચારશીલ લોકશાહી વિચાર–વિમર્શને સુશાસનની નૈતિકતા તરીકે જુએ છે અને તે માત્ર સંસદીય ક્ષેત્ર સુધી મર્યાદિત નથી. રાજીવ સૂરી વિરુદ્ધ ડી.ડી.એ. (દિલ્હી વિકાસ પ્રાધિકરણ)[28] માં ન્યાયમૂર્તિ સંજીવ ખન્નાનો અભિપ્રાય, વિચારશીલ લોકશાહીની રૂપરેખાને નીચે પ્રમાણે સ્પષ્ટ કરે છેઃ

"૬૫૩. ઈરાદાપૂર્વકની લોકશાહી વિચાર–વિમર્શમાં, નિર્ણય લેવામાં અને જાહેર નિર્ણય લેવાની સ્પર્ધામાં ભાગીદારીના અધિકાર પર ભાર મૂકે છે.નિર્ણય અથવા કાયદા પછી અદાલતો સમક્ષ સ્પર્ધા એ ભાગીદારીનું એક સ્વરૂપ છે. અદાલતો દ્વારા નિર્ણય, પ્રક્રિયાગત નિષ્પક્ષતા અને ન્યાયિક સમીક્ષાની અવગણનાત્મક શક્તિના કાનૂની સિદ્ધાંતો દ્વારા રચાયેલ છે, તે નિર્ણય લેવાના તબક્કા પહેલા અને તે સમયે જાહેર ભાગીદારીનો વિકલ્પ નથી. પ્રજાસત્તાક

28 [૨૦૨૧] ૧૫ એસ.સી.આર. ૨૮૩: (૨૦૨૨) ૧૧ એસ.સી.સી. ૧

અથવા પ્રતિનિધિ લોકશાહીમાં, નાગરિકો ચૂંટાયેલી સરકારને કાયદા બનાવવાની અને અમલમાં મૂકવાની જવાબદારી સોંપે છે, જે તેમના વતી નિર્ણયો લે છે. આ અનિવાર્ય અને જરૂરી છે કારણ કે નાના જૂથોમાં વિચાર–વિમર્શ અને નિર્ણય વધુ કાર્યક્ષમ છે. આ પ્રક્રિયામાં ખાસ કરીને વિવાદાસ્પદ બાબતોમાં માહિતી એકત્રિત કરવી, પ્રક્રિયા કરવી અને તારણો કાઢવાની જરૂર પડે છે. નિહિત હિતોની તપાસ કરી શકાય છે. મુશ્કેલ છતાં ફાયદાકારક નિર્ણયો અમલમાં મૂકી શકાય છે. સરકારી અધિકારીઓ, કુશળ, જાણકાર અને મુદ્દાઓથી પરિચિત, અને ચૂંટણીના આદેશ દ્વારા સમર્થિત અને મતદારો સાથે જોડાયેલા રાજકીય કારોબારી, વધુ સારી રીતે સજ્જ અને નિર્ણયો લેવા માટે સ્થિત છે. આ ચૂંટાયેલી રાજકીય કારોબારીને તેમની નીતિઓ અને વચનોને વાસ્તવિક વ્યવહારમાં અમલમાં મૂકવા માટે સક્ષમ બનાવે છે.વધુમાં, નાગરિકો ચૂંટાયેલા પ્રતિનિધિઓનો સંપર્ક કરે છે અને તેમના દ્વારા સૂચિત કાયદાઓ અને નીતિગત પગલાંની તરફેણમાં અને વિરુદ્ધમાં તેમના મંતવ્યો વ્યક્ત કરે છે. તેમ છતાં, જ્યારે જરૂર પડે ત્યારે મુસદ્દા કાયદાઓ નિષ્ણાતો અને હિતધારકો સાથે વિસ્તૃત પરામર્શ કરવા માટે સંસદીય સમિતિઓને મોકલવામાં આવે છે. ચૂંટાયેલા પ્રતિનિધિઓ દ્વારા પ્રાથમિક કાયદો બનાવવાની પ્રક્રિયા સર્વસંમતિ મેળવવાના તત્વ સાથે જોડાયેલા વિવિધ મંતવ્યો અને પસંદગીઓ પર તપાસ, પરામર્શ અને ચર્ચા દ્વારા રચાયેલી છે.

.....

૬૫૬. જો કે, ચૂંટાયેલા પ્રતિનિધિઓને કાયદો ઘડવાની અને શાસન કરવાની સત્તાનું હસ્તાંતરણ નાગરિકોના જાણવાના અને માહિતગાર થવાના અધિકારને નકારવા માટે નથી.લોકશાહી, લોકો દ્વારા, સામયિક લોકમતનો અધિકાર નથી; અથવા મત આપવાના અધિકારનો ઉપયોગ, અને તે રીતે ચૂંટાયેલા પ્રતિનિધિઓની

પસંદગી, સંતોષ, નિરાશા વ્યક્ત કરવી, અનુમાનિત નીતિઓને મંજૂરી આપવી અથવા નામંજૂર કરવી.નાગરિકોનો જાણવાનો અધિકાર અને જાણ કરવાની સરકારની ફરજ શાસનના લોકશાહી સ્વરૂપ તેમજ વાણી અને અભિવ્યક્તિની સ્વતંત્રતાના મૂળભૂત અધિકારમાં સમાયેલી છે.પારદર્શિતા અને ગ્રહણશીલતા એ બે મુખ્ય પ્રેરક છે કારણ કે સૌથી સક્ષમ અને પ્રામાણિક નિર્ણય લેનારાઓને પણ મતવિસ્તારની જરૂરિયાતો સંબંધિત માહિતીની જરૂર હોય છે તેમજ વર્તમાન નીતિઓ અને નિર્ણયો વ્યવહારમાં કેવી રીતે કાર્યરત છે તેના પર પ્રતિસાદની જરૂર હોય છે.આ માટે બંને દિશામાં માહિતીના મુક્ત પ્રવાહની જરૂર છે.જ્યારે માહિતીને અટકાવવામાં આવે છે/નકારવામાં આવે છે ત્યારે શંકા ને આધાર મળે છે અને ફ્રિંજ અને નિહિત સ્વાર્થ જૂથો લાભ લે છે.આ સામાજિક અસ્થિરતા તરફ દોરી શકે છે.[ઓલ્સનના ૭મા સૂચિતાર્થના સંદર્ભમાં, "૭. વિતરણ ગઠબંધન. આર્થિક વૃદ્ધિનો દર ઘટાડે છે. "'મેનકર ઓલ્સન અને અનુગામી અભ્યાસો દ્વારા 'ધ રાઇઝ એન્ડ ડિક્લાઇન ઓફ નેશન્સ'.]"

(ભાર આપવામાં આવ્યો છે)

ચૂંટાયેલા ધારાસભ્યોને ગૃહમાં આ ક્ષણેની બાબતો પર ચર્ચા અને ચર્ચા કરવાની સ્વતંત્રતા એ સરકારના સંસદીય સ્વરૂપમાં વિચારશીલ લોકશાહીનો મુખ્ય ઘટક છે. બળજબરી અથવા ભયથી ભયભીત થયા વિના આવું કરવાની તેમની સ્વતંત્રતાનું રક્ષણ કરે તેવા વાતાવરણમાં તેમના કાર્યો કરવાની ધારાસભ્યોની ક્ષમતા બંધારણીય રીતે સુરક્ષિત છે. નાગરિક તરીકે, ધારાસભ્યોને વાણી અને અભિવ્યક્તિની સ્વતંત્રતાનો મૂળભૂત અધિકાર છે. તેનાથી આગળ વધીને, બંધારણ કેન્દ્ર અને રાજ્યો

બંનેની વિધાનસભાઓમાં બોલવાની અને ચર્ચા કરવાની સ્વતંત્રતા સુરક્ષિત કરે છે. આ વ્યક્તિગત ધારાસભ્યોને આપવામાં આવતું રક્ષણ છે.તે અધિકારની માન્યતા સંસદ અને રાજ્ય વિધાનસભાઓના સંસ્થાકીય પાયાને સંવાદ, ચર્ચા અને ટીકાના મુખ્ય ઘટકો તરીકે સુરક્ષિત કરવાની જરૂરિયાત પર આધારિત છે જે લોકશાહીને ટકાવી રાખે છે.

૪૯. ભારતીય સંદર્ભમાં, વિચારશીલ લોકશાહી તેમજ વિધાનસભાઓમાં વાણી સ્વાતંત્ર્યના આવશ્યક વિશેષાધિકારને તેના ઈતિહાસ અને સંસ્થાનવાદી શાશનથી સ્વતંત્રતા માટેના સંઘર્ષ પછીના વિકાસના સંદર્ભ વિના સમજી શકાતા નથી. ભારત ઈતિહાસમાં એક ઉદાહરણ પૂરું પાડે છે જ્યાં પ્રતિનિધિ સંસ્થાઓ તબક્કામાં વિકસિત થઈ છે.ભારતમાં વિધાનસભાઓના વિશેષાધિકારો આ સંસ્થાઓના ઈતિહાસ સાથે ગાઢ રીતે જોડાયેલા છે. આ ઈતિહાસ યુકેમાં હાઉસ ઓફ કોમન્સમાં સંસદીય વિશેષાધિકારોના ઈતિહાસ તેમજ સંસ્થાનવાદી શાશન હેઠળ આ વિશેષાધિકારો પર દાવો કરવા માટે ભારતીય વિધાનસભાઓના સંઘર્ષમાં શોધી શકાય છે. ભારતમાં રાજકીય અને સંસદીય શાસન લાવવા માટે સંસ્થાનવાદી શાશન હેઠળ જે પગલાં લેવામાં આવ્યા હતા તે હંમેશા ભારતીયોની આકાંક્ષાઓથી ઓછા હતા. આને મુખ્યત્વે એ હકીકતને આભારી ગણી શકાય કે બ્રિટિશ શાસન ભારતીયોની સ્વતંત્ર બનવાની ઇચ્છાને પ્રતિરોધક હતું. આથી, ભારતીય વિધાનસભાઓને યુકેમાં હાઉસ

ઓફ કોમન્સ જેવા તુલનાત્મક વિશેષાધિકારો હોવાનું સ્વીકારવામાં આવ્યું ન હતું. કૈલી વિ. કાર્સન[29]માં, પ્રિવી કાઉન્સિલે પ્રસ્તાવ મૂક્યો હતો કે યુકેમાં હાઉસ ઓફ કોમન્સે પ્રાચીન ઉપયોગ દ્વારા વિશેષાધિકારો મેળવ્યા હતા અને વસાહતી વિધાનસભાઓને સંસદ અથવા સંસદના કાયદા અને રિવાજ ન હતા કારણ કે તેમના અધિકારો કાનૂનમાંથી ઉદ્ભવે છે. આનો અર્થ એ થયો કે સંસ્થાનવાદી શાશન હેઠળ વિધાનસભાઓને કોઈ સહજ અધિકારો આપવામાં આવ્યા ન હતા.

૫૦. ઈસ્ટ ઈન્ડિયા કંપનીના શાસન હેઠળ, કાયદો બનાવવો એ ૧૮૩૩ સુધી કારોબારીના વિશિષ્ટ કાર્યક્ષેત્રમાં હતું. ભારત સરકાર અધિનિયમ ૧૮૩૩ એ બંગાળના ગવર્નર–જનરલને વિશિષ્ટ કાયદાકીય સત્તાઓ સાથે ભારતના ગવર્નર–જનરલ તરીકે ફરીથી નિયુક્ત કર્યા. ગવર્નર–જનરલ પાસે ચાર સભ્યો હોવા જોઈએ, જેમાંથી એક કાયદાનો સભ્ય હશે, જે કાયદાકીય હેતુઓ સિવાય પરિષદના સભ્ય તરીકે કામ કરવા માટે હકદાર ન હતો. ભારતમાં વિધાનસભાઓ માટે આ એક પ્રારંભિક પગલું હતું કારણ કે ગવર્નર–જનરલની પરિષદ તેના કાર્યકારી કાર્યો અને વિધિ–નિર્ધારણ કાર્યો ને ચલાવવા માટે અલગ અલગ બેઠકો યોજતી હતી. વધુ સારા કાયદા ઘડવાના સાધન તરીકે પ્રતિનિધિત્વ પ્રદાન કરવાની ઈચ્છાને બદલે ભારતમાં વિશાળ અને વૈવિધ્યસભર સામાજિક વાતાવરણમાં કાયદા ઘડવાની સુવિધા માટે આ પ્રક્રિયાની કલ્પના કરવામાં આવી હતી.

29 (૧૮૪૧–૪૨) ૪ એમ.ઓ.ઓ. પી.સી. ૬૩

જો કે, ધારાસભ્યોની ફરજો નિભાવવામાં કાયદાકીય વિશેષાધિકારોની જરૂરિયાતને પ્રતિબિંબિત કરતા, પ્રથમ કાયદાના સભ્ય, લોર્ડ મેકાલેએ તેમના સ્થાયી આદેશોના મુસદ્દા દ્વારા સત્તાઓના સ્વરૂપમાં કેટલીક વિશેષ સુવિધાઓ સુરક્ષિત કરવાના પ્રયાસો કર્યા હતા. આ વિશેષ સુવિધાઓમાં કાયદાના વિષય પર સંપૂર્ણ માહિતી પૂરી પાડવી, ગવર્નર–જનરલની કાઉન્સિલની તમામ બેઠકોમાં હાજર રહેવાનો અધિકાર, વાણી સ્વાતંત્ર્ય અને મતદાનની સ્વતંત્રતાનો સમાવેશ થાય છે.[30]

૫૧. બિન–કાયદાકીય વ્યવસાયમાં પણ હાજરી અને મતદાનના વિશેષાધિકારોને ચાર્ટર એક્ટ ૧૮૫૩ દ્વારા લંબાવવામાં આવ્યા હતા.તે વહીવટી અને વિધિ–નિર્ધારણ કાર્યો ના વધુ વિભાજનને ચિહ્નિત કરે છે. વિધાન પરિષદમાં કાયદાકીય કામકાજના વ્યવહારમાં મદદ કરવા અને તપાસ હેઠળના કાયદાઓને તેમની સ્વતંત્ર વિચારણાઓ આપવા માટે વધારાના સભ્યો હોવાની હતી. વિધાન પરિષદમાં આ સભ્યોને કાયદા દ્વારા કોઈ વિશેષાધિકારો નહોતા, પરંતુ તેમની વાણી સ્વાતંત્ર્ય પર પ્રતિબંધોની ગેરહાજરીનો અર્થ તેમને અંતર્ગત અધિકારો અને વિશેષાધિકારો પ્રદાન કરવા તરીકે કરવામાં આવ્યો હતો. તેથી કાઉન્સિલે યુકેમાં હાઉસ ઓફ કોમન્સની આસપાસ રચાયેલી નાની સંસદ જેવી

30 એસ.કે. નાગ, ઈવોલ્યુશન ઓફ પાર્લામેન્ટરી પ્રિવિલેજીસ ઇન ઇન્ડિયા ટીલ ૧૯૪૭, સ્ટર્લિંગ પબ્લિકેશન, (૧૯૭૮), ૩૧૭–૧૮

સત્તાઓ ધારણ કરવાનો પ્રયાસ કર્યો. ૧૮૩૩ અને ૧૮૫૩ના કાયદાઓ હેઠળ વિધાન પરિષદને પ્રક્રિયાના પોતાના નિયમો ઘડવાની સત્તા હતી.

૫૨. આ સત્તા ભારતીય પરિષદ અધિનિયમ, ૧૮૯૧માં છીનવી લેવામાં આવી હતી.જો કે, ૧૮૯૧ના કાયદાની કલમ ૧૦માં છથી બાર બિનસત્તાવાર સભ્યોને વિધાન પરિષદમાં સામેલ કરવામાં આવ્યા હતા, જેઓ બ્રિટિશ અથવા ભારતીય હોઈ શકે છે. આ વધારાના સભ્યોની વાણી અને મતની સ્વતંત્રતાને ગર્ભિત માન્યતા આપવામાં આવી હતી. બ્રિટિશ સંસદે ભારતીય પરિષદના સભ્યો માટે વિશેષાધિકારના અસ્તિત્વને માન્યતા આપી હતી, જેની પુષ્ટિ સેક્રેટરી ઓફ સ્ટેટ ઓફ ઇન્ડિયા[31] દ્વારા પણ કરવામાં આવી હતી. તેમ છતાં ૧૮૯૧ના કાયદાની જોગવાઈઓ પૂરતી કડક હતી અને તે પરિષદને કાયદા દ્વારા નિર્ધારિત મર્યાદિત ક્ષેત્રની બહાર કોઈ પ્રવૃત્તિ કરવાની મંજૂરી આપતી ન હતી. વધુમાં, સત્તાવાર સભ્યો અને નામાંકિત ભારતીય સભ્યો દ્વારા અસરકારક રીતે માણવામાં આવતી વાણી સ્વાતંત્ર્ય વચ્ચે નોંધપાત્ર તફાવત હતો.[32]

૫૩. ભારત સરકાર અધિનિયમ ૧૯૦૯ એ ભારતની રાજકીય સંસ્થાઓના વિકાસમાં નોંધપાત્ર પરિવર્તન દર્શાવ્યું હતું. આ કાયદાએ વધુ ભારતીયોને વિધાન પરિષદોનો ભાગ બનવાની મંજૂરી આપી અને તેમના કાર્યોને

31 લેજીસ્લેટીવ ડિસ્પેચ નં. ૧૪ તા. ૯ ઓગસ્ટ ૧૮૯૧, ફકરો ૨૩
32 એસ.કે. નાગ, ઇવોલ્યુશન ઓફ પાર્લામેન્ટરી પ્રિવિલેજીસ ઇન ઇન્ડિયા ટીલ ૧૯૪૭, સ્ટર્લિંગ પબ્લિકેશન, (૧૯૭૮), ૧૦૨–૧૦૩

વિસ્તૃત કર્યા. સભ્યોને કારોબારીને પ્રશ્નો અને પૂરક પ્રશ્નો પૂછવાની મંજૂરી આપવામાં આવી હતી.આ કાયદો કાઉન્સિલમાં ભારતીયોની પરોક્ષ ચૂંટણીને નિર્ધારિત કરીને ચૂંટણી અને પ્રતિનિધિ શાસન માટે આગળનો માર્ગ હતો. જોકે, આ પરિષદોમાં પણ અમુક વિષયો પર ચર્ચાની મંજૂરી આપવામાં આવી ન હતી. બિન–સત્તાવાર સભ્યોએ પરિષદમાં વાણી સ્વાતંત્ર્યના વિશેષાધિકાર પર ભાર મૂકવાનું ચાલુ રાખ્યું. પરોક્ષ રીતે ચૂંટાયા હોવા છતાં, ભારતમાં વિધાનસભાના ભારતીય સભ્યોએ ભારતમાં સંસ્થાનવાદી શાશનની કઠોરતાને હળવી કરી હતી.સત્તાવાર સમર્થનની ગેરહાજરીમાં, વિશેષાધિકારોનો વિકાસ કાયદાને બદલે એક પરંપરા તરીકે થયો. કારોબારીએ વિધાન પરિષદના વિશેષાધિકારોનું ઉલ્લંઘન કરવાની સ્વતંત્રતા અનુભવી હતી અને કોઈપણ રીતે જાળવી રાખ્યું હતું કે ભારતમાં પરિષદોને યુકે હાઉસ ઓફ કોમન્સ જેવો કોઈ વિશેષાધિકાર નથી.[33]

૫૪. ભારત સરકાર અધિનિયમ ૧૯૧૯ એ વિધાનસભાઓને કારોબારી નિયંત્રણથી અલગ કરી હતી. તેણે વહીવટકર્તાઓના બે વર્ગો–કાર્યકારી કાઉન્સિલરો કે જેઓ વિધાનસભાને જવાબદાર ન હતા અને મંત્રીઓ કે જેઓ વિધાનસભાના વિશ્વાસનો આનંદ માણતા હતા, તેમને નિયુક્ત કરીને દ્વિ–શાસનની શરૂઆત કરી હતી.આ કાયદાએ વિધાનસભાઓને અગાઉની સરખામણીએ વધુ સત્તાઓ આપી હતી. જો કે, સભ્યો એવા

33 એસ.કે. નાગ, ઇવોલ્યુશન ઓફ પાર્લામેન્ટરી પ્રિવિલેજીસ ઇન ઇન્ડિયા ટીલ ૧૯૪૭, સ્ટર્લિંગ પબ્લિકેશન, (૧૯૭૮), ૧૩૯–૧૪૧, ૧૫૮

વિષયોની શ્રેણી પર પ્રતિબંધિત હતા કે જેના પર તેઓ ચર્ચા કરી શકે, ભાગ લઈ શકે અને મત આપી શકે. ૧૯૧૯ના અધિનિયમ અથવા ગૃહની પ્રક્રિયાના નિયમોમાં ઘણા વિશેષાધિકારો નિર્દિષ્ટ કરવામાં આવ્યા ન હતા. તેમ છતાં, વિધાનસભાએ અનિચ્છા ધરાવતી કારોબારી સામે વિધાનસભાના અંતર્ગત અધિકાર તરીકે વિશેષાધિકારોનો દાવો કર્યો હતો.ભારતની વસાહતી સરકારના ખચકાટનું કારણ એ હતું કે વિદેશી સત્તા દ્વારા સંચાલિત સરકાર ભારતીય ધારાસભ્યોને તેમની સાર્વભૌમ સત્તાઓની માન્યતા તરીકે સંસદીય વિશેષાધિકારો આપવા તૈયાર નહોતી.[34] ૧૯૧૯ના કાયદાએ વિધાનસભાના ગૃહોને વાણી સ્વાતંત્ર્યનો યોગ્ય વિશેષાધિકાર આપ્યો હતો. ૧૯૧૯ના કાયદાની કલમ ૨૪ (૭) આ રીતે વાંચે છેઃ

"(૭) પરિષદને અસર કરતા નિયમો અને સ્થાયી આદેશોને આધિન રાજ્યપાલોની વિધાન પરિષદમાં વાણી સ્વાતંત્ર્ય રહેશે.કોઈ પણ વ્યક્તિ આવી કોઈ પણ પરિષદમાં તેના ભાષણ અથવા મતને કારણે અથવા આવી કોઈ પણ પરિષદની કાર્યવાહીના કોઈ સત્તાવાર અહેવાલમાં સમાવિષ્ટ કંઈપણને કારણે કોઈ પણ અદાલતમાં કોઈ પણ કાર્યવાહી માટે જવાબદાર રહેશે નહીં. "

પ્રાંતીય વિધાન પરિષદોના સંદર્ભમાં કાયદાની કલમ ૧૧ (૭) માં અનુરૂપ જોગવાઈ કરવામાં આવી હતી.વિધાન પરિષદોમાં વાણી સ્વાતંત્ર્ય ગવર્નર–જનરલ દ્વારા જાહેર કરાયેલા નિયમોને આધિન હતું.તેથી, જ્યારે

34 એસ.કે. નાગ, ઇવોલ્યુશન ઓફ પાર્લામેન્ટરી પ્રિવિલેજીસ ઇન ઇન્ડિયા ટીલ ૧૯૪૭, સ્ટર્લિંગ પબ્લિકેશન, (૧૯૭૮), ૩૨૨

વાણીની સ્વતંત્રતા વિધાન પરિષદો સુધી લંબાવવામાં આવી હતી, ત્યારે આખરે તેમને વિધાનસભાના શાસન બનાવવાની સત્તા માટે ગવર્નર–જનરલ અને ભારતના રાજ્ય સચિવની ખુશીને આધિન બનાવવામાં આવ્યા હતા. તેથી આ કાયદામાં ભારતીય વિધાનસભાઓને વાણી સ્વાતંત્ર્ય આપવાની જોગવાઈ કરવામાં આવી ન હતી, પરંતુ તેનો હેતુ ગૃહમાં વાણી સ્વાતંત્ર્ય પર પ્રતિબંધ મૂકવાનો હતો. આ પ્રતિબંધો જાહેર મહત્વના મુદ્દાઓ પર ચર્ચા કરવા અને કાયદો રજૂ કરવાની વિધાનસભાઓની ક્ષમતાને ભૌતિક રીતે અવરોધે છે.જોકે આ કાયદાએ વિધાનસભાને તેના પોતાના વિશેષાધિકારને વ્યાખ્યાયિત કરવાની સત્તા આપી હતી.

૫૫. ભારત સરકાર અધિનિયમ ૧૯૧૯ લાગુ થયાના થોડા જ વર્ષોમાં ૧૯૨૪માં એક સમિતિની રચના કરવામાં આવી હતી.આ સમિતિને ૧૯૧૯ના કાયદામાં મુશ્કેલીઓ અથવા ખામીઓની તપાસ કરવાની અને તેમને સુરક્ષિત કરવા માટેના ઉપાયો શોધવાની જવાબદારી સોંપવામાં આવી હતી.૧૯૨૪ની સુધારા સમિતિએ ભારતીય કાયદાકીય સંસ્થાઓના વિશેષાધિકારોનો સંદર્ભ આપ્યો હતો અને અભિપ્રાય આપ્યો હતો કેઃ

> "...હાલમાં આવી કાર્યવાહી અકાળ હશે.તે જ સમયે અમે અનુભવીએ છીએ કે વિધાનસભાઓ અને તેના સભ્યોને ભારત સરકાર અધિનિયમ દ્વારા જરૂરી તમામ રક્ષણ આપવામાં આવ્યું નથી.કાયદા હેઠળ તમામ વિધાનસભાઓમાં વાણી સ્વાતંત્ર્ય છે

અને ભાષણો અથવા મતોના સંદર્ભમાં અદાલતોના અધિકારક્ષેત્રમાંથી મુક્તિ છે.નિયમો હેઠળ રાષ્ટ્રપતિઓને વ્યવસ્થા જાળવવા માટે નોંધપાત્ર સત્તાઓ આપવામાં આવી છે, પરંતુ ત્યાં આ બાબતનો અંત આવે છે."[35]

૫૬. રસપ્રદ વાત એ છે કે સમિતિએ સૂચવ્યું હતું કે ભારતીય વિધાનસભાઓને કેટલાક વધારાના વિશેષાધિકારો આપવામાં આવે.સમિતિએ અન્ય બાબતોની સાથે લાંચ આપીને વિધાનસભામાં મતને પ્રભાવિત કરવા માટે દંડાત્મક જોગવાઈ રજૂ કરવાની ભલામણ કરી હતી.અહેવાલમાં જણાવ્યું હતું કેઃ

> "આપણને સમજાવવામાં આવે છે કે હાલમાં વિધાનસભામાં મતોના ભ્રષ્ટ પ્રભાવનો સામનો કરવા માટે કોઈ સાધન નથી.અમારો સર્વસંમતિથી અભિપ્રાય છે કે લાંચ, ધાકધમકી વગેરે દ્વારા સભ્યોના મતને પ્રભાવિત કરવા સામે કાયદો ઘડવો જોઈએ.અહીં ફરીથી અમે ભલામણ કરતા નથી કે આ બાબતને વિશેષાધિકારના ભંગ તરીકે હાથ ધરવી જોઈએ.અમે હિમાયત કરીએ છીએ કે આ ગુનાઓને સામાન્ય કાયદા હેઠળ સજા થવી જોઈએ. "

૫૭. સરકારે લેજિસ્લેટિવ બોડીઝ કરપ્ટ પ્રેક્ટિસિસ બિલ રજૂ કર્યું હતું, જેમાં (૧) વિધાનસભાના સભ્યને તેના કાર્યોના સંબંધમાં લાંચ આપવાની રજૂઆત; અને (૨) વિધાનસભાના સભ્ય દ્વારા તેના કાર્યોના સંબંધમાં

35 રિફોર્મ્સ ઇન્કવાયરી સમિતિનો અહેવાલ (૧૯૨૪), ૭૫

લાંચ માંગવાની રસીદ પર દંડની દરખાસ્ત કરવામાં આવી હતી.[36] આખરે આ બિલ રદ થઈ ગયું અને તેને ફરીથી રજૂ કરવામાં આવ્યું ન હતું.

૫૮. ૧૯૧૯ના કાયદાની જોગવાઈઓને ભારત સરકાર અધિનિયમ ૧૯૩૫ની કલમ ૨૮ (૧) માં નોંધપાત્ર રીતે જાળવી રાખવામાં આવી હતી.કલમ ૨૮ (૧) આ રીતે વાંચે છેઃ

"(૧) આ અધિનિયમની જોગવાઈઓ અને સંઘીય વિધાનમંડળની પ્રક્રિયાને નિયંત્રિત કરતા નિયમો અને સ્થાયી આદેશોને આધિન, વિધાનમંડળમાં વાણી સ્વાતંત્ર્ય રહેશે અને વિધાનમંડળનો કોઈ પણ સભ્ય વિધાનમંડળ અથવા તેની કોઈ સમિતિમાં તેણે કહેલી કોઈ પણ બાબત અથવા તેણે આપેલા કોઈ પણ મતના સંબંધમાં કોઈ પણ અદાલતમાં કોઈ પણ કાર્યવાહી માટે જવાબદાર રહેશે નહીં અને કોઈ પણ વ્યક્તિ કોઈ પણ અહેવાલ, કાગળ, મત અથવા કાર્યવાહીના વિધાનમંડળના કોઈ પણ ચેમ્બર દ્વારા અથવા તેના અધિકાર હેઠળ પ્રકાશનના સંદર્ભમાં આવી રીતે જવાબદાર રહેશે નહીં. "

પ્રાંતીય વિધાનસભાઓના સંદર્ભમાં ૧૯૩૫ના અધિનિયમની કલમ ૭૧ (૧) માં અનુરૂપ જોગવાઈ કરવામાં આવી હતી.ગૃહને કાર્યવાહી હાથ ધરવા માટે નિયમો બનાવવાની સત્તા આપવામાં આવી હતી.જો કે, તેઓએ હંમેશા ગવર્નર-જનરલ દ્વારા ગૃહ માટે ઘડવામાં આવેલા નિયમોનું પાલન કરવાનું હતું. ભારતીય જરૂરિયાતોને ધ્યાનમાં રાખીને વાજબી

36 એસ.કે. નાગ, ઈવોલ્યુશન ઓફ પાર્લામેન્ટરી પ્રિવિલેજીસ ઇન ઈન્ડિયા ટીલ ૧૯૪૭, સ્ટર્લિંગ પબ્લિકેશન, (૧૯૭૮), ૨૧૩-૨૧૪

ગોઠવણો સાથે યુકે હાઉસ ઓફ કોમન્સ સાથે સમાનતાની માંગ કરતા ધારાસભ્યો પર સંસદીય વિશેષાધિકારોએ ભારતમાં મૂળિયાં મિલાવ્યા હતા. આનું કારણ એ હતું કે ભારતમાં ધારાસભ્યોને લાગ્યું કે આ વિશેષાધિકારોની ગેરહાજરીમાં તેમના વિધિ–નિર્ધારણ કાર્યો ના નિર્વહન પર પ્રતિકૂળ અસર થશે. ધારાસભ્યોની માગણીઓમાં મુખ્ય હતી ગૃહની અવમાનના માટે સજા કરવાની સત્તા, ગૃહની બાબતોમાં અધ્યક્ષની સર્વોચ્ચતા અને સભ્યોને કાર્યવાહીમાં ભાગ લેવા અને તેમના કાર્યો કરવાની મંજૂરી આપવા માટે વાણીની સ્વતંત્રતા અને ધરપકડથી સ્વતંત્રતા.

૫૯. કોઈ પણ તબક્કે આ વિશેષાધિંકારોની ફોજદારી કાયદાથી સ પૂર્ણ મુક્તિ તરીકે માંગ કરવામાં આવી ન હતી.વસાહતી અનિચ્છા હોવા છતાં પણ, ભારતમાં સંસદીય વિશેષાધિકારોની માંગ હંમેશા તે સંબંધ સાથે જોડાયેલી હતી જે ભારતીય ધારાસભ્યો જે કાર્યો કરવા માંગતા હતા તેની સાથે સંકળાયેલી હતી.

૬૦. આ પૃષ્ઠભૂમિ ત્યારે પ્રવર્તે છે જ્યારે બંધારણ સભા બંધારણના મુસદ્દાની કલમ ૮૫ અને ૧૬૯નું ભાવિ નક્કી કરી રહી હતી, જે ત્યારથી બંધારણની અનુચ્છેદ ૧૦૫ અને ૧૯૪ બની ગઈ છે. આપણા સ્થાપક માતા–પિતાનો ઈરાદો બંધારણને 'આધુનિકીકરણ' બળ બનાવવાનો

હતો.લોકશાહીનું સંસદીય સ્વરૂપ બંધારણના ઘડવૈયાઓ દ્વારા કલ્પના કરાયેલ આ આધુનિકીકરણ પ્રભાવનું પ્રથમ સ્તર હતું.[37] તેથી બંધારણનો જન્મ આદર્શવાદના વાતાવરણમાં અને સ્વતંત્રતા માટેના સંઘર્ષમાંથી જન્મેલા હેતુની શક્તિમાં થયો હતો.આ ઘડવૈયાઓનો ઈરાદો એક એવું બંધારણ બનાવવાનો હતો જે આધુનિક ભારતનો માર્ગ મોકળો કરે.[38]

૬૧. જ્યારે બંધારણ સભાની બેઠક બંધારણના મુસદ્દાની કલમ ૮૫ પર ચર્ચા કરવા માટે બોલાવવામાં આવી ત્યારે શ્રી એચ. વી. કામથે યુકેમાં હાઉસ ઓફ કોમન્સના સંદર્ભને દૂર કરવા અને બંધારણની શરૂઆતના તરત પહેલા તેને ભારતમાં ડોમિનિયન વિધાનસભા સાથે બદલવા માટે એક સુધારો રજૂ કર્યો હતો. આ સુધારાનો વિરોધ કરતા શ્રી શિબ્બન લાલ સક્સેનાએ કહ્યું, "જ્યાં સુધી હું જાણું છું ત્યાં સુધી એવા કોઈ વિશેષાધિકારો નથી જેનો આપણે આનંદ માણીએ છીએ અને જો તેઓ આપણા તમામ વિશેષાધિકારોને સંપૂર્ણ રીતે નાબૂદ કરવા માંગતા હોય તો તેમનો સુધારો અપનાવવામાં આવકાર્ય છે."[39] તેથી બંધારણ સભાના સભ્યો ખૂબ જ વાકેફ હતા કે સંસ્થાનવાદી શાશન હેઠળ તેમના વિશેષાધિકારો યુકેમાં હાઉસ ઓફ કોમન્સની જેમ 'પ્રાચીન અને અસંદિગ્ધ' ન હતા, પરંતુ વિધાનસભાઓ દ્વારા ક્રમિક કાયદાઓ અને દાવા દ્વારા આપવામાં આવેલી વૈધાનિક અનુદાન હતી.

---

37 ગ્રેનવીલ ઓસ્ટીન, ધી ઈન્ડિયન કોન્સ્ટીટ્યુશન: કોર્નરસ્ટોન ઓફ એ નેશન, ઓ.યુ.પી. (૧૯૭૨), ૯
38 ગ્રેનવીલ ઓસ્ટીન, ધી ઈન્ડિયન કોન્સ્ટીટ્યુશન: કોર્નરસ્ટોન ઓફ એ નેશન, ઓ.યુ.પી. (૧૯૭૨), ૧૩
39 સી.એ.ડી. આવૃત્તિ ૮ ૧૯ મે ૧૯૪૯, ડ્રાફ્ટ આર્ટિકલ ૮૫

ભારતમાં સંસદીય વિશેષાધિકારનો હેતુ

I. <u>કાર્યાત્મક વિશ્લેષણ</u>

૬૨. બંધારણના ભાગ ૫ પ્રકરણ ૨માં આવેલી અનુચ્છેદ ૧૦૫ સંસદ, તેના સભ્યો અને સમિતિઓની સત્તાઓ, વિશેષાધિકારો અને પ્રતિરક્ષણો નક્કી કરે છે.રાજ્ય વિધાનસભાઓને લગતી સમાન જોગવાઈ બંધારણની અનુચ્છેદ ૧૯૪માં છે. અનુચ્છેદ ૧૦૫ નીચે પ્રમાણે વાંચે છેઃ

"૧૦૫. **સંસદના ગૃહો અને તેના સભ્યો અને સમિતિઓની સત્તાઓ, વિશેષાધિકારો વગેરે.**

(૧) આ બંધારણની જોગવાઈઓ અને સંસદની પ્રક્રિયાને નિયંત્રિત કરતા નિયમો અને સ્થાયી આદેશોને આધિન, સંસદમાં વાણી સ્વાતંત્ર્ય રહેશે.

(૨) સંસદના કોઈ પણ સભ્યએ સંસદમાં અથવા તેની કોઈ સમિતિમાં જે કંઈ પણ કહ્યું હોય અથવા તેમણે આપેલા કોઈપણ મતના સંબંધમાં કોઈ પણ અદાલતમાં કોઈ પણ કાર્યવાહી માટે જવાબદાર રહેશે નહીં અને કોઈ પણ વ્યક્તિ સંસદના કોઈ પણ ગૃહ દ્વારા અથવા તેના અધિકાર હેઠળ કોઈ પણ અહેવાલ, કાગળ, મત અથવા કાર્યવાહીના પ્રકાશનના સંબંધમાં આ રીતે જવાબદાર રહેશે નહીં.

(૩) અન્ય બાબતોમાં, સંસદના દરેક ગૃહની અને દરેક ગૃહના સભ્યો અને સમિતિઓની સત્તાઓ, વિશેષાધિકારો અને પ્રતિરક્ષણો સંસદ દ્વારા સમયાંતરે કાયદા દ્વારા વ્યાખ્યાયિત કરવામાં આવે તેવી રહેશે અને આમ વ્યાખ્યાયિત ન થાય ત્યાં સુધી તે તે ગૃહની અને તેના સભ્યો અને સમિતિઓની સત્તાઓ બંધારણ (૪૪મો સુધારો)

અધિનિયમ, ૧૯૭૮ની કલમ ૧૫ અમલમાં આવે તે પહેલાં તરત જ હશે.

(૪) ખંડ (૧), ક્લોઝ (૨) અને ખંડ(૩) ની જોગવાઈઓ તે વ્યક્તિઓના સંબંધમાં લાગુ થશે જેમને આ બંધારણના આધારે સંસદના કોઈ ગૃહ અથવા તેની કોઈ સમિતિની કાર્યવાહીમાં બોલવાનો અને અન્યથા ભાગ લેવાનો અધિકાર છે, જેમ તેઓ સંસદના સભ્યોના સંબંધમાં લાગુ પડે છે. "

૬૩. બંધારણની અનુચ્છેદ ૧૦૫માં ચાર કલમો છે. ખંડ (૧) જાહેર કરે છે કે સંસદમાં વાણી સ્વાતંત્ર્ય રહેશે.આ સ્વતંત્રતા બંધારણ અને સંસદમાં પ્રક્રિયાને નિયંત્રિત કરતા નિયમો અને સ્થાયી આદેશોને આધિન છે.તેથી, સંસદમાં વાણી સ્વાતંત્ર્ય એ જોગવાઈઓને આધિન રહેશે જે કલમ ૧૧૮ હેઠળ ઘડવામાં આવેલી તેની પ્રક્રિયાને નિયંત્રિત કરે છે. તે કલમ ૧૨૧ ને પણ આધિન છે, જે સંસદને સર્વોચ્ચ અદાલત અથવા ઉચ્ચ ન્યાયાલયના કોઈપણ ન્યાયાધીશની તેમની ફરજો નિભાવવા અંગે ચર્ચા કરવા પર પ્રતિબંધ મૂકે છે, સિવાય કે ન્યાયાધીશને દૂર કરવા માટે વિનંતી કરતા રાષ્ટ્રપતિને સંબોધન રજૂ કરવાના પ્રસ્તાવ પર.અનુચ્છેદ ૧૦૫ (૧) હેઠળ સંસદમાં આપવામાં આવેલી વાણી સ્વાતંત્ર્યની બાંયધરી અનુચ્છેદ ૧૯(૧)(એ) હેઠળ આપવામાં આવેલી બાંયધરીથી અલગ છે. અલગાપુરમ આર. મોહનરાજ વિરુદ્ધ તમિલનાડુ વિધાનસભા[40]માં, આ અદાલતે આ સ્વતંત્રતાઓમાં તફાવતોને નીચે પ્રમાણે વર્ણવી હતી:

40 [૨૦૧૬] ૬ એસ.સી.આર. ૬૧૧: (૨૦૧૬) ૬ એસ.સી.સી. ૮૨

એ. જ્યારે અનુચ્છેદ ૧૯(૧)(એ) હેઠળ વાણીના મૂળભૂત અધિકારની બાંયધરી દરેક નાગરિકને આપવામાં આવી છે, ત્યારે અનુચ્છેદ ૧૦૫ અને ૧૯૪ હેઠળ વિચારવામાં આવેલી વાણીની સ્વતંત્રતા દરેક નાગરિકને ઉપલબ્ધ નથી પરંતુ માત્ર વિધાનસભાના સભ્યને જ ઉપલબ્ધ છે.

બી. અનુચ્છેદ ૧૦૫ માત્ર તે સંસ્થાઓના સભ્યપદના કાર્યકાળ દરમિયાન જ ઉપલબ્ધ છે.બીજી બાજુ, અનુચ્છેદ ૧૯(૧) (એ) હેઠળનો મૂળભૂત અધિકાર અવિભાજ્ય છે.

સી. અનુચ્છેદ ૧૦૫ કાયદાકીય સંસ્થાઓના પરિસર સુધી મર્યાદિત છે.અનુચ્છેદ ૧૯(૧) (એ) માં આવી કોઈ ભૌગોલિક મર્યાદાઓ નથી; અને

ડી. અનુચ્છેદ ૧૯ (૧) (એ) વાજબી પ્રતિબંધોને આધિન છે જે અનુચ્છેદ ૧૯ (૨) નું પાલન કરે છે.જો કે, અનુચ્છેદ ૧૦૫ અથવા ૧૯૪ હેઠળ ધારાસભ્યને ઉપલબ્ધ વાણી સ્વાતંત્ર્યનો અધિકાર આવી મર્યાદાઓને આધિન નથી.અનુચ્છેદ ૧૦૫ના ખંડ (૧) માં સંસદમાં વાણી સ્વાતંત્ર્ય માટે સ્પષ્ટ જોગવાઈ કરવામાં આવી છે તે સૂચવે છે કે આ સ્વતંત્રતા અનુચ્છેદ ૧૯ દ્વારા આપવામાં આવેલી વાણી સ્વાતંત્ર્યથી સ્વતંત્ર છે અને તેમાં સમાવિષ્ટ અપવાદો દ્વારા પ્રતિબંધિત નથી.

૬૪. અનુચ્છેદ ૧૦૫ના ખંડ (૨) ના બે અંગો છે.પ્રથમ સૂચવે છે કે સંસદના સભ્ય સંસદ અથવા તેની કોઈપણ સમિતિમાં તેમના દ્વારા "કંઈપણ કહ્યું અથવા આપવામાં આવેલા કોઈપણ મત" ના સંદર્ભમાં કોઈપણ અદાલત સમક્ષ જવાબદાર રહેશે નહીં. બીજો અંગ સૂચવે છે કે કોઈ પણ વ્યક્તિ કોઈ પણ અહેવાલ, કાગળ, મત અથવા કાર્યવાહીના સંસદના કોઈ પણ

ગૃહ દ્વારા અથવા તેના અધિકાર હેઠળ પ્રકાશનના સંદર્ભમાં કોઈ પણ અદાલત સમક્ષ જવાબદાર રહેશે નહીં. સંસદના સભ્ય દ્વારા આપવામાં આવેલો મત ભાષણનું વિસ્તરણ છે. તેથી, સંસદના સભ્યની મતદાન કરવાની સ્વતંત્રતા પણ સંસદમાં વાણી સ્વાતંત્ર્ય દ્વારા સુરક્ષિત છે. તેજ કિરણ જૈન વિરુદ્ધ એન. સંજીવ રેડ્ડી[41] કેસમાં, આ અદાલતની છ ન્યાયાધીશોના ખંડપીઠે ચુકાદો આપ્યો હતો કે અનુચ્છેદ ૧૦૫ (૨) સંસદમાં "જે કંઈપણ કહેવામાં આવે" તેના સંદર્ભમાં મુક્તિ પ્રદાન કરે છે." તેથી, પ્રતિરક્ષા એ હકીકત દ્વારા લાયક છે કે તે સંસદમાં કામકાજના સંચાલન દરમિયાન ભાષણ તરફ આકર્ષિત થવી જોઈએ. આ અદાલતે એવું માન્યું હતું કે "કંઈપણ" શબ્દનો વ્યાપક મહત્વ છે અને તે "બધું" ની સમકક્ષ છે.તે ફક્ત "સંસદમાં" શબ્દ દ્વારા મર્યાદિત છે.

૬૫. ખંડ (૧) અને (૨) સંસદમાં વાણી સ્વાતંત્ર્યની સ્પષ્ટપણે બાંયધરી આપે છે. ખંડ (૧) એક સકારાત્મક ધારણા છે જે વાણી સ્વાતંત્ર્યની બાંયધરી આપે છે જ્યારે ક્લોઝ (૨) એ નકારાત્મક રીતે રજૂ કરવામાં આવેલી સમાન સ્વતંત્રતાનું વિસ્તરણ છે. તે અદાલત સમક્ષની કાર્યવાહીથી ભાષણનું રક્ષણ કરીને અને વિસ્તરણ દ્વારા મત દ્વારા આમ કરે છે. સંસદના ગૃહો અને તેમની સમિતિઓમાં વાણી સ્વાતંત્ર્ય એ એક આવશ્યક વિશેષાધિકાર છે, જે ગૃહની કામગીરી માટે આવશ્યક છે.આપણે ઉપર નોંધ્યું છે તેમ, સંસદના ગૃહ અથવા વિધાનસભામાં વાણી

41 [૧૯૭૧] ૧ એસ.સી.આર. ૬૧૨: (૧૯૭૦) ૨ એસ.સી.સી. ૨૭૨

સ્વાતંત્ર્યનો વિશેષાધિંકાર ભારતીય ધારાસભ્યોના સ ઘર્ષમાં શોધી શકાય છે અને તેને વસાહતી સરકાર દ્વારા પ્રગતિમાં આપવામાં આવ્યો હતો. આ વિશેષાધિકાર માત્ર સંસદ અને તેના સભ્યોની તેમની ફરજો નિભાવવાની ક્ષમતા માટે જ જરૂરી નથી, પરંતુ તે લોકશાહી કાયદાકીય સંસ્થાના કાર્યના મૂળમાં પણ છે. સંસદ અને સાંસદો લોકોની ઇચ્છા અને તેમની આકાંક્ષાઓનું પ્રતિનિધિત્વ કરે છે. બંધારણને આધુનિકીકરણની અસર માટે અપનાવવામાં આવ્યું હતું. બંધારણનો ઉદ્દેશ લોકોની આકાંક્ષાઓને પૂર્ણ કરવાનો, સામાજિક પદાનુક્રમ અને ભેદભાવ પર આધારિત અન્યાયી સમાજને ટાળવાનો અને સમતાવાદી સમાજ તરફનો માર્ગ સુગમ બનાવવાનો છે. સંસદ અને વિધાનસભાઓમાં વાણી સ્વાતંત્ર્ય એ એક જ આકાંક્ષાનો એક ભાગ છે જેથી સભ્યો તેમના મતદારોની ફરિયાદો વ્યક્ત કરી શકે, વિવિધ દ્રષ્ટિકોણો વ્યક્ત કરી શકે અને તેમના મતદારોના દ્રષ્ટિકોણોને પ્રસારિત કરી શકે. સંસદમાં વાણી સ્વાતંત્ર્ય એ સુનિશ્ચિત કરે છે કે સરકાર ગૃહ દ્વારા જવાબદાર છે. કલ્પના મહેતા (ઉપરોક્ત) માં અમારામાંથી એક (ન્યાયમૂર્તિ ડી. વાય. ચંદ્રચુડ) ને આ વિશેષાધિકારનું મહત્વ સમજાવવાનો પ્રસંગ મળ્યો હતોઃ

"૧૮૧. [...] સંસદ તેના સભ્યોના પ્રતિનિધિ સ્વભાવ દ્વારા લોકોના અવાજ અને આકાંક્ષાઓનું સામૂહિક રીતે પ્રતિનિધિત્વ કરે છે. લોકશાહી શાસન માટે સંસદમાં વાણી સ્વાતંત્ર્ય મહત્ત્વપૂર્ણ છે. તેમના વિચારોની નિર્ભીક અભિવ્યક્તિ દ્વારા જ સાંસદો તેમને ચૂંટનારાઓ પ્રત્યેની તેમની પ્રતિબદ્ધતાને આગળ ધપાવે છે.વાણીની શક્તિ ચૂંટાયેલી સરકારો પાસેથી લોકશાહી

જવાબદારીને ચોક્કસ કરે છે. સંવાદનો મુક્ત પ્રવાહ એ સુનિશ્ચિત કરે છે કે કાયદો ઘડવામાં અને સરકારી નીતિઓની દેખરેખમાં સંસદ મતદારોના વિવિધ મંતવ્યોને પ્રતિબિંબિત કરે છે જેનું પ્રતિનિધિત્વ ચૂંટાયેલી સંસ્થા કરે છે.

૧૮૨. બંધારણ અનુચ્છેદ ૧૯(૧)(એ) માં વાણી સ્વાતંત્ર્યને મૂળભૂત અધિકાર તરીકે માન્યતા આપે છે. અનુચ્છેદ ૧૦૫(૧) માં તે અધિકારની એક અલગ અભિવ્યક્તિ દર્શાવે છે કે સંસદમાં ચર્ચાઓ અને દ્રષ્ટિકોણની અભિવ્યક્તિને ડ્રાફ્ટ પર્સન્સ દ્વારા કેટલી મહત્વપૂર્ણ રીતે જોવામાં આવી છે. અનુચ્છેદ ૧૦૫(૧) એક સરળ પુનરાવર્તન અથવા તે બાબત માટે, સરપ્લસ નથી.તે મૂળભૂત મૂલ્યને મૂર્તિમંત કરે છે કે સંસદમાં ટીકાનું મુક્ત અને નિર્ભીક પ્રદર્શન એ લોકશાહીનો સાર છે.સાંસદો નાગરિકોના અવાજનું પ્રતિનિધિત્વ કરે છે.નાગરિકોની ચિંતાઓને વ્યક્ત કરવામાં, સંસદીય ભાષણ લોકશાહીને પ્રોત્સાહન આપે છે.[...]"

(ભાર આપવામાં આવ્યો છે)

૬૬. નોંધપાત્ર રીતે, યુકેમાં હાઉસ ઓફ કોમન્સથી વિપરીત, ભારત પાસે 'પ્રાચીન અને અસંદિગ્ધ' અધિકારો નથી જે સંસદ અને રાજા વચ્ચેના સંઘર્ષ પછી નિહિત કરવામાં આવ્યા હતા. તેનાથી વિપરીત, ભારતમાં વિશેષાધિકારોનું સંચાલન હંમેશા કાયદા દ્વારા કરવામાં આવતું હતું.બંધારણની શરૂઆત પછી વૈધાનિક વિશેષાધિકાર બંધારણીય વિશેષાધિકારમાં પરિવર્તિત થયો. જો કે, જ્યારે બંધારણના મુસદ્દા ઘડનારાઓએ સંસદમાં વાણી સ્વાતંત્ર્યની સ્પષ્ટપણે કલ્પના કરી હતી, ત્યારે તેમણે અન્ય વિશેષાધિકારો સંસદ દ્વારા કાયદા દ્વારા નક્કી કરવા

માટે છોડી દીધા હતા. અનુચ્છેદ ૧૦૫ની ખંડ(૩) જણાવે છે કે અનુચ્છેદ ૧૦૫ના ખંડ (૧) અને (૨) હેઠળ ન આવતા વિશેષાધિકારોના સંદર્ભમાં સંસદના દરેક ગૃહની અને દરેક ગૃહના સભ્યો અને સમિતિઓની સત્તાઓ, વિશેષાધિકારો અને પ્રતિરક્ષણો સંસદ દ્વારા સમયાંતરે કાયદા દ્વારા વ્યાખ્યાયિત કરવામાં આવે તેવી રહેશે. જ્યાં સુધી સંસદ આ વિશેષાધિકારોને વ્યાખ્યાયિત કરતી નથી, ત્યાં સુધી તે એવા વિશેષાધિકારો હોવા જોઈએ જે ગૃહ અને તેના સભ્યો અને સમિતિઓને બંધારણ (૪૪મો સુધારો) અધિનિયમ, ૧૯૭૮ની કલમ ૧૫ અમલમાં આવે તે પહેલાં તરત જ પ્રાપ્ત થયા હતા. કલમ ૧૫ નીચે પ્રમાણે વાંચે છે:

"૧૫. અનુચ્છેદ ૧૦૫ માં સુધારો.– બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૦૫માં, ખંડ (૩) માં, આ બંધારણના પ્રારંભ સમયે "યુનાઈટેડ કિંગડમની સંસદના હાઉસ ઓફ કોમન્સ અને તેના સભ્યો અને સમિતિઓના હશે" શબ્દો માટે, "શબ્દો, આંકડા અને કૌંસ" તે ગૃહના હશે અને બંધારણ (૪૪મો સુધારો) અધિનિયમ, ૧૯૭૮ની કલમ ૧૫ અમલમાં આવે તે પહેલાં તરત જ તેના સભ્યો અને સમિતિઓના હશે ". "

૬૭. બંધારણના ૪૪મા સુધારાની કલમ ૧૫ અમલમાં આવે તે પહેલાં તરત જ ગૃહ અને તેના સભ્યો અને સમિતિઓ દ્વારા મેળવેલા વિશેષાધિકારો ભારતના બંધારણના પ્રારંભ સમયે યુકેમાં હાઉસ ઓફ કોમન્સ દ્વારા મેળવવામાં આવતા વિશેષાધિકારો હતા. અનુચ્છેદ ૧૯૪ની ખંડ(૩) સાથે પણ આવું જ હતું, જેમાં બંધારણના ૪૪મા સુધારાની કલમ ૨૬

દ્વારા સુધારો કરવામાં આવ્યો હતો. હાઉસ ઓફ કોમન્સનો સંદર્ભ બંધારણ સભા દ્વારા બે કારણોસર સ્વીકારવામાં આવ્યો હતો.પ્રથમ, ભારતીય ધારાસભ્યોને બંધારણની શરૂઆત પહેલાં કોઈ વિશેષાધિકાર ન હતો અને તેથી ડોમિનિયન સંસદનો સંદર્ભ ગૃહને વર્ચ્યુઅલ રીતે કોઈ વિશેષાધિકારો વિના છોડી દેશે. બીજું, તે સમયે વિશેષાધિકારોની સંપૂર્ણ યાદી બનાવવી શક્ય ન હતી અને ન તો બંધારણની અનુસૂચિ તરીકે આટલી લાંબી યાદી બનાવવી વધુ સારી હતી.[42]

૬૮. ખંડ(૩) સંસદને સમયાંતરે તેના વિશેષાધિકાર પર કાયદો ઘડવાની મંજૂરી આપે છે. અહીં એ નોંધવું જોઈએ કે યુકેમાં હાઉસ ઓફ કોમન્સ નવા વિશેષાધિકારો બનાવતા નથી.[43] તેના વિશેષાધિકારો તે છે જે ગૃહ દ્વારા અમલમાં મૂકવામાં આવ્યા છે અને પ્રાચીન અને અસંદિગ્ધ બની ગયા છે.

૬૯. વધુમાં, યુકેમાં હાઉસ ઓફ કોમન્સથી વિપરીત, ભારતમાં સંસદ તેની પોતાની રચનાની સત્તાનો દાવો કરી શકતી નથી. ભારતમાં વિશેષાધિકારોની હદ બંધારણની મર્યાદામાં હોવી જોઈએ. આ યોજનામાં, સંસદના ગૃહ અથવા વિધાનસભા દ્વારા દાવો કરાયેલ વિશેષાધિકાર

42 જુઓ – બંધારણ સભાને અલ્લાદી કૃષ્ણાસ્વામી અય્યંગર અને ડૉ. બી.આર. આંબેડકરે આપેલ જવાબ, સી.એ.ડી. આવૃત્તિ ૮, ૧૯ મે ૧૯૪૯, ડ્રાફ્ટ આર્ટિકલ ૮૫ અને આવૃતિ ૧૦, ૧૬ ઓક્ટોબર ૧૯૪૯, ડ્રાફ્ટ આર્ટિકલ ૮૫.

43 ૧૭૦૪ માં તે સબબ સમજૂતી થઇ હતી કે સંસદના કોઇપણ ગૃહને, કોઇપણ મત કે ઘોષણાથી, સંસદના કાયદા અને પ્રચલો અનુસાર જ્ઞાત ન હોય તેવાં કોઇ નવા વિશેષાધિકારનું સર્જન કરવાની સત્તા રહેશે નહિ. તેથી હાઉસ ઓફ કોમન્સના 'પૂરાતન અને નિઃશંક' વિશેષાધિકારો બદલાશે નહિ તેવા દાવા સબબની ઉદાહરણરૂપ યાચિકા હાઉસ ઓફ કોમન્સના સ્પીકર દ્વારા ક્રાઉન સમક્ષ કરવામાં આવી.

હકીકતમાં અસ્તિત્વમાં છે કે કેમ અને તેનો યોગ્ય રીતે ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો છે કે કેમ તે નક્કી કરવા માટે અદાલતો પાસે અધિકારક્ષેત્ર છે. દૃષ્ટાંતરૂપ ન્યાયનિર્ણય વલણમાં, આ અદાલતે એવું ઠેરવ્યું છે કે વિશેષાધિકારો પર કાયદાની ગેરહાજરીમાં, સંસદ અથવા વિધાનસભા માત્ર એવા વિશેષાધિકારનો દાવો કરી શકે છે જે બંધારણના પ્રારંભ સમયે હાઉસ ઓફ કોમન્સના હતા અને ગૃહ તેના પોતાના વિશેષાધિકાર નક્કી કરવા માટે એકમાત્ર ન્યાયાધીશ નથી.

૭૦. જ્યારે સંસદ અથવા વિધાનસભાઓ વિશેષાધિકારો પર કાયદો બનાવે છે, ત્યારે આવો કાયદો બંધારણના ભાગ ૩ની તપાસને આધિન રહેશે. બંધારણના ભાગ ૩ અને અનુચ્છેદ ૧૦૫ (૩) વચ્ચેની આંતરક્રિયા એમ. એસ. એમ. શર્મા વિરુદ્ધ શ્રી કૃષ્ણ સિન્હા[44] કેસમાં આ અદાલતના નિર્ણયમાં ઊભી થઈ હતી, જ્યાં મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિ એસ.આર. દાસ દ્વારા ઉદબોધિત બંધારણીય ખંડપીઠે જણાવ્યું હતું કે અનુચ્છેદ ૧૦૫ની ખંડ (૩) હેઠળ સંસદના ગૃહના વિશેષાધિકારો તે છે જે બંધારણના પ્રારંભ સમયે યુકેમાં હાઉસ ઓફ કોમન્સના હતા, જે બંધારણની અનુચ્છેદ ૧૯(૧)(એ) હેઠળ નાગરિકોને બાંયધરી આપવામાં આવેલા મૂળભૂત અધિકારો પર પ્રભુત્વ ધરાવે છે.જો કે, જો સંસદ તેના વિશેષાધિકારને સંહિતાબદ્ધ કરતો કાયદો ઘડશે તો તે બંધારણની અનુચ્છેદ ૧૩ના આધારે નાગરિકોના મૂળભૂત અધિકારોથી આગળ વધી શકશે નહીં.

44 [૧૯૫૯] સપ્પલ. ૧ એસ.સી.આર.: એ.આઇ.આર. ૧૯૫૯ એસ.સી. ૩૯૫

ન્યાયમૂર્તિ કે. સુબ્બા રાવ (જે તે સમયના વિદ્વાન મુખ્ય ન્યાયાધીશ હતા) બહુમતીથી અસંમત હતા અને જણાવ્યું હતું કે સંસદ અથવા વિધાનસભાઓ તેમના સંબંધિત વિશેષાધિકારોને સંહિતાબદ્ધ કરતો કાયદો ન બનાવે ત્યાં સુધી યુકેમાં હાઉસ ઓફ કોમન્સ દ્વારા મેળવેલા વિશેષાધિકારોની આયાત માત્ર એક અસ્થાયી જોગવાઈ છે. તેથી, ન્યાયમૂર્તિ સુબ્બા રાવે તેમની અસંમતિમાં જણાવ્યું હતું કે, જે નાગરિકોએ સૈદ્ધાંતિક રીતે તેમના અધિકારો જાળવી રાખ્યા છે અને તેનો માત્ર એક ભાગ વિધાનસભાને આપ્યો છે, તેમના મૂળભૂત અધિકારો પર વિધાનસભા અવગણના ન કરી શકે.

૭૧. સ્પેશયલ રેફરન્સ નંબર ૧/૧૯૬૪[45] માં, આ અદાલતની સાત ન્યાયાધીશોના ખંડપીઠે રાષ્ટ્રપતિના સંદર્ભ પર રાજ્ય વિધાનસભાના વિશેષાધિકારો પર અભિપ્રાય આપ્યો હતો. આ સંદર્ભ યુપી વિધાનસભાના અધ્યક્ષ દ્વારા હાઈકોર્ટના બે ન્યાયાધીશોની ધરપકડ અને રજૂઆતના નિર્દેશ બાદ આવ્યો હતો. બંને ન્યાયાધીશોએ વિધાનસભાના સભ્યોમાંથી એકની બદનક્ષી કરતી પત્રિકા પ્રકાશિત કરનાર વ્યક્તિને ઠપકો આપવાના ઠરાવમાં દખલ કરી હતી.મુખ્ય ન્યાયાધીશ ગજેન્દ્રગડકર બહુમતી માટે બોલતા સુશ્રી શર્મા (ઉપરોક્ત) ના નિર્ણય સાથે અસંમત ન હતા, જેમાં જણાવવામાં આવ્યું હતું કે બંધારણની અનુચ્છેદ ૧૯(૧)(એ) ઉપર અનુચ્છેદ ૧૦૫(૩) અને અનુચ્છેદ ૧૯૪(૩) પ્રબળ

45 [૧૯૬૫] ૧ એસ.સી.આર. ૪૧૩: ૧૯૬૪ એસ.સી.સી. ઓનલાઇન એસ.સી. ૨૧

રહેશે.જો કે, કોર્ટે એવું માન્યું હતું કે બંને વચ્ચેના સંઘર્ષમાં અનુચ્છેદ ૧૦૫ (૩) અને ૧૯૪(૩) પર કલમ ૨૧નો વિજય થવાનો હતો. અદાલતે એવું માન્યું હતું કે સંસદ અથવા વિધાનસભા તેના વિશેષાધિકારોની એકમાત્ર ન્યાયાધીશ નથી અને અદાલતો પાસે કોમન્સના વિશેષાધિકારોની સલાહ લઈને, વિધાનસભા દ્વારા દાવો કરાયેલ કોઈ ચોક્કસ વિશેષાધિકાર હકીકતમાં અસ્તિત્વમાં છે કે નહીં તેની તપાસ કરવાની સત્તા છે. અદાલતે જણાવ્યું હતું કે વિશેષાધિકારોનું નિર્ધારણ અને તે બંધારણના માપદંડોને અનુરૂપ છે કે કેમ તે એક એવો પ્રશ્ન છે જેનો જવાબ અદાલતોએ આપવો જોઈએ. આ અદાલતે અભિપ્રાય આપ્યો કે:

"૩૭. આગળનો પ્રશ્ન જે આપણી સામે છે તે શ્રી સીર્વાઇ દ્વારા ઉઠાવવામાં આવેલી પ્રારંભિક દલીલ પરથી ઊભો થાય છે કે ગૃહ વતી અમારી સમક્ષ તેમની હાજરી દ્વારા, ગૃહને અનુચ્છેદ ૧૯૪ (૩) નો અર્થ કાઢવાનો અધિકારક્ષેત્ર અદાલતને સ્વીકાર્યો હોવાનું ન માનવું જોઈએ જેથી તેને બંધનકર્તા બનાવી શકાય.આપણે પહેલેથી જ સૂચવ્યું છે તેમ, તેમનું વલણ એ છે કે વિશેષાધિકારની બાબતમાં, ગૃહ તમામ તબક્કે એકમાત્ર અને વિશિષ્ટ ન્યાયાધીશ છે.[...]

.....

૪૨. અનુચ્છેદ ૧૯૪ (૩) ની સામગ્રી આખરે અદાલતો દ્વારા નક્કી થવી જોઈએ અને વિધાનસભાઓ દ્વારા નહીં તેવા નિષ્કર્ષ પર પહોંચતા, અમે બંધારણ હેઠળ વિધાનસભાઓને સોંપવામાં આવેલા કાર્યની ભવ્યતા અને ભવ્યતાથી અજાણ નથી.વ્યાપકપણે કહીએ તો, આપણા દેશના તમામ વિધાનસભાઓ આજે કલ્યાણકારી રાજ્યના આદર્શોને અનુસરવામાં મહત્વપૂર્ણ ભૂમિકા ભજવી રહ્યા છે, જેને બંધારણ દ્વારા આપણા દેશ સમક્ષ મૂકવામાં

આવ્યું છે અને જે સ્વાભાવિક રીતે વિધાનસભાઓને આજે ઇતિહાસ ઘડવામાં ઉચ્ચ સ્થાન આપે છે.[...]"

(ભાર આપવામાં આવ્યો છે)

૭૨. સ્પેશયલ રેફરન્સ નંબર ૧/૧૯૬૪ (ઉપરોક્ત) માં આ અદાલતના અન્ય સાત ન્યાયાધીશોના ખંડપીઠે કર્ણાટક રાજ્ય વિરુદ્ધ ભારત સરકાર[46]માં અભિપ્રાયને વધુ સમર્થન આપ્યું હતું, જેમાં જણાવ્યું હતું કે જ્યારે પણ કોઈ પ્રશ્ન ઊભો થાય છે કે શું ગૃહને તેના વિશેષાધિકારો હેઠળ કોઈ બાબત પર અધિકારક્ષેત્ર છે કે કેમ, ત્યારે આવા દાવાનો ચુકાદો સંપૂર્ણપણે અદાલતોમાં નિહિત છે. સ્પેશયલ રેફરન્સ નંબર ૧/૧૯૬૪ (ઉપરોક્ત) અને કર્ણાટક રાજ્ય (ઉપરોક્ત) પર આધાર રાખીને રાજા રામ પાલ (ઉપરોક્ત) માં આ અદાલતની બંધારણીય ખંડપીઠે ચુકાદો આપ્યો હતો કે ગૃહ (અથવા તો વિસ્તરણ દ્વારા સભ્ય) દ્વારા દાવો કરાયેલ વિશેષાધિકાર હકીકતમાં બંધારણ હેઠળ પ્રાપ્ત થાય છે કે કેમ તેની તપાસ કરવાની સત્તા અને અધિકારક્ષેત્ર અદાલત પાસે છે. વધુમાં, અમરિંદર સિંહ (ઉપરોક્ત) માં આ અદાલતની બંધારણીય ખંડપીઠે ચુકાદો આપ્યો હતો કે અદાલતોને ગૃહ દ્વારા વિશેષાધિકારોના ઉપયોગની તપાસ કરવાની સત્તા છે.[47] નાગરિકોના મૂળભૂત અધિકારો અને સંસદ અથવા વિધાનસભાના ગૃહોના વિશેષાધિકારો વચ્ચેની આંતરક્રિયા એન. રવિ

46 [૧૯૭૮] ૨ એસ.સી.આર. ૧: (૧૯૭૭) ૪ એસ.સી.સી. ૬૦૮, ફકરો ૬૩
47 (૨૦૧૦) ૬ એસ.સી.સી. ૧૧૩, ફકરો ૫૪

વિરુદ્ધ વિધાનસભા અધ્યક્ષ, ચેન્નાઈમાં આ અદાલતની બંધારણીય બેન્ચ સમક્ષ પેન્ડિંગ છે.[48]

૭૩. અનુચ્છેદ ૧૦૫ ની ખંડ (૪) ઉપરોક્ત કલમોમાં સ્વતંત્રતાઓ તમામ વ્યક્તિઓને વિસ્તરે છે જેમને બંધારણના આધારે સંસદમાં બોલવાનો અધિકાર છે.અનુચ્છેદ ૧૦૫ અને ૧૯૪ની ચાર કલમો એક સંયુક્ત સમગ્ર રચના કરે છે જે એકબીજાને રંગ આપે છે અને સાથે મળીને સંસદ અથવા વિધાનસભાના ગૃહો અને સભ્યો અને સમિતિઓની સત્તાઓ, વિશેષાધિકારો અને પ્રતિરક્ષણો સંગ્રહ બનાવે છે.

૭૪. અમે સંસદીય વિશેષાધિકારો, ખાસ કરીને ભારતીય વિધાનસભાઓમાં વાણી સ્વાતંત્ર્યના માર્ગની શોધ કરી છે.તે ધારાસભ્યોની કાલાતીત આગ્રહ રહી છે કે તેમના આવશ્યક વિધિ–નિર્ધારણ કાર્યો હાથ ધરવા માટે તેમની વાણીની સ્વતંત્રતાને સુરક્ષિત અને પવિત્ર કરવામાં આવે. જ્યારે આપણા બંધારણના મુસદ્દા ઘડનારાઓએ સંસદ અને વિધાનસભામાં વાણી સ્વાતંત્ર્યની સ્પષ્ટ બાંયધરી આપી છે, ત્યારે તેમણે અન્ય વિશેષાધિકારોને બિન–સંહિતાબદ્ધ છોડી દીધા છે.

૭૫. દૃષ્ટાંતરૂપ ન્યાયનિર્ણય વલણમાં આ અદાલતે એવું માન્યું છે કે – પ્રથમ, સંસદ અથવા રાજ્ય વિધાનસભા તેને કયા વિશેષાધિકારો મળે છે

48 રીટ પીટીશન (ક્રિ.) નં. ૨૦૬–૨૧૦/૨૦૦૩ વિગેરે

તેનો એકમાત્ર ન્યાયાધીશ નથી અને બીજું, સંસદ અથવા વિધાનસભા માત્ર એવા વિશેષાધિકારો પર દાવો કરી શકે છે જે ગૃહની કામગીરી માટે જરૂરી અને જરૂરી હોય. અમે ઉપરના આ અંગોમાંથી પ્રથમનું સંશોધન કર્યું છે.હવે આપણે સંસદના ગૃહ, તેના સભ્યો અને સમિતિઓ દ્વારા વિશેષાધિકારોના અસ્તિત્વ, વ્યાપ અને ઉપયોગ અંગેના ન્યાયશાસ્ત્રનું વિશ્લેષણ કરીશું.

II. <u>ગૃહના સામૂહિક અધિકાર તરીકે સંસદીય વિશેષાધિકાર</u>

૭૬. એર્સ્કિન મેના જણાવ્યા અનુસાર, સંસદીય વિશેષાધિકાર એ દરેક ગૃહ દ્વારા "સંસદની ઉચ્ચ અદાલત" ના ઘટક ભાગ તરીકે અને દરેક ગૃહના સભ્યો દ્વારા વ્યક્તિગત રીતે મેળવેલા કેટલાક અધિકારોનો સરવાળો છે, જેના વિના તેઓ તેમના કાર્યો કરી શકતા નથી, અને જે અન્ય સંસ્થાઓ અથવા વ્યક્તિઓ દ્વારા મેળવેલા અધિકારો કરતાં વધી જાય છે.[49] 'સંસદની ઉચ્ચ અદાલત' શબ્દ તે સમયનો છે જ્યારે કાયદો ઘડવા અને ન્યાય આપવાની તમામ સત્તાઓ રાજા પાસે નિહિત હતી, જેમણે તેમને એક સંસ્થામાં વહેંચી દીધી હતી જે સંસદની ઉચ્ચ અદાલતમાં બેઠેલા રાજા તરીકે વિધાનસભાનું કાર્ય કરશે. તે હદ સુધી, આ શબ્દ ભારતીય સંદર્ભમાં નિરર્થક છે જ્યાં બંધારણ સર્વોચ્ચ છે અને તેના અધિકારક્ષેત્ર પર

---

49 એર્સ્કાઇન મેયસ ટ્રીટીઝ ઓન લૉ, પ્રિવિલેજીસ, પ્રોસિડિંગ્સ એન્ડ યુસેજ ઓફ પાર્લામેન્ટ, લેક્ષિસનેક્ષિસ, ૨૫ મી આવૃત્તિ (૨૦૧૯) ૨૩૯.

સંસદની સત્તા બંધારણમાંથી વહે છે અને બંધારણ દ્વારા વ્યાખ્યાયિત કરવામાં આવે છે.જોકે, આ વ્યાખ્યા સંસદીય વિશેષાધિકારોનો અર્થ સમજવા માટે અધિકૃત માર્ગદર્શિકા પૂરી પાડે છે.આ વ્યાખ્યા સ્પષ્ટપણે વિશેષાધિકારોને બે ઘટક તત્વોમાં વિભાજિત કરે છે.પ્રથમ સંસદના ગૃહ દ્વારા મેળવેલા અધિકારોનો સરવાળો છે અને બીજું ગૃહના સભ્યો દ્વારા વ્યક્તિગત રીતે મેળવેલા અધિકારો છે.પોતાની પ્રક્રિયાને નિયમન કરવાની સત્તા, ગૃહની અવમાનના માટે સજા કરવાની અથવા ગૃહના બાકીના સત્ર માટે સભ્યને હાંકી કાઢવાની સત્તા જેવા પ્રતિરક્ષણો અને મુક્તિઓ, ગૃહ દ્વારા તેના યોગ્ય કાર્ય, સભ્યોના રક્ષણ અને તેની પોતાની સત્તા અને ગૌરવનું સમર્થન કરવા માટે એક સામૂહિક સંસ્થા તરીકે રાખેલા વિશેષાધિકારોના પ્રથમ તત્વ સાથે સંબંધિત છે.ગૃહના સભ્યો દ્વારા વ્યક્તિગત રીતે ઉપયોગમાં લેવાતા અધિકારોના બીજા તત્વમાં વાણીની સ્વતંત્રતા અને ધરપકડથી સ્વતંત્રતાનો સમાવેશ થાય છે.

૭૭. સભ્યો દ્વારા વ્યક્તિગત રીતે ઉપયોગમાં લેવાતા વિશેષાધિકાર બદલામાં તેની જરૂરિયાત દ્વારા લાયક ઠરે છે, જેમાં વિશેષાધિકાર એવો હોવો જોઈએ કે "જેના વિના તેઓ તેમના કાર્યો નિભાવી શકતા નથી." અમે આ ચુકાદા દરમિયાન પછીથી આ અંગને સ્પષ્ટ કરીશું. ગૃહના સભ્યો દ્વારા વ્યક્તિગત રીતે મેળવવામાં આવતા આ વિશેષાધિકારો ગૃહના સામૂહિક કાર્યોના અસરકારક નિર્વહનને સુનિશ્ચિત કરવા અને તેને સરળ બનાવવા

માટેનું એક સાધન છે.[50] તેથી એ નોંધવું આવશ્યક છે કે જ્યારે ગૃહના સભ્યો દ્વારા મેળવેલા વિશેષાધિકારો અન્ય સંસ્થાઓ અથવા વ્યક્તિઓ દ્વારા મેળવેલા વિશેષાધિકારો કરતાં વધી જાય છે, ત્યારે તે સંપૂર્ણ અથવા અયોગ્ય નથી. વ્યક્તિગત સભ્યનો વિશેષાધિકાર માત્ર ત્યાં સુધી વિસ્તરે છે જ્યાં સુધી તે ગૃહને કાર્ય કરવામાં મદદ કરે છે અને જેના વિના ગૃહ સામૂહિક રીતે તેના કાર્યો કરી શકશે નહીં.

૭૮. સુભાષ સી. કશ્યપે સંસદીય વિશેષાધિકારોને ભારતીય સંદર્ભમાં સમજી શકાય તે રીતે સમજાવ્યા છે.[51] સંસદીય પ્રક્રિયા પરના તેમના પુસ્તકમાં, લેખકે નીચે મુજબ અભિપ્રાય આપ્યો છેઃ

> "[...] સંસદીય ભાષામાં 'વિશેષાધિકાર' શબ્દનો અર્થ એ છે કે સંસદના દરેક ગૃહ અને તેની સમિતિઓ દ્વારા સામૂહિક રીતે અને દરેક ગૃહના સભ્યો દ્વારા વ્યક્તિગત રીતે મેળવવામાં આવતા કેટલાક અધિકારો અને પ્રતિરક્ષણો કે જેના વિના તેઓ તેમના કાર્યોને અસરકારક અને અસરકારક રીતે નિભાવી શકતા નથી. સંસદીય વિશેષાધિકારનો ઉદ્દેશ સંસદ અને તેના સભ્યોની સંસ્થાઓની સ્વતંત્રતા, સત્તા અને ગૌરવનું રક્ષણ કરવાનો છે. તેમને બંધારણ દ્વારા મંજૂરી આપવામાં આવી છે જેથી તેઓ કોઈપણ છૂટ અથવા અવરોધ વિના તેમના કાર્યો કરી શકે. સંસદીય વિશેષાધિકારો સભ્યોને સમાજ પ્રત્યેની જવાબદારીઓમાંથી મુક્તિ આપતા નથી જે અન્ય નાગરિકોને લાગુ પડે છે. સંસદના વિશેષાધિકારો દેશના

---

50 એર્સ્કાઇન મેયસ ટ્રીટીઝ ઓન લૉ, પ્રિવિલેજીસ, પ્રોસિડિંગ્સ એન્ડ યુસેજ ઓફ પાર્લામેન્ટ, લેક્ષિસનેક્ષિસ, ૨૫ મી આવૃત્તિ (૨૦૧૯) ૨૩૯.

51 સુભાષ સી. કશ્યપ, પાર્લામેન્ટ્રી પ્રોસીઝર – લૉ પ્રિવિલેજીસ, પ્રેક્ટીસ એન્ડ પ્રિસીડેન્ટસ, ૩જી આવૃત્તિ, યુનિવર્સલ લૉ પબ્લિશિંગ કં. ૫૦૨

કાયદાના અમલીકરણની બાબતમાં સંસદના સભ્યને સામાન્ય નાગરિક કરતા અલગ પાયા પર મૂકતા નથી, સિવાય કે સંસદના હિતમાં સારા અને પૂરતા કારણો હોય.મૂળભૂત સિદ્ધાંત એ છે કે સંસદના સભ્યો સહિત તમામ નાગરિકો સાથે કાયદા સમક્ષ સમાન વ્યવહાર થવો જોઈએ. સભ્યોને વિશેષાધિકાર ત્યારે જ ઉપલબ્ધ થાય છે જ્યારે તેઓ સંસદના સભ્યો તરીકે તેમની ક્ષમતામાં કામ કરી રહ્યા હોય અને તેમની સંસદીય ફરજો બજાવી રહ્યા હોય."

(ભાર આપવામાં આવ્યો છે)

૭૯. જે સમજણ સ્પષ્ટપણે ઉભરી આવે છે તે એ દાવાને સમર્થન આપે છે કે ગૃહના સભ્યોને વ્યક્તિગત રીતે મળતા વિશેષાધિકારો પોતે અંત નથી. વિશેષાધિકારોનો હેતુ એ છે કે તે ગૃહ અને તેની સમિતિઓ માટે કામ કરવા માટે જરૂરી છે. તેથી, આપણે સંસદીય વિશેષાધિકારોને તે અધિકારો અને પ્રતિરક્ષણો તરીકે સમજી શકીએ છીએ જે સંસદની સુવ્યવસ્થિત, લોકશાહી અને સરળ કામગીરીને મંજૂરી આપે છે અને જેના વિના ગૃહની આવશ્યક કામગીરીનું ઉલ્લંઘન થશે.

૮૦. બંધારણના ઘડવૈયાઓનો ઈરાદો જવાબદાર, પ્રતિભાવશીલ અને પ્રતિનિધિ લોકશાહીની સ્થાપના કરવાનો હતો.ભારત જે દમનકારી વસાહતી સરકારને આધિન હતું તેના ઇતિહાસને જોતાં આવી લોકશાહીનું મૂલ્ય અને મહત્વ બંધારણના ઘડવૈયાઓ પર ભારે પડ્યું હતું.સંસદીય લોકશાહીનો ઇતિહાસ દર્શાવે છે કે વસાહતી સરકારે ભારતને એક

જવાબદાર સરકારથી વંચિત રાખ્યું હતું, જ્યાં શરૂઆતમાં ભારતીયોને કાયદા ઘડવાથી દૂર રાખવામાં આવ્યા હતા, જે તેના વિવિધ સામાજિક આવરણ પર લાગુ કરવામાં આવશે.જ્યારે ભારતીયોને વિધાનસભાઓમાં મંજૂરી આપવામાં આવી હતી, ત્યારે પણ એક પ્રતિભાવશીલ સરકાર જે લોકો પ્રત્યે અર્થપૂર્ણ રીતે જવાબદાર હોઈ શકે તે વસાહતી કાળમાં એક દૂરની વાસ્તવિકતા હતી.કારોબારીની કામગીરીની તપાસ કરવાની વિધાનસભાની ક્ષમતાને નાબૂદ કરવામાં આવી હતી અને ભારત સરકાર અધિનિયમ ૧૯૧૯માં ગૃહના સભ્યો માટે વાણી સ્વાતંત્ર્યની વૈધાનિક બાંયધરી હોવા છતાં, બાંયધરી એટલી હદ સુધી ભ્રામક રહી હતી કે ઘણા વિષયો પર વિધાનસભાઓમાં ચર્ચા કરવા પર પ્રતિબંધ હતો.

૮૧. તે અર્થમાં, જવાબદારી, પ્રતિભાવ અને પ્રતિનિધિત્વ પર આધારિત વિચારશીલ લોકશાહીનો પાયો એ સુનિશ્ચિત કરવા માંગતો હતો કે તે સમયની કારોબારી સરકાર ચૂંટાયેલી હોય અને સંસદ અથવા વિધાનસભાઓ કે જેમાં ચૂંટાયેલા પ્રતિનિધિઓનો સમાવેશ થાય છે તેના માટે જવાબદાર હોય.આ પ્રતિનિધિઓ નાગરિકો વતી તેમના મંતવ્યો વ્યક્ત કરી શકશે અને એ સુનિશ્ચિત કરી શકશે કે સરકાર તેમની આકાંક્ષાઓ, ફરિયાદો અને ફરિયાદો પર ધ્યાન આપે.અર્થપૂર્ણ લોકશાહીને ટકાવી રાખવા માટે ગૃહની કામગીરીનું આ પાસું આવશ્યક છે.આ જરૂરી છે કે ગૃહના સભ્યો ગૃહમાં હાજરી આપી શકે અને ત્યારબાદ

કારોબારી અથવા અન્ય કોઈ વ્યક્તિ અથવા સંસ્થા દ્વારા તેમની ફરજો નિભાવતી વખતે ગૃહના સભ્યો તરીકેની તેમની ક્રિયાઓના આધારે સતામણીના ભય વિના તેમના મનની વાત કહી શકે.આ સુવિધાની ગેરહાજરીમાં સંસદ અને રાજ્ય વિધાનસભાઓ લોકશાહી રાજકારણમાં તેમના પ્રતિનિધિ પાત્રનો સાર ગુમાવશે.

૮૨. બંધારણની અનુચ્છેદ ૧૦૫ અને અનુચ્છેદ ૧૯૪ હેઠળ સ્થાપિત વિશેષાધિકારો સૌથી વધુ વ્યાપક છે પરંતુ તે હદ સુધી કે તેઓ જે હેતુઓ માટે આપવામાં આવ્યા છે તે પૂર્ણ કરે છે. બંધારણના ઘડવૈયાઓનો ઈરાદો વિધાનસભાને એવા અધિકારો આપવાનો ન હોત કે જે ગૃહની યોગ્ય કામગીરી માટે કોઈ હેતુ પૂરો ન કરે. ગૃહના સભ્યોના વિશેષાધિકારો વ્યક્તિગત રીતે ગૃહની સામૂહિક રીતે તેની કામગીરીને પૂર્ણ કરવાની અને તેની સત્તા અને ગૌરવને સમર્થન આપવાની ક્ષમતા સાથે કાર્યાત્મક સંબંધ ધરાવે છે. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો, આ સ્વતંત્રતાઓ વિચારશીલ, નિર્ણાયક અને પ્રતિભાવશીલ લોકશાહીને આગળ વધારવા માટે જરૂરી છે. કેરળ રાજ્ય વિરુદ્ધ કે. અજિત[52]માં અમારામાંથી એક (ન્યાયમૂર્તિ ડી. વાય. ચંદ્રચુડ) એ ચુકાદો આપ્યો હતો કે વિપક્ષ સહિત વિધાનસભાના સભ્યને વિધાનસભામાં વિરોધ કરવાનો અધિકાર છે.જો કે, બંધારણની અનુચ્છેદ ૧૦૫ (૧) હેઠળ બાંયધરીકૃત ઉપરોક્ત અધિકાર ગૃહના સભ્ય તરીકે વ્યક્તિની ફરજોના સીધા ઉપયોગમા ન હોય તેવા કૃત્યો સામે

52 [૨૦૨૧] ૬ એસ.સી.આર. ૭૭૪: (૨૦૨૧) ૧૭ એસ.સી.સી. ૩૧૮

સામાન્ય ફોજદારી કાયદાના અમલને બાકાત રાખશે નહીં.આ અદાલતે એવું માન્યું હતું કે બંધારણ એવા વાતાવરણનું નિર્માણ કરવા માટે વિશેષાધિકારો અને મુક્તિઓને માન્યતા આપે છે જેમાં ગૃહના સભ્યો તેમના કાર્યો કરી શકે અને તેમની પ્રતિરક્ષણો મુક્તપણે નિભાવી શકે.આ વિશેષાધિકારો ધારાસભ્યના કાર્યોના નિર્વહન સાથે કાર્યાત્મક સંબંધ ધરાવે છે.તેઓ દરજ્જાની નિશાની નથી જે ધારાસભ્યોને અસમાન પદ પર ઊભા કરે છે.

૮૩. એમ.એન. કૌલ અને એસ.એલ. શકધરે સંસદની પ્રથા અને પ્રક્રિયા પર તેમના પ્રખ્યાત કાર્યમાં આ દ્રષ્ટિકોણને સમર્થન આપતા કહ્યું છે કે,[53]

> "આધુનિક સમયમાં સંસદીય વિશેષાધિકારને કાર્યકારી સત્તા સામે સંસદના સંઘર્ષના શરૂઆતના દિવસો કરતાં અલગ દ્રષ્ટિકોણથી જોવું પડે છે.તે સમયે વિશેષાધિકારને સંસદને જવાબદાર ન હોય તેવી કારોબારી સત્તા સામે સંસદના સભ્યોના રક્ષણ તરીકે ગણવામાં આવતું હતું.સંસદના વિશેષાધિકારોને હવે જે સંપૂર્ણ પૃષ્ઠભૂમિમાં જોવામાં આવે છે તે બદલાઈ ગઈ છે કારણ કે કારોબારી હવે સંસદને જવાબદાર છે.તેઓ જે પાયા પર ટકી રહે છે તે ગૃહ અને તેના સભ્યોની ગરિમા અને સ્વતંત્રતાની જાળવણી છે. "
>
> (ભાર આપવામાં આવ્યો છે)

---

53 એમ.એન. કૌલ અને એસ.એલ. શકધર, પ્રેક્ટીસ એન્ડ પ્રોસીઝર ઓફ પાર્લામેન્ટ, લોકસભા સેક્રેટરિએટ, મેટ્રો બૂક કં. પ્રા. લિ. ૭ મી આવૃત્તિ, ૨૨૯.

ગૃહના સભ્યો દ્વારા મેળવવામાં આવતા વિશેષાધિકારો સામૂહિક રીતે ગૃહની કામગીરી સાથે આંતરિક રીતે જોડાયેલા છે.સંસદ અથવા વિધાનસભાનું ગૃહ તેના વ્યક્તિગત સભ્યોની સામૂહિક ઇચ્છા દ્વારા કાર્ય કરે છે.ગૃહના ઘટકો તરીકે કામ કરતા આ સભ્યો સમગ્ર ગૃહની કામગીરી સાથે જોડાયેલા કોઈ પણ વિશેષાધિકાર અથવા પ્રતિરક્ષાનો દાવો કરી શકશે નહીં.

૮૪. જ્યારે વાણી સ્વાતંત્ર્ય સહિત ગૃહના સભ્યો દ્વારા વ્યક્તિગત રીતે ઉપયોગમાં લેવાતી કેટલીક પોષિત સ્વતંત્રતાઓને નિર્વિવાદપણે સમગ્ર ગૃહની કામગીરી માટે આવશ્યક માનવામાં આવી છે, ત્યારે જાહેર સંપત્તિને નુકસાન પહોંચાડવા અથવા હિંસા કરવા જેવી અન્ય કવાયતને પ્રતિરક્ષા ન હોવાનું માનવામાં આવે છે અને ન ગણી શકાય.સંસદના ગૃહો અને વિધાનસભાઓ, તેમના સભ્યો અને સમિતિઓના સંદર્ભમાં બંધારણની અનુચ્છેદ ૧૦૫ અને ૧૯૪માં સમાવિષ્ટ વિશેષાધિકારો અને પ્રતિરક્ષણો અનુક્રમે સામૂહિક રીતે ગૃહના છે.સભ્યો દ્વારા વ્યક્તિગત રીતે વિશેષાધિકારોનો ઉપયોગ તે ગૃહની તંદુરસ્ત અને આવશ્યક કામગીરી સાથે બંધાયેલો છે કે કેમ તેના આધારે ચકાસવો આવશ્યક છે.

III. <u>વિશેષાધિકારનો દાવો કરવા અને તેનો ઉપયોગ કરવા માટે જરૂરિયાત પરીક્ષણ</u>

૮૫. ગૃહના સભ્યો દ્વારા વ્યક્તિગત રીતે ઉપયોગ કરી શકાય તેવા વિશેષાધિકારો અને પ્રતિરક્ષણો ગૃહની કામગીરી સાથે જોડાયેલી હોવી જોઈએ તે સ્થાપિત કર્યા પછી આપણે હવે એ શોધવું જોઈએ કે કયા વિશેષાધિકારો ગૃહને સામૂહિક રીતે અને વ્યક્તિગત સભ્યોને વિસ્તરણ દ્વારા પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. કર્ણાટક રાજ્યમાં (ઉપરોક્ત) આ અદાલતની સાત ન્યાયાધીશોના ખંડપીઠે એમ. એચ. બેગ દ્વારા બોલતા, સીજેએ ચુકાદો આપ્યો હતો કે અનુચ્છેદ ૧૯૪ (તેમજ અનુચ્છેદ ૧૦૫) હેઠળની સત્તાઓ તે છે જે દરેક ગૃહના કામકાજના સંચાલન માટે આધાર રાખે છે અને જરૂરી છે. તે અર્થમાં, આ સત્તાઓ હાઉસ ઓફ કોમન્સને મળતા તમામ વિશેષાધિકારોને પણ લાગુ ન પડી શકે પરંતુ હાઉસની કામગીરી માટે જરૂરી ન પણ હોઈ શકે.વિદ્વાન મુખ્ય ન્યાયાધીશે કહ્યું:

"૫૭. તે સ્પષ્ટ છે, પ્રકરણમાંથી જેમાં અનુચ્છેદ ૧૯૪ આવે છે તેમજ શીર્ષક અને તેની સીમાંત નોંધ પરથી કે અહીં સૂચવવામાં આવેલી "સત્તાઓ" સ્વતંત્ર નથી. તે એવી સત્તાઓ છે જેના પર દરેક ગૃહના કામકાજના સંચાલન માટે આધાર રાખે છે અને તે જરૂરી છે. તેમને તમામ હેતુઓ માટે ઇંગ્લેન્ડમાં હાઉસ ઓફ કોમન્સમાં પણ વિસ્તૃત કરી શકાતા નથી. ઉદાહરણ તરીકે, એવી દલીલ કરી શકાતી નથી કે રાજ્ય વિધાનસભાના દરેક ગૃહને સંપૂર્ણપણે સાર્વભૌમ વિધાનસભાના ઘટક ભાગ તરીકે હાઉસ ઓફ કોમન્સની કાયદાકીય શક્તિનો સમાન હિસ્સો છે. આપણા કાયદા હેઠળ તે બંધારણ છે જે સાર્વભૌમ અથવા સર્વોચ્ચ છે. ભારતમાં સંસદ તેમજ રાજ્યના દરેક વિધાનસભાને બંધારણ દ્વારા આપવામાં આવેલી કાયદાકીય સત્તાઓ જ મળે છે. તેવી જ રીતે, સંસદ

અથવા રાજ્ય વિધાનસભાના દરેક ગૃહને કાયદાકીય સત્તામાં એવો હિસ્સો છે જે બંધારણ દ્વારા જ તેને સોંપવામાં આવ્યો છે. [...]"

(ભાર આપવામાં આવ્યો છે)

૮૬. આ અદાલતે એવું માન્યું હતું કે ભારતમાં સત્તાનો સ્રોત બંધારણ છે જે તેની સાર્વભૌમત્વ લોકો પાસેથી મેળવે છે. ગૃહ દ્વારા દાવો કરવામાં આવેલી સત્તાઓ અને વિશેષાધિકારો બંધારણ હેઠળ સ્વીકાર્ય છે તેનાથી આગળ વધી શકતા નથી.બંધારણ માત્ર તે સત્તાઓ, વિશેષાધિકારો અને પ્રતિરક્ષણો ઉપયોગ કરવાની મંજૂરી આપે છે જે ગૃહ અથવા તેની સમિતિની કામગીરી માટે જરૂરી છે.એમ. એન. કૌલ અને એસ. એલ. શકધરે અભિપ્રાય આપ્યો છે કે[54]

> **"તેથી, આ વિશેષાધિકારોનું અર્થઘટન કરતી વખતે, સામાન્ય સિદ્ધાંતને ધ્યાનમાં રાખવો આવશ્યક છે કે સંસદના વિશેષાધિકારો સભ્યોને આપવામાં આવે છે જેથી "તેઓ સંસદમાં તેમની ફરજો કોઈપણ અવરોધ વિના નિભાવી શકે".તેઓ વ્યક્તિગત સભ્યોને ત્યાં સુધી જ લાગુ પડે છે જ્યાં સુધી** તેઓ જરૂરી હોય જેથી ગૃહ મુક્તપણે તેના કાર્યો કરી શકે.તેઓ <u>સભ્યને સમાજ પ્રત્યેની જવાબદારીઓમાંથી મુક્ત કરતા નથી જે તેને તે ક્ષમતામાં</u> વધુ અને કદાચ વધુ નજીકથી લાગુ પડે છે, જેમ કે તે અન્ય વિષયોને લાગુ પડે છે.સંસદના વિશેષાધિકારો કાયદાના અમલીકરણની બાબતમાં સંસદના સભ્યને સામાન્ય નાગરિક કરતા અલગ પાયા પર મૂકતા નથી, સિવાય કે સંસદના હિતમાં સારા અને પૂરતા કારણો હોય. "
>
> (ભાર આપવામાં આવ્યો છે)

---

54 એમ.એન. કૌલ અને એસ.એલ. શકધર, પ્રેક્ટીસ એન્ડ પ્રોસીઝર ઓફ પાર્લામેન્ટ, લોકસભા સેક્રેટરિએટ, મેટ્રો બૂક કં. પ્રા. લિ. ૭ મી આવૃત્તિ, ૨૨૯.

૮૭. સંસદીય વિશેષાધિકારોનો વિકાસ તેમજ આ અદાલતના ન્યાયશાસ્ત્ર એ સ્થાપિત કરે છે કે ગૃહના સભ્યો અથવા ખરેખર ગૃહ પોતે એવા વિશેષાધિકારોનો દાવો કરી શકતા નથી જે આવશ્યકપણે તેમની કામગીરી સાથે સંબંધિત નથી.સંસદ અથવા વિધાનમંડળની કામગીરી સાથે બિનજોડાણ ધરાવતા કોઈપણ વિશેષાધિકારને જરૂરિયાત મુજબ આપવાનો અર્થ એ છે કે નાગરિકોનો એક એવો વર્ગ ઊભો કરવો કે જેને કાયદાની સામાન્ય અમલીકરણમાંથી અનિયંત્રિત મુક્તિ મળે.આ ન તો બંધારણનો ઈરાદો હતો અને ન તો સંસદ અને વિધાનસભાને સત્તાઓ, પ્રતિરક્ષણો અને મુક્તિ આપવાનો ધ્યેય હતો.

૮૮. અમરિંદર સિંહ (ઉપરોક્ત) માં આ અદાલતની બંધારણીય ખંડપીઠે ચુકાદો આપ્યો હતો કે વિશેષાધિકારની કવાયતની તપાસ કરવાની કસોટી એ છે કે શું તે વિધિ–નિર્ધારણ કાર્યો ની અખંડિતતાની સુરક્ષા માટે જરૂરી છે કે કેમ.મુખ્ય ન્યાયાધીશ કે. જી. બાલકૃષ્ણને આ વિષય પર ઘણી બધી સામગ્રીની તપાસ કર્યા પછી અભિપ્રાય આપ્યો હતો કે વિશેષાધિકારો ગૃહની અખંડિતતાની સુરક્ષાના વિશિષ્ટ હેતુને પૂર્ણ કરે છે.આ અદાલતે એવું માન્યું હતું કે વિશેષાધિકારો પોતે અંત નથી પરંતુ વિધિ–નિર્ધારણ કાર્યો ની અસરકારક કવાયત સુનિશ્ચિત કરવા માટે તેનો ઉપયોગ થવો જોઈએ.મુખ્ય ન્યાયાધીશે અવલોકન કર્યું કેઃ

"૩૫. કાયદાકીય વિશેષાધિકારોનું ઉત્ક્રાંતિ મધ્યયુગીન ઇંગ્લેન્ડમાં શોધી શકાય છે જ્યારે રાજા અને સંસદ વચ્ચે સત્તા માટે સંઘર્ષ ચાલી રહ્યો હતો.મોટાભાગના કિસ્સાઓમાં, સાંસદો અન્ય લોકો વચ્ચે રાજા દ્વારા અનુચિત દબાણ અથવા પ્રભાવથી બચાવવા માટે વિશેષાધિકારોનો ઉપયોગ કરવામાં આવતો હતો.તેનાથી વિપરીત, સંસદને ધીમે ધીમે મજબૂત કરવાની સાથે કાયદાકીય વિશેષાધિકારોના નામે કેટલીક અતિશયોક્તિઓ પણ થઈ હતી.જો કે, કારોબારી અને વિધાનસભા વચ્ચેના સંબંધોને સંચાલિત કરતા વિચારોમાં ત્યારથી મોટો ફેરફાર થયો **છે.આધુનિક સંસદીય લોકશાહીમાં, તે વિધાનસભા છે જેમાં લોકોના પ્રતિનિધિઓનો સમાવેશ થાય છે જેઓ વહીવટી કાર્યોની દેખરેખ રાખે તેવી અપેક્ષા રાખવામાં આવે છે.આ "સામૂહિક જવાબદારી" ના વિચારને મૂર્તિમંત કરીને પ્રાપ્ત કરવામાં આવે છે, જેનો અર્થ એ છે કે જેઓ કાર્યકારી સત્તા ધરાવે છે તેઓ વિધાનસભાને જવાબદાર છે.**

૩૬. જો કે, કાયદાકીય વિશેષાધિકારો એક અલગ **હેતુ પૂરો કરે છે.તેનો ઉપયોગ ગૃહના સભ્યો તેમજ બિન-સભ્યો દ્વારા થઈ શકે તેવા અવરોધો સામે વિધિ-નિર્ધારણ કાર્યો ની અખંડિતતાની સુરક્ષા માટે કરવામાં આવે છે.કહેવાની જરૂર** નથી, તે કલ્પનીય છે કે કેટલાક કિસ્સાઓમાં કાર્યકારી હોદ્દો ધરાવતી વ્યક્તિઓ સંભવિત રીતે વિધિ-નિર્ધારણ કાર્યો માં અવરોધ ઊભો કરી શકે છે.તેથી, વર્તમાન કેસમાં કાયદાકીય વિશેષાધિકારોના ઉપયોગની માન્યતાની ચકાસણી કરવા માટે ઓપરેટિવ સિદ્ધાંતો પર ભાર મૂકવાની જરૂર છે.

.....

૪૭. **[...] કાયદાકીય વિશેષાધિકારોનો ઉપયોગ પોતે જ અંત નથી.અનુચિત અવરોધો વિના વિધિ-નિર્ધારણ કાર્યો નો અસરકારક રીતે ઉપયોગ કરી શકાય તે સુનિશ્ચિત કરવા માટે તેનો**

ઉપયોગ થવો જોઈએ.આ કાર્યોમાં સભ્યોને ગૃહમાં બોલવાનો અને મત આપવાનો અધિકાર તેમજ વિવિધ વિધાન સમિતિઓની કાર્યવાહીનો સમાવેશ થાય છે.આ સંદર્ભમાં, વહીવટી કર્મચારીઓ તરીકે રોકાયેલી વ્યક્તિઓની સુરક્ષા માટે પણ વિશેષાધિકારોનો ઉપયોગ કરી શકાય છે.કાયદાકીય વિશેષાધિકારોની કવાયતની તપાસ કરવા માટે મહત્વપૂર્ણ વિચારણા એ છે કે વિધિ–નિર્ધારણ કાર્યો ની અખંડિતતાની સુરક્ષા માટે તે **જરૂરી હતું કે કેમ.[...]. "**

(ભાર આપવામાં આવ્યો છે)

૮૯. આ અદાલતના ત્રણ ન્યાયાધીશોના ખંડપીઠે લોકાયુક્તા, ન્યાયમૂર્તિ રિપુસુદન દયાલ વિરુદ્ધ મધ્યપ્રદેશ રાજ્ય[55] કેસમાં ચુકાદો આપ્યો હતો કે ગૃહ અને તેના સભ્યો દ્વારા મેળવવામાં આવતા વિશેષાધિકારના અવકાશની ચકાસણી ગૃહને તેના મુક્ત કામકાજ માટે વિશેષાધિકારની જરૂરિયાતના આધારે થવી જોઈએ. આ અદાલતે વધુમાં જણાવ્યું હતું કે ગૃહના સભ્યો બંધારણ હેઠળ ગૃહના સભ્યો તરીકે તેમને મળતા વિશેષાધિકારોની આડમાં સામાન્ય ફોજદારી કાયદાના અમલમાંથી મુક્તિનો દાવો કરી શકતા નથી. મુખ્ય ન્યાયાધીશ પી. સતશિવમે અભિપ્રાય આપ્યો હતો કે;

"૫૧. મેળવેલા વિશેષાધિકારોનો વ્યાપ વિશેષાધિકારની જરૂરિયાત એટલે કે તેમને શા માટે પ્રદાન કરવામાં આવ્યા છે તેના પર આધાર રાખે છે. સભ્યોને મળતા વિશેષાધિકારો માટેનો મૂળભૂત આધાર તેમને સભ્યો તરીકે તેમના કાર્યો કરવાની મંજૂરી આપવાનો છે અને ગૃહની કામગીરીમાં કોઈ અવરોધ ન આવે.[...]

55 [૨૦૧૪] ૩ એસ.સી.આર. ૨૪૨: (૨૦૧૪) ૪ એસ.સી.સી. ૪૭૩

૫૨. તે સ્પષ્ટ છે કે મૂળભૂત ખ્યાલ એ છે કે વિશેષાધિકારો એ તે અધિકારો છે જેના વિના ગૃહ તેના વિધિ–નિર્ધારણ કાર્યો કરી શકતું નથી. તેઓ સભ્યોને કોઈપણ કાયદા હેઠળ તેમની જવાબદારીઓમાંથી મુક્તિ આપતા નથી જે સામાન્ય નાગરિકોને લાગુ પડતા અન્ય કોઈ કાયદાની જેમ તેમને લાગુ પડે છે. આમ, વિધાનસભાના કેટલાક અધિકારીઓ સામેના ભ્રષ્ટાચારના આરોપોની તપાસ અથવા તપાસને વિધાનસભાના વિધિ–નિર્ધારણ કાર્યો માં દખલગીરી હોવાનું ન કહી શકાય.કોઈને પણ ફોજદારી કાર્યવાહી સામે કોઈ વિશેષાધિકાર નથી.

.....

૭૬. તે સ્પષ્ટ કરવામાં આવે છે કે વિશેષાધિકારો માત્ર ત્યારે જ ઉપલબ્ધ છે જ્યાં સુધી તે જરૂરી હોય જેથી ગૃહ મુક્તપણે તેના કાર્યો કરી શકે.કાયદાના અમલીકરણ માટે, ખાસ કરીને, લોકાયુક્તા અધિનિયમ અને ભ્રષ્ટાચાર નિવારણ અધિનિયમ, ૧૯૮૮ની જોગવાઈઓ માટે, લોકાયુક્તા અથવા મધ્ય પ્રદેશ વિશેષ પોલીસ સંસ્થાનો અધિકારક્ષેત્ર તમામ જાહેર સેવકો માટે છે (લોકાયુક્તા અધિનિયમના હેતુઓ માટે મધ્ય પ્રદેશ વિધાનસભાના અધ્યક્ષ અને ઉપાધ્યક્ષ સિવાય) અને અધિકારીઓને કોઈ વિશેષાધિકાર ઉપલબ્ધ નથી અને કોઈ પણ સંજોગોમાં, તેઓ સામાન્ય નાગરિક કરતાં વધુ કોઈ વિશેષાધિકારનો દાવો કરી શકતા નથી, જેમને ઉપરોક્ત કાયદાઓની જોગવાઈઓ લાગુ પડે છે.વિશેષાધિકાર ગૃહની બહાર હાથ ધરવામાં આવેલી પ્રવૃત્તિઓ સુધી વિસ્તરતા નથી, જેના પર કાયદાકીય જોગવાઈઓ કોઈપણ ભેદભાવ વિના લાગુ થશે. "

(ભાર આપવામાં આવ્યો છે)

૯૦. સંસદીય વિશેષાધિકારોની ખાતરી માટે આવશ્યકત કસોટી ભારતીય સંદર્ભમાં ઊંડા મૂળિયા ધરાવે છે.આપણે આ સમયે આ વિષય પર ભારતીય ન્યાયશાસ્ત્રના ઉપરોક્ત વ્યાખ્યાની બહાર અન્ય અધિકારક્ષેત્રોમાં આવશ્યકત કસોટી પર સુસ્થાપિત ન્યાયશાસ્ત્રની શોધ કરવાની જરૂર નથી.વિવિધ સંસદીય અધિકારક્ષેત્રોમાં સંસદીય વિશેષાધિકારોની ઉત્ક્રાંતિએ એક સુસંગત પેટર્ન દર્શાવી છે કે જ્યારે વિશેષાધિકારો સાથે સંકળાયેલો મુદ્દો ઊભો થાય છે, ત્યારે લાગુ કરાયેલ કસોટી એ છે કે દાવો કરાયેલ વિશેષાધિકાર ગૃહ અથવા તેની સમિતિની સુવ્યવસ્થિત કામગીરી માટે જરૂરી છે કે કેમ.આપણે એ પણ નોંધ લઈ શકીએ કે વિશેષાધિકાર અસ્તિત્વમાં છે અને ગૃહ માટે સામૂહિક રીતે તેના કાર્યનું નિર્વહન કરવું જરૂરી છે તે સંતોષવાનો બોજ વિશેષાધિકારનો દાવો કરતી વ્યક્તિ અથવા સંસ્થા પર છે.સંસદના ગૃહો અથવા વિધાનસભાઓ અને સમિતિઓ એવા ટાપુઓ નથી કે જે સામાન્ય કાયદાઓના અમલથી અંદરના લોકોને રક્ષણ આપતા એન્ક્લેવ તરીકે કામ કરે છે.કાયદા ઘડનારાઓ એ જ કાયદાને આધીન હોય છે જે કાયદો બનાવતી સંસ્થા તે લોકોનું સંચાલન કરે છે અને પ્રતિનિધિત્વ કરવાનો દાવો કરે છે.

૯૧. તેથી અમારું માનવું છે કે સંસદ અથવા વિધાનસભાના વ્યક્તિગત સભ્ય દ્વારા વિશેષાધિકારનો દાવો બેવડું પરીક્ષણ દ્વારા સંચાલિત થશે.પ્રથમ, દાવો કરાયેલ વિશેષાધિકાર ગૃહની સામૂહિક કામગીરી સાથે જોડાયેલો

હોવો જોઈએ, અને બીજું, તેની જરૂરિયાત ધારાસભ્યની આવશ્યક ફરજોના નિર્વહન સાથે કાર્યાત્મક સંબંધ ધરાવતી હોવી જોઈએ.

જી. લાંચ સંસદીય વિશેષાધિકાર દ્વારા સુરક્ષિત નથી

I. <u>લાંચ એ કંઈપણ કહેવામાં આવ્યું હોય અથવા કોઈ મત આપવામાં આવ્યો હોય તેના સંદર્ભમાં નથી.</u>

૯૨. પ્રશ્ન એ રહે છે કે શું આ વિશેષાધિકારો સંસદના સભ્ય અથવા વિધાનસભાના સભ્યને મુક્તિ આપે છે કે જેઓ તેમના ભાષણ અથવા મતના સંબંધમાં લાંચ લે છે.ગૃહની કામગીરી સાથે આંતરિક સંબંધની કસોટી અને અનુચ્છેદ ૧૦૫ (૩) અને ૧૯૪ (૩) હેઠળ વિશેષાધિકારોની ચૂકવણી નક્કી કરવાના સંદર્ભમાં આ અદાલત દ્વારા વિકસાવવામાં આવેલી આવશ્યકત કસોટી જોગવાઈઓના ખંડ (૧) અને (૨) હેઠળ વિશેષાધિકારોની વ્યાખ્યા કરતી વખતે પણ તોલવું આવશ્યક છે.જ્યારે આ અદાલતને બંધારણની જોગવાઈના અર્થઘટનના પ્રશ્નનો જવાબ આપવા માટે કહેવામાં આવે છે, ત્યારે તેણે લખાણનું અર્થઘટન એવી રીતે કરવું જોઈએ કે જે બંધારણના માળખાને હિંસા ન કરે.પી.વી. નરસિમ્હા રાવ (ઉપરોક્ત) માં આ અદાલતનો અભિપ્રાય બંધારણની અનુચ્છેદ ૧૦૫ના ખંડ (૨) માં બે વાક્યો પર આધારિત હતો.આ

શબ્દસમૂહો "સંદર્ભમાં" હતા અને નીચેનો શબ્દ "કંઈપણ" હતો. લેખના ખંડ (૨) નીચે મુજબ વાંચે છે.

"(૨) સંસદના કોઈ પણ સભ્યએ સંસદમાં અથવા તેની કોઈ સમિતિમાં જે કંઈ પણ કહ્યું હોય અથવા તેમણે આપેલા કોઈપણ મતના સંબંધમાં કોઈ પણ અદાલતમાં કોઈ પણ કાર્યવાહી માટે જવાબદાર રહેશે નહીં અને કોઈ પણ વ્યક્તિ સંસદના કોઈ પણ ગૃહ દ્વારા અથવા તેના અધિકાર હેઠળ કોઈ પણ અહેવાલ, કાગળ, મત અથવા કાર્યવાહીના પ્રકાશનના સંબંધમાં આ રીતે જવાબદાર રહેશે નહીં. "

૯૩. રાજ્ય (એન.સી.ટી. દિલ્હી) વિરુદ્ધ ભારત સરકાર[56]ના કેસમાં, મુખ્ય ન્યાયાધીશ દીપક મિશ્રાએ અવલોકન કર્યું હતું કે અદાલતે બંધારણીય જોગવાઈનું અર્થઘટન કરવું જોઈએ અને લખાણમાં ચોક્કસ શબ્દોના અર્થને તે સંદર્ભમાં સમજાવવો જોઈએ જેમાં શબ્દો ઉપરોક્ત જોગવાઈના અન્ય શબ્દોનો ઉલ્લેખ કરીને આવે છે.આ અદાલતે તે કેસમાં ચુકાદો આપ્યો હતો કે "કોઈપણ" શબ્દનો અર્થ તે જે સંદર્ભમાં દેખાય છે તેના આધારે બદલાઈ શકે છે અને "કોઈપણ બાબત" શબ્દને "દરેક બાબત" તરીકે સમજવો જોઈએ નહીં.

૯૪. તેજ કિરણ જૈન (ઉપરોક્ત) ના નિર્ણયમાં અનુચ્છેદ ૧૦૫ના ખંડ (૧) માં "કંઈપણ" શબ્દનો અર્થ વ્યાપક વિસ્તારનો હોવાનું અને તે પછી

56 [૨૦૧૮] ૭ એસ.સી.આર. ૧: (૨૦૧૮) ૮ એસ.સી.સી. ૫૦૧

"સંસદમાં" દેખાતા શબ્દોને આધીન હોવાનું અર્થઘટન કરવામાં આવ્યું હતું." આ કલમ સંસદમાં વાણીની વ્યાપક સ્વતંત્રતા આપે છે. 'કંઈપણ' શબ્દનો અર્થઘટન એ નક્કી કરવામાં અદાલતની દખલગીરીને મંજૂરી આપવા માટે કરી શકાતો નથી કે ભાષણ તે સમયે જે વિષય સાથે વ્યવહાર કરી રહ્યું હતું તેની સુસંગતતા છે કે કેમ. તેજ કિરણ જૈન (સુપ્રા) માં અસ્પૃશ્યતા પર ભાષણ આપનારા એક ધાર્મિક વડાના અનુયાયીઓએ ઉચ્ચ અદાલતમાં દાવો દાખલ કર્યો હતો, જેમાં ભાષણ પર ધ્યાન દોરવાના પ્રસ્તાવ દરમિયાન લોકસભામાં કથિત માનહાનિ માટે વળતરની માંગ કરવામાં આવી હતી. આ અદાલતે એવું માન્યું હતું કે કોર્ટ સંસદમાં આપેલા ભાષણને વિચ્છેદિત કરી શકે નહીં અને જો ભાષણનો તેની સામેના વિષય સાથે સીધો સંબંધ હોય તો ચુકાદો આપી શકે નહીં. સંસદનું સંપૂર્ણ નિયંત્રણ છે કે તે કઈ બાબતો તરફ તેનું ધ્યાન દોરે છે અને તે પછી સભ્યો અથવા બોલવાની સ્વતંત્રતા ધરાવતી વ્યક્તિઓ ગૃહમાં તેઓ જે કંઈ પણ કહી શકે તેની સામે કાર્યવાહીના ભયને આધિન ન હોઈ શકે.

૯૫. તે સંદર્ભ સ્પષ્ટપણે અનુચ્છેદ ૧૦૫ ના ખંડ (૨) માં બદલાય છે જે ગૃહના સભ્યો અને તેની સમિતિઓને કોઈપણ અદાલતમાં કોઈ પણ કાર્યવાહીમાં "કંઈપણ" અથવા ગૃહમાં આપવામાં આવેલા કોઈપણ મતના સંદર્ભમાં મુક્તિ આપે છે. કર્ણાટક રાજ્યમાં મુખ્ય ન્યાયાધીશ એમ.એચ.

બેગ (ઉપરોક્ત) એ એવી પરિસ્થિતિની આગાહી કરી હતી કે જ્યાં ગૃહમાં ફોજદારી કૃત્ય થઈ શકે છે અને અવલોકન કર્યું હતું કે તેને બંધારણ હેઠળ સુરક્ષિત કરી શકાતું નથી.મુખ્ય ન્યાયાધીશે અભિપ્રાય આપ્યો કેઃ

"૬૩. [...] સંસદ અથવા રાજ્ય વિધાનસભાનું ગૃહ કોઈની પણ અથવા કોઈ પણ કેસની સીધી સુનાવણી કરી શકતું નથી, જેમ કે ન્યાય અદાલત કરી શકે છે, પરંતુ તે તેની સત્તાના તિરસ્કારના કેસોમાં અર્ધ–ન્યાયિક રીતે આગળ વધી શકે છે અને તેના "વિશેષાધિકારો" અને "મુક્તિઓ" સંબંધિત દરખાસ્તો લઈ શકે છે કારણ કે, આમ કરવાથી, તે ફક્ત તેના વિધિ–નિર્ધારણ કાર્યો ના યોગ્ય પ્રદર્શનમાં અવરોધો દૂર કરવા માંગે છે.પરંતુ, જો કોઈ બાબત અહીં આવે છે કે નહીં તે અંગે અધિકારક્ષેત્રનો કોઈ પ્રશ્ન ઊભો થાય છે, તો તેનો નિર્ણય સામાન્ય અદાલતો દ્વારા યોગ્ય કાર્યવાહીમાં કરવો પડશે.ઉદાહરણ તરીકે, ગૃહની અંદર પણ કરાયેલ હત્યા જેવા ફોજદારી ગુનાનો કેસ ચલાવવાનો અધિકારક્ષેત્ર સામાન્ય ફોજદારી અદાલતોમાં નિહિત છે, સંસદના ગૃહમાં અથવા રાજ્ય વિધાનસભામાં નહીં.[...]"

(ભાર આપવામાં આવ્યો છે)

૯૬. કે. અજિત (સુપ્રા) માં કેરળ વિધાનસભાના એક સભ્ય પર રાજ્યના નાણાં મંત્રી દ્વારા બજેટ રજૂ કરતી વખતે અધ્યક્ષના મંચ પરથી ચડવાનો અને સંપત્તિને નુકસાન પહોંચાડવાનો આરોપ મૂકવામાં આવ્યો હતો.આ અદાલત સમક્ષ જે પ્રશ્ન ઊભો થયો હતો તે એ હતો કે શું સભ્ય પર વિધાનસભાના ગૃહની અંદર તેના વર્તન માટે કાયદાની અદાલતમાં કાર્યવાહી થઈ શકે છે. યુકેમાં આ સંબંધમાં કાયદાની ઉત્ક્રાંતિની તપાસ

કર્યા પછી અમારામાંથી એક (ન્યાયમૂર્તિ ડી. વાય. ચંદ્રચુડ) દ્વારા બોલતા આ અદાલતે અવલોકન કર્યું કેઃ

"૩૬. [...] તે સ્પષ્ટ છે કે ગૃહની હદમાં ફોજદારી ગુનો કરનાર વ્યક્તિ સંપૂર્ણ વિશેષાધિકાર ધરાવતી નથી.તેના બદલે, તેની પાસે લાયકાત ધરાવતો વિશેષાધિકાર હશે, અને જો કાર્યવાહી ગૃહમાં સભ્યની અસરકારક ભાગીદારી સાથે જોડાણ ધરાવે તો જ તેને મુક્તિ પ્રાપ્ત થશે. "

૯૭. આ અદાલતે વધુમાં જણાવ્યું હતું કે વિધાનસભાની અંદર ઉપાર્જિત વિશેષાધિકારો કાયદાના સામાન્ય અમલીકરણમાંથી મુક્તિનો દાવો કરવા માટેનું પ્રવેશદ્વાર નથીઃ

"૬૫. વિશેષાધિકારો અને પ્રતિરક્ષણો દેશના સામાન્ય કાયદાથી મુક્તિ મેળવવાનો દાવો કરવા માટેના પ્રવેશદ્વાર નથી, ખાસ કરીને આ કિસ્સામાં, ફોજદારી કાયદો જે દરેક નાગરિકની કાર્યવાહીને નિયંત્રિત કરે છે.ફોજદારી કાયદાના અમલીકરણમાંથી મુક્તિનો દાવો કરવો એ ટ્રસ્ટ સાથે દગો કરવો હશે જે કાયદાના નિર્માતાઓ અને નિર્માતાઓ તરીકે ચૂંટાયેલા પ્રતિનિધિઓના પાત્ર પર પ્રભાવિત છે.કલમ ૩૨૧ હેઠળ પાછી ખેંચવાની અરજી સરકારી વકીલ દ્વારા જે આધાર પર દાખલ કરવામાં આવી હતી તે અનુચ્છેદ ૧૯૪માં સમાવિષ્ટ બંધારણીય જોગવાઈઓની મૂળભૂત ગેરસમજણ પર આધારિત છે.સરકારી વકીલ વિશેષાધિકારો અને પ્રતિરક્ષણો અસ્તિત્વથી પ્રભાવિત થયા હોવાનું જણાય છે જે કાર્યવાહીના માર્ગમાં અવરોધ ઊભો કરશે. આવી સમજણ

બંધારણીય જોગવાઈ સાથે દગો કરે છે અને એ ગેરમાન્યતા પર આગળ વધે છે કે વિધાનસભાના ચૂંટાયેલા સભ્યો ફોજદારી કાયદાના સામાન્ય અમલીકરણથી ઉપર છે. "

(ભાર આપવામાં આવ્યો છે)

૯૮. ભ્રષ્ટાચાર અને નાણાકીય ગેરરીતિમાં કથિત રીતે સામેલ થવા બદલ મધ્ય પ્રદેશ વિધાનસભાના વહીવટી અધિકારીઓ સામે લોકાયુક્તમાં ન્યાયમૂર્તિ રિપુસુદન દયાલ (સુપ્રા) ફોજદારી કાર્યવાહી શરૂ કરવામાં આવી હતી.વિધાનસભાના અધ્યક્ષે લોકાયુક્તા અને તકેદારી અધિકારીઓ સામે વિશેષાધિકાર ભંગ માટે કાર્યવાહી શરૂ કરી હતી. આ અદાલતે એવું ઠરાવતી વખતે કે ભ્રષ્ટાચાર માટે ફોજદારી કાર્યવાહી શરૂ કરવી એ વિશેષાધિકારનો ભંગ ન પણ હોઈ શકે, અભિપ્રાય આપ્યો હતો કેઃ

"૪૮. તે સ્પષ્ટ છે કે કાયદાના અમલીકરણની બાબતમાં, ખાસ કરીને, લોકાયુક્તા અધિનિયમ અને ભ્રષ્ટાચાર નિવારણ અધિનિયમ, ૧૯૮૮ની જોગવાઈઓ, જ્યાં સુધી લોકાયુક્તા અથવા મધ્ય પ્રદેશ વિશેષ સંસ્થાના અધિકારક્ષેત્રની વાત છે, ત્યાં સુધી મધ્ય પ્રદેશ વિધાનસભાના અધ્યક્ષ અને ઉપાધ્યક્ષ સિવાયના તમામ જાહેર સેવકો, લોકાયુક્તા અધિનિયમના હેતુઓ માટે સમાન શ્રેણીમાં આવે છે અને સામાન્ય નાગરિક કરતાં વધુ કોઈ વિશેષાધિકારનો દાવો કરી શકતા નથી, જેમને ઉપરોક્ત કાયદાઓની જોગવાઈઓ લાગુ પડે છે.[...].

૪૯. શ્રી કે. કે. વેણુગોપાલ દ્વારા યોગ્ય રીતે રજૂ કરાયેલ મુજબ, ભારતમાં કાયદાનું શાસન છે, પુરુષોનું નહીં અને આમ, વિધાનસભા દ્વારા ઘડવામાં આવેલા કાયદાઓની પ્રાધાન્યતા છે જે

એવા વ્યક્તિઓ વચ્ચે ભેદભાવ કરતી નથી કે જેમને આવા કાયદા લાગુ થશે.જ્યાં સુધી કાયદો પોતે માન્ય વર્ગીકરણ પર અપવાદ ન બનાવે ત્યાં સુધી કાયદાઓ આવી તમામ વ્યક્તિઓને લાગુ પડશે.કોઈ પણ વ્યક્તિ કાયદાના અમલ સામે અને પ્રતિબંધિત અધિનિયમના અમલ પર નક્કી કરવામાં આવેલી જવાબદારીઓ માટે વિશેષાધિકારનો દાવો કરી શકતી નથી. "

(ભાર આપવામાં આવ્યો છે)

૯૯. ઉપરોક્ત કેસોમાંથી જે સિદ્ધાંત બહાર આવે છે તે એ છે કે ગૃહ, તેના સભ્યો અને સમિતિઓનો વિશેષાધિકાર ન તો માત્ર સ્થાન પર આકસ્મિક છે અને ન તો તે માત્ર પ્રશ્નમાં રહેલા અધિનિયમ પર આકસ્મિક છે.સંસદ અથવા વિધાનસભામાં આપેલા ભાષણને કોઈ પણ અદાલત સમક્ષ કોઈ કાર્યવાહીને આધિન કરી શકાતું નથી. જો કે, મિલકતને નુકસાન પહોંચાડવા અથવા ફોજદારી કૃત્યો જેવા અન્ય કૃત્યો ગૃહની હદમાં હોવા છતાં કાર્યવાહીને આધિન હોઈ શકે છે. અનુચ્છેદ ૧૦૫ ના ખંડ (૨) "જે કંઈપણ કહેવામાં આવ્યું હોય" અથવા આપવામાં આવેલા કોઈપણ મતના સંદર્ભમાં મુક્તિ આપે છે. આ સંરક્ષણની હદ ઉપર દર્શાવેલ પરીક્ષણો પર ચકાસવી આવશ્યક છે. સભ્યની બોલવાની ક્ષમતા અનિવાર્યપણે ગૃહની સામૂહિક કામગીરી સાથે જોડાયેલી હોય છે અને તે ગૃહની કામગીરી માટે જરૂરી છે. એક મત, જે ભાષણનું વિસ્તરણ છે, તેના પર ન તો સવાલ ઉઠાવી શકાય છે અને ન તો કાયદાની અદાલતમાં તેની સામે કાર્યવાહી

કરી શકાય છે. અનુચ્છેદ ૧૦૫ ના ખંડ (૨) હેઠળ આપવામાં આવેલી પ્રતિરક્ષાની મર્યાદાને વર્ણવવા માટે "સંદર્ભમાં" શબ્દસમૂહ મહત્વપૂર્ણ છે.

૧૦૦. પી.વી. નરસિમ્હા રાવ (ઉપરોક્ત) માં બહુમતી ચુકાદો "સંદર્ભમાં" શબ્દસમૂહને વ્યાપક અર્થ ધરાવતા તરીકે અર્થઘટન કરે છે અને આપવામાં આવેલા મત અથવા ભાષણ સાથે જોડાણ અથવા જોડાણ ધરાવતી કોઈપણ વસ્તુનો ઉલ્લેખ કરે છે.તેથી તે તારણ કાઢે છે કે સંસદના સભ્યનો મત ખરીદવા માટે આપવામાં આવેલી લાંચ અનુચ્છેદ ૧૦૫ ના ખંડ (૨) હેઠળ કાર્યવાહીથી મુક્ત છે. આ તર્ક દ્વારા, બહુમતી ચુકાદાએ તારણ કાઢ્યું હતું કે લાંચ સ્વીકારનાર સભ્ય જે ક્વિડ પ્રો ક્વોનું પાલન કરતો ન હતો તે કાર્યવાહીથી મુક્ત ન હતો કારણ કે તેની ક્રિયાઓ તેના મત સાથે જોડાણ રાખવાનું બંધ કરી દે છે. આપણે ઉપર નોંધ્યું છે તેમ, જોગવાઈમાં દેખાતા શબ્દસમૂહનું અર્થઘટન એવી રીતે અર્થઘટન કરી શકાતું નથી કે જે જોગવાઈના ઉદ્દેશ્ય સાથે હિંસા કરે.પી.વી. નરસિમ્હા રાવ (ઉપરોક્ત) માં બહુમતીએ અનુચ્છેદ ૧૦૫નો ઉદ્દેશ એ લીધો છે કે સંસદના સભ્યોને ગૃહમાં તેમનું કાર્ય કરવા માટે કાયદા હેઠળ વ્યાપક રક્ષણ હોવું આવશ્યક છે. જોગવાઈની આ સમજણ વ્યાપક છે અને ગૃહના સભ્યોની વધુ સારી કામગીરી માટે અનુવાદિત ઉન્નત વિશેષાધિકારોની ધારણા છે.

૧૦૧. સરકારના સંસદીય સ્વરૂપમાં વિશેષાધિકાર પોતે અંત નથી જેમ બહુમતી તેમને સમઝે છે. સંસદ અથવા વિધાનસભાના સભ્ય ગૃહ અથવા તેની સમિતિમાં તેમના કાર્યોની કામગીરીમાં કાર્યવાહીથી મુક્ત છે કારણ કે આપવામાં આવેલ ભાષણ અથવા મતદાન કાર્યાત્મક રીતે વિધાનસભાના સભ્યો તરીકે તેમની કામગીરી સાથે સંબંધિત છે.આ મુક્તિ માટે સભ્યનો દાવો એ ગૃહ અથવા સમિતિની કામગીરી સાથેનો તેનો મહત્વપૂર્ણ સંબંધ છે. સંસદમાં વાણી અને મતદાનની સ્વતંત્રતાની બાંયધરી આપવામાં આવી છે તેનું કારણ એ છે કે તેના વિના સંસદ અથવા વિધાનસભા કાર્ય કરી શકતી નથી. તેથી, સભ્ય દ્વારા વ્યક્તિગત રીતે ઉપયોગ કરી શકાય તેવા વિશેષાધિકારની હદ આ ચુકાદાના ભાગ એફમાં નિર્ધારિત બે ગણી કસોટીને સંતોષવી આવશ્યક છે, એટલે કે તે ગૃહની સામૂહિક કામગીરી અને તેની જરૂરિયાતને અનુરૂપ છે.

૧૦૨. અનુચ્છેદ ૧૦૫ ની ખંડ (૨) માં "સંદર્ભમાં" શબ્દો "કંઈપણ કહ્યું અથવા આપવામાં આવેલ કોઈપણ મત" શબ્દસમૂહને લાગુ પડે છે, અને પછીના ભાગમાં ગૃહ દ્વારા અથવા તેની સત્તા સાથેના પ્રકાશનને લાગુ પડે છે.આપણે "કંઈપણ" અથવા "કોઈપણ" શબ્દોનું અર્થઘટન તે કાર્યકારી શબ્દને વાંચ્યા વિના ન કરી શકીએ જેના પર તે લાગુ થાય છે એટલે કે અનુક્રમે "કહ્યું" અને "મત આપવામાં આવ્યો". "કંઈપણ કહ્યું" અને "કોઈપણ મત આપવામાં આવ્યો" શબ્દો એવી કાર્યવાહીને લાગુ પડે છે જે

એવી વ્યક્તિ દ્વારા લેવામાં આવી હોય જેને ગૃહ અથવા તેની સમિતિમાં બોલવાનો અથવા મત આપવાનો અધિકાર હોય. આનો અર્થ એ છે કે જ્યારે પ્રસંગ ઊભો થયો હોય ત્યારે સભ્ય અથવા વ્યક્તિએ ગૃહ અથવા સમિતિની અંદર બોલવાના તેમના અધિકારનો ઉપયોગ કર્યો હોવો જોઈએ અથવા બોલવાથી દૂર રહેવું જોઈએ. તેવી જ રીતે, કોઈ વ્યક્તિ અથવા સભ્યએ અનુચ્છેદ ૧૦૫ (૨) અને ૧૯૪ (૨) હેઠળ પ્રતિરક્ષાનો દાવો કરવા માટે તરફેણમાં, વિરુદ્ધમાં અથવા ગેરહાજર રહીને મતદાન કરવાના તેમના વિકલ્પનો ઉપયોગ કર્યો હોવો જોઈએ.

૧૦૩. "કંઈપણ" અને "કોઈપણ" શબ્દો જ્યારે તેમના સંબંધિત કાર્યકારી શબ્દો સાથે વાંચવામાં આવે છે ત્યારે તેનો અર્થ એ થાય છે કે સભ્ય તેમની લાગણી મુજબ બોલવાની અને ગૃહ સમક્ષ કોઈપણ બાબત પર તેઓ ઇચ્છે તે દિશામાં મત આપવાની પ્રતિરક્ષાનો દાવો કરી શકે છે.આ સંપૂર્ણપણે અદાલતોની દખલગીરીના અવકાશની બહાર છે. "કંઈપણ" અને "કોઈપણ" નો વ્યાપક અર્થ તેમના સાથી શબ્દો સાથે વાંચવામાં આવે છે જે ગૃહ અથવા સમિતિની અંદર વાણી અથવા મતદાનની ક્રિયાઓને સૂચિત કરે છે જે નિરપેક્ષ છે. "સંદર્ભમાં" શબ્દસમૂહ સામૂહિક શબ્દસમૂહ "કંઈપણ કહ્યું અથવા આપવામાં આવેલ કોઈપણ મત" ને લાગુ પડે છે." "સંદર્ભમાં" શબ્દોનો અર્થ થાય છે તેનાથી ઉદ્ભવતા અથવા તેની સાથે સ્પષ્ટ સંબંધ ધરાવતા આ વ્યાપક ન પણ હોઈ શકે

અથવા જે કંઈપણ આપવામાં આવેલ ભાષણ અથવા મત સાથે દૂરસ્થ જોડાણ પણ હોઈ શકે છે તેનો અર્થઘટન કરી શકાય નહીં. તેથી, અમે પી.વી. નરસિમ્હા રાવ (ઉપરોક્ત) માં બહુમતી ચુકાદા સાથે સહમત ન થઈ શકીએ.

II. <u>બંધારણમાં જાહેર જીવનમાં પ્રામાણિકતાની કલ્પના કરવામાં આવી છે</u>

૧૦૪. બંધારણ જે હેતુ અને ઉદ્દેશ માટે સંસદમાં સત્તાઓ, વિશેષાધિકારો અને સંરક્ષણ નક્કી કરે છે તે ધ્યાનમાં લેવું જોઈએ. વિશેષાધિકારો અનિવાર્યપણે સામૂહિક રીતે ગૃહ સાથે સંબંધિત છે અને તેની કામગીરી માટે જરૂરી છે. તેથી, "સંદર્ભમાં" શબ્દસમૂહનો અર્થ વિશેષાધિકારો અને પ્રતિરક્ષણો ના હેતુ સાથે સુસંગત હોવો જોઈએ.બંધારણની અનુચ્છેદ ૧૦૫ અને ૧૯૪ એક નિર્ભીક વાતાવરણ ઊભું કરવાનો પ્રયાસ કરે છે જેમાં સંસદના ગૃહો અને રાજ્ય વિધાનસભાઓમાં ચર્ચા, ચર્ચા અને વિચારોનું આદાનપ્રદાન થઈ શકે. આ કવાયતને અર્થપૂર્ણ બનાવવા માટે, સભ્યો અને વ્યક્તિઓ કે જેમને ગૃહ અથવા કોઈપણ સમિતિ સમક્ષ બોલવાનો અધિકાર છે, તેઓ ત્રીજા પક્ષ દ્વારા પ્રેરિત ભય અથવા તરફેણથી મુક્ત હોવા જોઈએ. વિધાનસભાના સભ્યો અને વિધાનસભાની સમિતિઓના કાર્યમાં સામેલ વ્યક્તિઓ ગૃહના કાર્યોને સમૃદ્ધ બનાવવા માટે તેમની સ્વતંત્ર ઇચ્છા અને અંતઃકરણનો ઉપયોગ કરવા માટે સક્ષમ હોવા જોઈએ.જ્યારે કોઈ સભ્યને કોઈ મુદ્દા પર તેમની માન્યતા અથવા

સ્થિતિને કારણે નહીં પરંતુ સભ્ય દ્વારા લેવામાં આવેલી લાંચને કારણે ચોક્કસ રીતે મત આપવા માટે પ્રેરિત કરવામાં આવે છે ત્યારે આ બરાબર તે જ દૂર કરવામાં આવે છે. ભ્રષ્ટાચાર અને વિધાનસભાના સભ્યોની લાંચ ભારતીય સંસદીય લોકશાહીના પાયાને ખતમ કરે છે.તે બંધારણના મહત્વાકાંક્ષી અને વિચારશીલ આદર્શોનો વિનાશકારી છે અને એક એવી રાજનીતિ બનાવે છે જે નાગરિકોને જવાબદાર, પ્રતિભાવશીલ અને પ્રતિનિધિ લોકશાહીથી વંચિત રાખે છે.

૧૦૫. પી.વી. નરસિમ્હારાવ (ઉપરોક્ત)માં લઘુમતી ચુકાદાએ ઠેરવ્યું હતું કે "તે સબબ" અભિવ્યક્તિને "માંથી ઉદભવતી" તરીકે જ સમજવાના રહે અને ગૃહના સભ્યા દ્વારા લેવામાં આવેલ લાંચ તેનાં મત (વોટ)માંથી ઉદભવતી હોવાનુ માની શકાય નહિ. બહુમતીએ અભિપ્રાય આપ્યો હતો કે;

"૪૬. [...] આથી, અનુચ્છેદ ૧૦૫(૨) માં "તે સબબ" અભિવ્યક્તિનું અનુચ્છેદ ૧૦૫(૨) ના આશયને નજર સમક્ષ રાખી તેમજ જે માળખામાં તે અભિવ્યક્તિ દર્શ્ય છે તે મુજબ અર્થઘટન કરવાનું છે.

૪૭. ... અનુચ્છેદ ૧૦૫ (૨) હેઠળ આપવામાં આવેલી પ્રતિરક્ષાનો ઉદ્દેશ વ્યક્તિગત ધારાસભ્યોની સ્વતંત્રતા સુનિશ્ચિત કરવાનો છે. બંધારણમાં અપનાવવામાં આવેલી સંસદીય લોકશાહીની વ્યવસ્થાની સ્વસ્થ કામગીરી માટે આવી સ્વતંત્રતા જરૂરી છે. સંસદીય લોકશાહી એ બંધારણના મૂળભૂત માળખાનો એક ભાગ છે. અનુચ્છેદ ૧૦૫ (૨) ની જોગવાઈઓનું અર્થઘટન, જે સંસદના સભ્યને તેમના દ્વારા કહેવામાં આવેલી **કોઈ પણ બાબત અથવા**

<u>સંસદ અથવા તેની કોઈ પણ સમિતિમાં તેમના દ્વારા આપવામાં આવેલા મતના સંબંધમાં લાંચ લેવાના ગુના માટે ફોજદારી અદાલતમાં કાર્યવાહીથી સંરક્ષણનો દાવો કરવા સક્ષમ બનાવશે અને તે રીતે આવા સભ્યોને કાયદાની ઉપર મૂકશે, તે માત્ર સંસદીય લોકશાહીની સ્વસ્થ કામગીરી માટે જ પ્રતિકૂળ નહીં હોય, પરંતુ કાયદાના શાસનને પણ નુકસાન પહોંચાડશે, જે બંધારણના મૂળભૂત માળખાનો એક આવશ્યક ભાગ પણ છે.તે સ્થાયી કાયદો છે કે બંધારણીય જોગવાઈઓનું અર્થઘટન કરતી વખતે અદાલતે એવી રચના અપનાવવી જોઈએ જે બંધારણની પાયાની લાક્ષણિકતાઓ અને મૂળભૂત માળખાને મજબૂત કરે. (જુઓઃન્યાયિક જવાબદારી પરની પેટા સમિતિ વિ.</u> ભારત સરકાર [(૧૯૯૧) ૪ એસસીસી ૬૯૯] એસસીસી પી.૭૧૯.) [...]"

(ભાર આપવામાં આવ્યો છે)

૧૦૬. લઘુમતીઓ પછી વિરોધાભાસી પરિણામ તરફ ધ્યાન દોરે છે જે બહાર આવશે જો સભ્યોને તેમના ભાષણ અથવા મત માટે કાર્યવાહીથી સંરક્ષણ આપવામાં આવે પરંતુ જો બોલવા અથવા મતદાન ન કરવા બદલ લાંચ આપવામાં આવે તો તે સુરક્ષિત રહેશે નહીં.લઘુમતીનું માનવું છે કેઃ

"૪૭. [...] જો અનુચ્છેદ ૧૦૫ (૨) માં "ના સંદર્ભમાં" શબ્દોનો અર્થ "માંથી ઉદ્ભવતા" થાય તો આવી વિસંગત પરિસ્થિતિ ટાળવામાં આવશે. જો "સંદર્ભમાં" અભિવ્યક્તિનો અર્થ આ રીતે કરવામાં આવે તો, અનુચ્છેદ ૧૦૫ (૨) હેઠળ આપવામાં આવેલી સંરક્ષણ સંસદના સભ્ય દ્વારા અથવા તેની કોઈપણ સમિતિ દ્વારા આપવામાં આવેલા મતમાંથી ઉદ્ભવે છે અથવા જે કહેવામાં આવ્યું

છે તેના માટે જવાબદાર છે તે જવાબદારી સુધી મર્યાદિત રહેશે. સંરક્ષણ ત્યારે જ ઉપલબ્ધ થશે જ્યારે જે ભાષણ આપવામાં આવ્યું હોય અથવા જે મત આપવામાં આવ્યો હોય તે જવાબદારીને જન્મ આપતી કાર્યવાહી માટે કાર્યવાહીના કારણનો આવશ્યક અને અભિન્ન ભાગ હોય.સંસદમાં સભ્ય દ્વારા ભાષણ આપવા અથવા મત આપવા પહેલાંના કાર્ય માટે જવાબદારી સામે રક્ષણ આપવા માટે પ્રતિરક્ષા ઉપલબ્ધ રહેશે નહીં, જો કે તે સભ્ય દ્વારા કરવામાં આવેલા ભાષણ અથવા મત સાથે સંબંધિત હોઈ શકે છે, જો આવું કાર્ય સ્વતંત્ર રીતે ઊભી થતી જવાબદારીને જન્મ આપે છે અને તે સભ્ય દ્વારા સંસદમાં ભાષણ આપવા અથવા મત આપવા પર આધારિત નથી.સંસદમાં સભ્ય દ્વારા કહેવામાં આવેલી કોઈપણ બાબત અથવા મતના સંદર્ભમાં આવી સ્વતંત્ર જવાબદારીને જવાબદારી તરીકે ગણી શકાય નહીં. અનુચ્છેદ ૧૦૫ (૨) હેઠળ જે જવાબદારી માટે પ્રતિરક્ષાનો દાવો કરી શકાય છે તે જવાબદારી છે જે સંસદમાં કરવામાં આવેલા ભાષણ અથવા મતદાનના પરિણામે ઊભી થઈ છે."

૧૦૭. લાંચ લેવાનો ગુનો નાણાંની સ્વીકૃતિ પર અથવા નાણાં સ્વીકારવાના કરાર પર પૂર્ણ થાય છે.જે વચન માટે નાણાં આપવામાં આવે છે અથવા આપવા માટે સંમત થાય છે તેના પાલન પર આ ગુનો આકસ્મિક નથી. પી.વી. નરસિમ્હા રાવ (સુપ્રા) માં લઘુમતી અભિપ્રાય અન્ય પરિપ્રેક્ષ્ય પર આધારિત હતો જેને બહુમતી દ્વારા હાથ ધરવામાં આવ્યો ન હતો. લઘુમતી અભિપ્રાયમાં જણાવવામાં આવ્યું હતું કે લાંચ લેવાનું કૃત્ય એ ગૃહની અંદર ભાષણ આપતા અથવા મત આપતા પહેલા ગેરકાયદેસર સંતોષની પ્રાપ્તિ

હતી. "સંદર્ભમાં" શબ્દસમૂહનું અર્થઘટન કરીને લઘુમતીઓએ તારણ કાઢ્યું હતું કે લાંચ લેવાનો ગુનો ગેરકાયદેસર વચનના પાલન પર આધારિત નથી.લઘુમતીએ અવલોકન કર્યું કેઃ

"૫૦. ... અનુચ્છેદ ૧૦૫ (૨) માં "સંદર્ભમાં" અભિવ્યક્તિ પ્રશ્ન ઉઠાવે છેઃ શું સંસદના સભ્ય દ્વારા સદન સમક્ષ વિચારણા બાકી હોય તેવી કોઈ બાબત પર સંસદમાં ચોક્કસ રીતે બોલવા અથવા પોતાનો મત આપવાના હેતુથી લાંચ સ્વીકારવાથી ઉભી થતી કાર્યવાહીની જવાબદારી એક સ્વતંત્ર જવાબદારી છે જે સંસદમાં સભ્ય દ્વારા કહેવામાં આવેલી કોઈપણ બાબત અથવા સંસદમાં આપવામાં આવેલા કોઈપણ મતમાંથી ઊભી થઈ હોવાનું ન કહી શકાય? અમારા મતે, આ પ્રશ્નનો જવાબ હકારાત્મક હોવો જોઈએ.લાંચ લેનાર સામે લાંચ લેવાનો ગુનો નોંધવામાં આવે છે જો તે ચોક્કસ રીતે કામ કરવાના વચન માટે નાણાં લે છે અથવા લેવા માટે સંમત થાય છે. આ ગુનો નાણાંની સ્વીકૃતિ સાથે અથવા નાણાં સ્વીકારવાના કરાર પર પૂર્ણ થાય છે અને તે પ્રાપ્તકર્તા દ્વારા ગેરકાયદેસર વચનના પાલન પર આધારિત નથી. નાણાં મેળવનાર ગેરકાયદેસર સોદામાં નિષ્ફળ જાય ત્યારે પણ તેણે ગુનો કર્યો હોવાનું માનવામાં આવશે. લાંચ લેવાના ગુનાને સાબિત કરવા માટે જે સ્થાપિત કરવું જરૂરી છે તે એ છે કે ગુનેગારને ચોક્કસ રીતે કાર્ય કરવાના વચન માટે નાણાં પ્રાપ્ત થયા છે અથવા પ્રાપ્ત કરવા માટે સંમત થયા છે અને આગળ જઈને સાબિત કરવાની જરૂર નથી કે તેણે ખરેખર તે રીતે કામ કર્યું હતું. "

૧૦૮. ભારતીય બંધારણની દસમી અનુસૂચિ રજૂ કરનારા બંધારણ (બાવનમા સુધારા) અધિનિયમ, ૧૯૮૫ની માન્યતા પર નિર્ણય લેતી વખતે,

કિહોટો હોલ્લોહન વિરુદ્ધ ઝાચિલ્લુ[57] કેસમાં આ અદાલતની બંધારણીય ખંડપીઠે અભિપ્રાય આપ્યો હતો કે અનુચ્છેદ ૧૦૫ની ખંડ (૨) હેઠળ સંસદમાં વાણી સ્વાતંત્ર્યનું ઉલ્લંઘન થતું નથી. આ અદાલતે આ જોગવાઈનો અર્થ એ સમજ્યો કે ફ્લોર ક્રોસિંગનું રાજકીય રીતે પાપમય કૃત્ય બંધારણ હેઠળ ન તો સ્વીકાર્ય છે અને ન તો પ્રતિરક્ષિત છે. આ અદાલતે એવું માન્યું હતું કેઃ

"૪૦. સભ્યની વાણીની સ્વતંત્રતા એ સંપૂર્ણ સ્વતંત્રતા નથી. તે સિવાય, દસમી અનુસૂચિની જોગવાઈઓનો હેતુ ગૃહના સભ્યને સંસદમાં તેમણે જે કંઈ પણ કહ્યું હોય અથવા કોઈપણ મત આપ્યો હોય તેના માટે કોઈપણ 'અદાલત' માં જવાબદાર બનાવવાનો નથી.તે કલ્પના કરવી મુશ્કેલ છે કે કેવી રીતે અનુચ્છેદ ૧૦૫ (૨) સિદ્ધાંતવિહીન ફ્લોર–ક્રોસિંગના પરિણામોથી પ્રતિરક્ષાનો સ્રોત છે.

.....

૪૩. સંસદીય લોકશાહી એવી કલ્પના કરે છે કે સરકારની નીતિઓના અમલીકરણને લગતી બાબતો પર લોકોના ચૂંટાયેલા પ્રતિનિધિઓ દ્વારા ચર્ચા થવી જોઈએ. કોઈ બાબત પર ચર્ચા, ચર્ચા અને અભિપ્રાય.ગૃહમાં સભ્યો દ્વારા વારંવાર વ્યક્ત કરવામાં આવેલા મંતવ્યોના પરિણામે વિચારણા હેઠળની દરખાસ્તોમાં નોંધપાત્ર ફેરફાર કરવામાં આવ્યા છે અને પાછા ખેંચવામાં પણ આવ્યા છે. ચર્ચા અને વિવિધ દ્રષ્ટિકોણની અભિવ્યક્તિ, આમ, સંસદીય લોકશાહીની કામગીરીમાં આવશ્યક અને સ્વસ્થ હેતુની સેવા આપે છે. કેટલીકવાર ગૃહમાં ચર્ચા દરમિયાન આવા મંતવ્યોની અભિવ્યક્તિ પક્ષની લીટીઓ સિવાય મતદાન અથવા ગૃહમાં મતદાનથી દૂર રહેવા તરફ દોરી શકે છે." તેથી સમજાવટ એ

57 [૧૯૯૨] ૧ એસ.સી.આર. ૬૮૬: ૧૯૯૨ સપ્પ. (૨) એસ.સી.સી. ૬૫૧

લોકશાહી પ્રક્રિયાનું સાધન અને સાર છે. ચર્ચા દરમિયાન સભ્યોએ જુદા જુદા મંતવ્યો રજૂ કર્યા હતા. એક જ રાજકીય પક્ષના સભ્યો પણ કોઈ બાબત પર અભિપ્રાયના મતભેદો ધરાવી શકે છે અને વ્યક્ત કરી શકે છે. ગૃહમાં સભ્યો દ્વારા વારંવાર વ્યક્ત કરવામાં આવેલા મંતવ્યોના પરિણામે વિચારણા હેઠળની દરખાસ્તોમાં નોંધપાત્ર ફેરફાર કરવામાં આવ્યા છે અને પાછા ખેંચવામાં પણ આવ્યા છે. ચર્ચા અને વિવિધ દ્રષ્ટિકોણની અભિવ્યક્તિ, આમ, સંસદીય લોકશાહીની કામગીરીમાં આવશ્યક અને સ્વસ્થ હેતુની સેવા આપે છે. કેટલીકવાર ગૃહમાં ચર્ચા દરમિયાન આવા મંતવ્યોની અભિવ્યક્તિ પક્ષની લીટીઓ સિવાય મતદાન અથવા ગૃહમાં મતદાનથી દૂર રહેવા તરફ દોરી શકે છે. "

III. <u>લાંચ લેવાના આરોપો પર અદાલતો અને ગૃહ સમાંતર અધિકારક્ષેત્રનો ઉપયોગ કરે છે</u>

૧૦૯. અરજદાર વતી વિદ્વાન વરિષ્ઠ વકીલ શ્રી રાજુ રામચંદ્રને દલીલ કરી છે કે લાંચ લેનાર સભ્યોને શિસ્ત આપવા માટે પોતાની સત્તાનો ઉપયોગ કરનાર ગૃહ દ્વારા લાંચ લેવાને વિશેષાધિકાર ભંગ તરીકે ગણવામાં આવી છે. તેઓ દલીલ કરે છે કે સંસદના ગૃહમાં મતદાન, ભાષણ અથવા આચરણ માટે મુક્તિ કોઈ પણ રીતે દોષિત સભ્યોને નિર્દોષ અથવા મંજૂરીથી મુક્ત રાખતી નથી. આવા સભ્યોને ગૃહ દ્વારા હાંકી કાઢવા સહિત સજા કરવામાં આવી છે. શ્રી રામચંદ્રને લાંચ મેળવનારા તેના સભ્યો સામે ગૃહ દ્વારા લેવામાં આવેલી કાર્યવાહીના ઘણા ઉદાહરણો ટાંક્યા છે. ભારતમાં સંસદીય વિશેષાધિકારોના ઇતિહાસના અમારા પ્રદર્શનમાં, અમે

દર્શાવ્યું છે કે કેવી રીતે લાંચ લેવાને શરૂઆતમાં યુકેમાં હાઉસ ઓફ કોમન્સ દ્વારા વિશેષાધિકારનો ભંગ માનવામાં આવ્યો હતો. યુકેમાં કાયદાની સ્થિતિના આધારે બ્રિટિશ સરકાર ભારતમાં સ્થિતિ વિશે અનિશ્ચિત હતી પરંતુ સ્પષ્ટ વૈધાનિક કાયદાની ગેરહાજરીમાં તેને વિશેષાધિકારના ભંગની બાબત તરીકે સંચાલિત હોવાનું માન્યું હતું. ૧૯૨૪માં રિફોર્મ્સ ઇન્ક્વાયરી કમિટીના અહેવાલમાં લાંચખોરીને દંડાત્મક ગુનો બનાવવાની ભલામણ કરવામાં આવી હતી જેથી સભ્યો સામે કાયદાની અદાલતમાં ગુનાઓ માટે કાર્યવાહી થઈ શકે.

૧૧૦. લાંચ લેવાનો મુદ્દો તેના લાંચ લેનાર સભ્યો પર ગૃહ દ્વારા અધિકારક્ષેત્રની વિશિષ્ટતાનો નથી. લાંચ લેવા માટે સભ્ય દ્વારા તિરસ્કાર સામે કાર્યવાહી કરતા ગૃહનો હેતુ ફોજદારી કાર્યવાહીથી અલગ હેતુ પૂરો કરે છે. ગૃહ જે કાર્યવાહીનું સંચાલન કરી શકે છે તેનો હેતુ તેની ગરિમા પુનઃસ્થાપિત કરવાનો છે. આવી કાર્યવાહીના પરિણામે ગૃહના સભ્યપદમાંથી હકાલપટ્ટી થઈ શકે છે અને અન્ય પરિણામો જે કાયદાની કલ્પના કરે છે. ગુના માટે કાર્યવાહી ફોજદારી કાયદાના ઉલ્લંઘનને સંડોવતા અલગ વિસ્તારમાં કામ કરે છે. ગુનાહિત ગુના માટે સજા કરવાની સત્તા ગુનાહિત કાયદાનું ઉલ્લંઘન કરનારા ગુનેગારો સામે કાર્યવાહી કરવાની રાજ્યની સત્તામાંથી ઉદ્ભવે છે. બાદમાં દેશના ફોજદારી કાયદાના પ્રતિબંધોને આધિન દરેકને સમાન રીતે લાગુ પડે છે. બંને અધિકારક્ષેત્રોનો હેતુ,

પરિણામો અને અસર અલગ છે. ફોજદારી સુનાવણી ગૃહની અવમાનનાથી અલગ છે કારણ કે તે પ્રક્રિયાગત સલામતી, પુરાવાના નિયમો અને કુદરતી ન્યાયના સિદ્ધાંતોથી સંપૂર્ણપણે સજ્જ છે.

૧૧૧. તેથી અમે શ્રી રામચંદ્રન સાથે અસંમત છીએ કે ગૃહના અધિકારક્ષેત્રમાં દેશના ફોજદારી કાયદા હેઠળ ગુનો ચલાવવા માટે ફોજદારી અદાલતનો સમાવેશ થતો નથી.અમે આને અમારા ઉપરના નિષ્કર્ષને કારણે માનીએ છીએ કે અનુચ્છેદ ૧૦૫ ની ખંડ (૨) હેઠળ લાંચ લેવાથી મુક્તિ નથી. લાંચ લેનાર સભ્ય એવો ગુનો કરે છે જે તેમની મત આપવાની ક્ષમતા અથવા તેમના મત અંગે નિર્ણય લેવાની ક્ષમતા સાથે અસંબંધિત હોય. આ કાર્યવાહી સંસદના ગૃહ અથવા વિધાનસભામાં અપમાન લાવી શકે છે અને કાર્યવાહીને પણ આકર્ષિત કરી શકે છે. તે સંસદ અથવા વિધાનસભાના સભ્યના આવશ્યક અને જરૂરી કાર્યો માટે આપવામાં આવેલી પ્રતિરક્ષાને આકર્ષિત કરતું નથી.

૧૧૨. આપણે ન્યાયમૂર્તિ એસ. સી. અગ્રવાલના અભિપ્રાયનો ઉલ્લેખ કરી શકીએ છીએ, જેઓ એ જ અભિપ્રાય પર પહોંચ્યા હતા જેમાં તેઓ લઘુમતીમાં હતા:

"૪૫. તેમાં કોઈ શંકા નથી કે સંસદના કામકાજના સંબંધમાં લાંચ લેતા સભ્યને ગૃહ દ્વારા તિરસ્કાર માટે સજા થઈ શકે છે. પરંતુ તે સંતોષકારક ઉકેલ નથી. તિરસ્કાર માટે સજા કરવાની તેની સત્તાનો

ઉપયોગ કરીને હાઉસ ઓફ કોમન્સ કોઈ વ્યક્તિને કસ્ટડીમાં દોષી ઠેરવી શકે છે અને ગૃહની સેવામાંથી હકાલપટ્ટી અથવા સસ્પેન્શનનો આદેશ પણ આપી શકે છે. દંડ લાદવાની કોઈ સત્તા નથી.સમર્પણની સત્તા સત્રના સમયગાળાને વટાવી શકતી નથી અને જો તે વ્યક્તિ ગૃહ દ્વારા વહેલા મુક્ત કરવામાં ન આવે, તો તેને સત્રાવસાન પર તરત જ કેદમાંથી મુક્ત કરવામાં આવે છે. (જુઓઃમે 'સ પાર્લામેન્ટરી પ્રેક્ટિસ, ૨૧મી આવૃત્તિ, પૃષ્ઠ ૧૦૩,૧૦૯ અને ૧૧૧.) ભારતમાં સંસદના ગૃહો ઉચ્ચ સત્તાનો દાવો કરી શકતા નથી. સેલ્બોન કમિશને જણાવ્યું છે કે "જ્યારે કોઈ વ્યક્તિને કસ્ટડીમાં લેવાની ગૃહની સૈદ્ધાંતિક સત્તા નિઃશંકપણે અસ્તિત્વમાં છે, ત્યારે કોઈ પણ વ્યક્તિને સો વર્ષ કે તેથી વધુ સમયથી સંસદની અવમાનના માટે જેલમાં ધકેલી દેવામાં આવ્યું નથી, અને સંસદ આધુનિક પરિસ્થિતિઓમાં આ શક્તિનો ઉપયોગ કરશે તેવી શક્યતા ખૂબ જ ઓછી છે". (પેરા૩૦૬) સેલ્બોન કમિશને એવો મત પણ વ્યક્ત કર્યો છે કે આ પ્રકારની તપાસ માટે જરૂરી વિશેષ કુશળતાને ધ્યાનમાં રાખીને વિશેષાધિકાર સમિતિ પોલીસ તપાસની સરખામણીમાં તપાસ તંત્ર પ્રદાન કરતી નથી."

(ભાર આપવામાં આવ્યો છે)

૧૧૩. તેથી, અમે માનીએ છીએ કે અનુચ્છેદ ૧૦૫ ની ખંડ (૨) કોઈ પણ વ્યક્તિને લાંચ સામે મુક્તિ આપતી નથી કારણ કે ગેરકાયદેસર સંતોષ મેળવવાની રસીદ અથવા કરાર એ ગૃહમાં બોલવા અથવા મત આપવાના સભ્યના કાર્યના "સંદર્ભમાં" નથી. લાંચ માટે કાર્યવાહીને ફોજદારી અદાલતના અધિકારક્ષેત્રમાંથી માત્ર એટલા માટે બાકાત રાખવામાં

આવતી નથી કારણ કે તેને ગૃહ દ્વારા તિરસ્કાર અથવા તેના વિશેષાધિકારના ઉલ્લંઘન તરીકે પણ ગણી શકાય.

IV. <u>પરિણામોની નિપજ લાંચ લેવાના ગુના માટે અપ્રસ્તુત છે.</u>

૧૧૪. અન્ય એક પાસું જે વિચારણા માટે ઊભું થાય છે તે એ તબક્કો છે કે જેના પર લાંચ લેવાનો ગુનો સ્પષ્ટ થાય છે. સોલિસિટર જનરલ દ્વારા વિનંતી કરવામાં આવી છે કે ગુનો વિધાનસભાની બહાર સંપૂર્ણ છે અને ભાષણ અથવા મતથી 'સ્વતંત્ર' છે. તેથી, વિશેષાધિકારનો પ્રશ્ન પ્રથમ સ્થાને ઊભો થતો નથી અને આ પ્રશ્નનો જવાબ ભ્રષ્ટાચાર નિવારણ અધિનિયમ, ૧૯૮૮ની જોગવાઈઓ દ્વારા આપવામાં આવે છે. તેવી જ રીતે, વિદ્વાન વિદ્વાન સિનિયર કાઉન્સેલ શ્રી ગોપાલ શંકરનાયને રજૂઆત કરી છે કે લાંચ લેવાનો ગુનો સંસદમાં મતદાન અથવા ભાષણ આપવામાં આવે તે પહેલાં લાંચ મેળવ્યા પછી પૂર્ણ થાય છે. એવી વિનંતી કરવામાં આવી છે કે વચનનું પાલન ગુના માટે અપ્રસ્તુત છે, અને તેથી, પી.વી. નરસિમ્હા રાવ (ઉપરોક્ત) માં કરવામાં આવેલ તફાવત સંપૂર્ણપણે કૃત્રિમ છે.

૧૧૫. રસપ્રદ વાત એ છે કે પી.વી. નરસિમ્હા રાવ (ઉપરોક્ત) માં બહુમતીના ચુકાદામાં આ પ્રશ્નને બિલકુલ ધ્યાનમાં લેવામાં આવ્યો ન હતો. બીજી બાજુ લઘુમતી ચુકાદો, આ પાસાની ચર્ચા કરે છે અને નોંધે છે કે ગુનો

નાણાંની સ્વીકૃતિ સાથે અથવા નાણાં સ્વીકારવાના કરાર પર પૂર્ણ થાય છે અને તે પ્રાપ્તકર્તા દ્વારા ગેરકાયદેસર વચનના પ્રદર્શન પર આધારિત નથી. ન્યાયમૂર્તિ અગ્રવાલે અવલોકન કર્યું: "૫૦. કલમ ૧૦૫ (૨) માં "સંદર્ભમાં" અભિવ્યક્તિ પર અમારા દ્વારા મૂકવામાં આવેલી રચના પ્રશ્ન ઉઠાવે છે:શું સંસદના સભ્ય દ્વારા સદન સમક્ષ વિચારણા બાકી હોય તેવી કોઈ બાબત પર સંસદમાં ચોક્કસ રીતે બોલવા અથવા પોતાનો મત આપવાના હેતુથી લાંચ સ્વીકારવાથી ઉભી થતી કાર્યવાહીની જવાબદારી એક સ્વતંત્ર જવાબદારી છે જે સંસદમાં સભ્ય દ્વારા કહેવામાં આવેલી કોઈપણ બાબત અથવા સંસદમાં આપવામાં આવેલા કોઈપણ મતમાંથી ઊભી થાય તેવું ન કહી શકાય? અમારા મતે, આ પ્રશ્નનો જવાબ હકારાત્મક હોવો જોઈએ. લાંચ લેનાર સામે લાંચ લેવાનો ગુનો નોંધવામાં આવે છે જો તે ચોક્કસ રીતે કામ કરવાના વચન માટે નાણાં લે છે અથવા લેવા માટે સંમત થાય છે.આ ગુનો નાણાંની સ્વીકૃતિ સાથે અથવા નાણાં સ્વીકારવાના કરાર પર પૂર્ણ થાય છે અને તે પ્રાપ્તકર્તા દ્વારા ગેરકાયદેસર વચનના પાલન પર આધારિત નથી.નાણાં મેળવનાર ગેરકાયદેસર સોદામાં નિષ્ફળ જાય ત્યારે પણ તેણે ગુનો કર્યો હોવાનું માનવામાં આવશે. લાંચ લેવાના ગુનાને સાબિત કરવા માટે જે સ્થાપિત કરવું જરૂરી છે તે એ છે કે ગુનેગારને ચોક્કસ રીતે કાર્ય કરવાના વચન માટે નાણાં પ્રાપ્ત થયા છે અથવા પ્રાપ્ત કરવા માટે સંમત થયા છે અને આગળ જઈને સાબિત કરવાની જરૂર નથી કે તેણે ખરેખર તે રીતે કામ કર્યું હતું. "

(ભાર આપવામાં આવ્યો છે)

૧૧૬. ભ્રષ્ટાચાર નિવારણ અધિનિયમ, ૧૯૮૮ ની કલમ ૭ નીચે મુજબ વાંચે છે:

"૭. **જાહેર સેવકને લાંચ આપવા સંબંધિત ગુનો.— કોઈપણ** જાહેર સેવક જે –

(એ) **જાહેર ફરજનું અયોગ્ય રીતે અથવા અપ્રમાણિક રીતે** પાલન કરવાના હેતુથી કોઈ પણ વ્યક્તિ પાસેથી અનુચિત **લાભ મેળવે છે** અથવા સ્વીકારે છે અથવા મેળવવાનો પ્રયાસ કરે છે અથવા પોતે અથવા અન્ય જાહેર સેવક દ્વારા આવી ફરજ નિભાવવા માટે સહનશીલતા અથવા સહનશીલતા પેદા કરે છે; અથવા

(બી) જાહેર ફરજના અયોગ્ય અથવા અપ્રમાણિક પ્રદર્શન માટે અથવા પોતે અથવા અન્ય જાહેર સેવક દ્વારા આવી ફરજ નિભાવવાનું સહન કરવા બદલ પુરસ્કાર તરીકે કોઈપણ વ્યક્તિ પાસેથી અનુચિત લાભ મેળવે છે અથવા સ્વીકારે છે અથવા મેળવવાનો પ્રયાસ કરે છે; અથવા

(સી) અન્ય જાહેર સેવકને અયોગ્ય રીતે અથવા અપ્રમાણિક રીતે જાહેર ફરજ બજાવવા માટે અથવા કોઈ વ્યક્તિ પાસેથી અનુચિત લાભ સ્વીકારવાની અપેક્ષા રાખીને અથવા તેના પરિણામે આવી ફરજ નિભાવવા માટે ઉશ્કેરે છે અથવા ઉશ્કેરે છે, તે ત્રણ વર્ષથી ઓછી નહીં પરંતુ સાત વર્ષ સુધીની કેદની સજાને પાત્ર રહેશે અને દંડ પણ ભોગવશે.

સમજૂતી ૧.— આ **કલમના હેતુ માટે, અનુચિત લાભ મેળવવો, સ્વીકારવો અથવા મેળવવાનો પ્રયાસ કરવો એ પોતે જ ગુનો**

ગણાશે, ભલે જાહેર સેવક દ્વારા જાહેર ફરજનું પાલન અયોગ્ય ન હોય અથવા ન હોય.

દૃષ્ટાંત.— એક **જાહેર સેવક, 'એસ' એક વ્યક્તિ, 'પી' ને તેની નિયમિત રેશનકાર્ડ અરજી પર સમયસર પ્રક્રિયા કરવા માટે તેને પાંચ હજાર રૂપિયાની રકમ આપવા કહે છે.'એસ 'આ કલમ હેઠળ ગુનાનો દોષિત છે.**

સમજૂતી ૨.— આ કલમના હેતુ માટે, –

(૧) "મેળવે છે" અથવા "સ્વીકારે છે" અથવા "મેળવવાનો પ્રયાસ કરે છે" એ વાક્યો એવા કિસ્સાઓને આવરી લેશે જ્યાં કોઈ વ્યક્તિ જાહેર સેવક હોવાથી, જાહેર સેવક તરીકે પોતાના પદનો દુરુપયોગ કરીને અથવા અન્ય જાહેર સેવક પર પોતાના વ્યક્તિગત પ્રભાવનો ઉપયોગ કરીને અથવા અન્ય કોઈ ભ્રષ્ટ અથવા ગેરકાયદેસર માધ્યમો દ્વારા પોતાના માટે અથવા અન્ય વ્યક્તિ માટે કોઈ અનુચિત લાભ મેળવે છે અથવા "સ્વીકારે છે" અથવા મેળવવાનો પ્રયાસ કરે છે.

(૨) જાહેર સેવક તરીકે આવી વ્યક્તિ સીધા અથવા ત્રીજા પક્ષ દ્વારા અનુચિત લાભ મેળવે છે કે સ્વીકારે છે કે મેળવવાનો પ્રયાસ કરે છે તેનાથી કોઈ ફરક પડશે નહીં. "

(ભાર આપવામાં આવ્યો છે)

૧૧૭. ભ્ર. નિ. અધિનિયમની કલમ ૭ હેઠળ, કૃત્ય કરવાના હેતુથી અનુચિત લાભ મેળવવા માટે માત્ર "મેળવવું", "સ્વીકારવું" અથવા "પ્રયાસ કરવો" અથવા ચોક્કસ રીતે કાર્ય કરવાથી દૂર રહેવું એ ગુનો પૂર્ણ કરવા માટે પૂરતું છે. જે કાર્ય માટે લાંચ આપવામાં આવે છે તે ખરેખર કરવામાં આવે તે જરૂરી નથી. જોગવાઈની પ્રથમ સમજૂતી આવા અર્થઘટનને વધુ મજબૂત

બનાવે છે જ્યારે તે સ્પષ્ટપણે જણાવે છે કે જાહેર સેવક દ્વારા જાહેર ફરજનું પ્રદર્શન અયોગ્ય ન હોય તો પણ અનુચિત લાભ મેળવવા માટે "મેળવવું, સ્વીકારવું અથવા પ્રયાસ કરવો" પોતે જ ગુનો ગણાશે.તેથી, જાહેર સેવકને લાંચ આપવાનો ગુનો અનુચિત લાભ મેળવવા અથવા પ્રાપ્ત કરવા માટે સંમત થવા સાથે સંકળાયેલો છે, નહીં કે તે અધિનિયમની વાસ્તવિક કામગીરી કે જેના માટે અનુચિત લાભ મેળવવામાં આવે છે.

૧૧૮. તે સામાન્ય કાયદો છે કે કોઈ વિભાગ સાથે જોડાયેલા ચિત્રો વૈધાનિક જોગવાઈના લખાણને સમજવામાં મૂલ્યવાન અને સુસંગત હોય છે અને તેમને આ વિભાગને પ્રતિકૂળ ગણાવીને સહેલાઈથી નકારી ન શકાય.[58] પ્રથમ સમજૂતીનું દૃષ્ટાંત આપણને જોગવાઈનો અર્થ સમજવામાં મદદ કરે છે કે લાંચ લેવાનો ગુનો લાંચ લેવાથી સ્પષ્ટ થાય છે અને કાયદાના વાસ્તવિક પ્રદર્શનની જરૂર નથી.તે એવી પરિસ્થિતિ પ્રદાન કરે છે કે જ્યાં "એક જાહેર સેવક, 'એસ' એક વ્યક્તિને, 'પી' ને તેની નિયમિત રેશનકાર્ડ અરજી પર સમયસર પ્રક્રિયા કરવા માટે પાંચ હજાર રૂપિયાની રકમ આપવા માટે કહે છે.'એસ 'આ કલમ હેઠળ ગુનાનો દોષિત છે." તે સ્પષ્ટ છે કે એસ ખરેખર રેશનકાર્ડની અરજી પર સમયસર પ્રક્રિયા કરે છે કે કેમ તે ધ્યાનમાં લીધા વિના, લાંચ લેવાનો ગુનો બહાર આવે છે. તેવી જ રીતે, લાંચ સ્વીકારતા ધારાસભ્યની રચનામાં, તે સંમત દિશામાં મત આપે છે કે

58 ન્યાયમૂર્તિ જી.પી. સિંઘ, પ્રિન્સિપલ્સ ઓફ સ્ટેટ્યુરી ઇન્ટરપ્રિટેશન, ૧૫મી આવૃત્તિ (૨૦૨૧), ૧૩૬

મત આપે છે તેનાથી કોઈ ફરક પડતો નથી.તે સમયે જ્યારે તે લાંચ સ્વીકારે છે, ત્યારે લાંચ લેવાનો ગુનો પૂર્ણ થાય છે.

૧૧૯. વર્ષ ૨૦૧૭માં પી. સી. કાયદામાં સુધારા પહેલા પણ, કલમ ૭એ લાંચ લેવાના ગુનાને અધિનિયમની વાસ્તવિક કામગીરીથી સ્પષ્ટપણે અલગ પાડ્યો હતો, જેના માટે અનુચિત લાભ મેળવવામાં આવે છે.આ જોગવાઈ નીચે મુજબ છેઃ

"૭. સરકારી કર્મચારી સત્તાવાર કાયદાના સંદર્ભમાં કાનૂની મહેનતાણું સિવાય અન્ય વળતર લે છે. –

જે કોઈ પણ, જાહેર સેવક હોવા અથવા બનવાની અપેક્ષા રાખતો હોય, તે પોતાના માટે અથવા અન્ય કોઈ વ્યક્તિ માટે, કોઈ પણ વ્યક્તિ પાસેથી, કોઈ પણ સત્તાવાર કાર્ય કરવા અથવા ન કરવા માટે અથવા તેના સત્તાવાર કાર્યોનો ઉપયોગ કરતી વખતે, કોઈ પણ વ્યક્તિની તરફેણ અથવા અણગમો દર્શાવવા અથવા ન બતાવવા માટે અથવા કેન્દ્ર સરકાર અથવા કોઈ પણ રાજ્ય સરકાર અથવા સંસદ અથવા કોઈ પણ રાજ્યના વિધાનસભા સાથે અથવા કોઈ પણ સ્થાનિક સત્તા સાથે કોઈ પણ વ્યક્તિને કોઈ પણ સેવા અથવા હાનિ પહોંચાડવાનો પ્રયાસ કરવા માટે, હેતુ અથવા પુરસ્કાર તરીકે, કાનૂની મહેનતાણું સિવાય જે પણ હોય તે સ્વીકારે છે અથવા મેળવે છે અથવા સ્વીકારવા માટે સંમત થાય છે અથવા મેળવવાનો પ્રયાસ કરે છે. કલમ ૨ના ખંડ (સી) માં ઉલ્લેખિત કોર્પોરેશન અથવા સરકારી કંપની અથવા કોઈ પણ જાહેર સેવક સાથે, પછી ભલે તેનું નામ હોય કે અન્યથા હોય, તેને છ મહિનાથી ઓછી નહીં પરંતુ સાત વર્ષ સુધીની કેદની સજા થશે અને તે દંડને પણ પાત્ર રહેશે.

સમજૂતી –

.....

(ડી) "કરવા માટેનો હેતુ અથવા પુરસ્કાર". જે વ્યક્તિ જે કરવાનો ઈરાદો ધરાવતી નથી અથવા જે કરવાની સ્થિતિમાં નથી અથવા જે કર્યું નથી તે કરવા માટે હેતુ અથવા પુરસ્કાર તરીકે સંતોષ મેળવે છે, તે આ અભિવ્યક્તિમાં આવે છે.

..."

(ભાર આપવામાં આવ્યો છે)

૧૨૦. ભ્ર. નિ. અધિનિયમની કલમ ૭નો બિન–સુધારેલ લખાણ એ પણ સૂચવે છે કે "સ્વીકારવું", "મેળવવું", "સ્વીકારવા માટે સંમત થવું" અથવા "ગેરકાયદેસર સંતોષ મેળવવા માટે સંમત થવું" એ એક પૂરતી શરત છે.જે કાર્ય માટે લાંચ આપવામાં આવે છે તે વાસ્તવમાં કરવાની જરૂર નથી.જોગવાઈના સ્પષ્ટીકરણ (ડી) દ્વારા આ વધુ સ્પષ્ટ કરવામાં આવ્યું હતું.'હેતુ અથવા કરવા માટેનો પુરસ્કાર' શબ્દસમૂહને સમજાવતા, તે સ્પષ્ટ કરવામાં આવ્યું હતું કે સંતોષ મેળવનાર વ્યક્તિએ જે હેતુ/પુરસ્કાર પ્રાપ્ત થાય છે તે કાર્ય અથવા ચૂક કરવા અથવા ન કરવા માટે ઈરાદો અથવા સ્થિતિમાં હોવાની જરૂર નથી.

૧૨૧. ચતુર્દસ ભગવાનદાસ પટેલ વિરુદ્ધ ગુજરાત રાજ્ય[59] કેસમાં આ અદાલતની બે ન્યાયાધીશોની ખંડપીઠે પુનરાવર્તન કર્યું હતું કે લાંચ લેવાના ગુનાની રચના કરવા માટે, એક જાહેર સેવક તેના સત્તાવાર પદનો

59 [૧૯૭૬] ૩ એસ.સી.આર. ૧૦૫૨: (૧૯૭૬) ૩ એસ.સી.સી. ૪૬

ઉપયોગ ગેરકાયદેસર વળતર મેળવવા માટે પૂરતી શરત છે. આવા કેસમાં અદાલત માટે એ વિચારવું જરૂરી નથી કે શું જાહેર સેવક ખરેખર તરફેણ અથવા નાપસંદગીનું કોઈ સત્તાવાર કાર્ય કરવાનો ઈરાદો ધરાવે છે કે કેમ. કેસની હકીકતોમાં, જાહેર સેવકે અપહરણના આરોપમાંથી છૂટકારો મેળવવા માટે ફરિયાદીને લાંચ આપવા માટે ઉશ્કેર્યા હતા. બાદમાં જાણવા મળ્યું કે કથિત અપહરણ માટે ફરિયાદી સામે કોઈ ફરિયાદ પણ નોંધવામાં આવી નથી. જો કે, અદાલતે એવું માન્યું હતું કે લાંચ મેળવનારે જે કાર્ય માટે લાંચ મળી હતી તે કર્યું હતું કે કેમ તે ધ્યાનમાં લીધા વિના, ગેરકાયદેસર સંતોષની માત્ર માંગ અને સ્વીકૃતિ પૂરતી હતી.

૧૨૨. તાજેતરમાં, નીરજ દત્તા વિરુદ્ધ રાજ્ય (એન.સી.ટી. દિલ્હી)[60] માં બંધારણીય ખંડપીઠે ભ્ર. નિ. અધિનિયમની કલમ ૭ હેઠળ લાંચ લેવાના ગુનાના ઘટક તત્વોને સૂચિબદ્ધ કર્યા હતા (જેમ કે તે ૨૦૧૭ માં સુધારા પહેલા હતું).ન્યાયમૂર્તિ બી. વી. નાગરત્નાએ ગુનાની રચના કરવા માટે તત્વો ઘડ્યાંઃ

"૫. કાયદાની કલમ ૭ના ઘટકો નીચે મુજબ છેઃ

(૧) આરોપી જાહેર સેવક હોવો જોઈએ અથવા જાહેર સેવક બનવાની અપેક્ષા રાખતો હોવો જોઈએ;

(૨) તેણે કોઈ પણ વ્યક્તિને સ્વીકારવી જોઈએ અથવા પ્રાપ્ત કરવી જોઈએ અથવા સ્વીકારવા માટે સંમત થવું જોઈએ અથવા તેની પાસેથી મેળવવાનો પ્રયાસ કરવો જોઈએ;

60 [૨૦૨૩] ૨ એસ.સી.આર. ૯૯૭: (૨૦૨૩) ૪ એસ.સી.સી. ૭૩૧

(૩) પોતાના માટે અથવા અન્ય કોઈ વ્યક્તિ માટે;

(૪) કાયદાકીય મહેનતાણું સિવાયની કોઈપણ સંતોષની રકમ; અને

(૫) કોઈ પણ સત્તાવાર કાર્ય કરવા અથવા ન કરવા માટે અથવા કોઈ તરફેણ અથવા નાપસંદગી દર્શાવવા માટેના હેતુ અથવા પુરસ્કાર તરીકે. "

પરિણામે, સત્તાવાર કાર્ય વાસ્તવિક રીતે "કરવું અથવા કરવાનું ટાળવું" એ ગુનાનો ઘટક ભાગ **નથી**. જે જરૂરી છે તે એ છે કે ગેરકાયદેસર ઇનામ આવી ક્રિયા અથવા ચૂક માટે "હેતુ અથવા પુરસ્કાર" તરીકે મેળવવો જોઈએ – પછી ભલે તે ખરેખર હાથ ધરવામાં આવે કે નહીં તે અપ્રસ્તુત છે.

૧૨૩. સુનાવણી દરમિયાન આ સંબંધમાં એક કાલ્પનિક પ્રશ્ન ઊભો થયો હતો. જ્યારે વિધાનસભાના પરિસરમાં લાંચની આપ–લે થાય છે ત્યારે શું થાય છે? શું આ ગુનો હવે સંસદીય વિશેષાધિકારના દાયરામાં આવશે?આ પ્રશ્ન અવિવેકી લાગે છે.જ્યારે આ અદાલત એવું માને છે કે લાંચ લેવાનો ગુનો અનુચિત લાભ સ્વીકારવા અથવા સ્વીકારવાના પ્રયાસ પર પૂર્ણ છે અને તે ભાષણ અથવા મત પર આધારિત નથી, ત્યારે તે આપમેળે ગુનાને અનુચ્છેદ ૧૦૫ (૨) અને ૧૯૪ (૨) ની મર્યાદાની બહાર ધકેલી દે છે.આનું કારણ એ નથી કે અનુચિત લાભની સ્વીકૃતિ વિધાનસભાની બહાર થઈ છે, પરંતુ કારણ કે ગુનો અનુચ્છેદ ૧૦૫ (૨) અને ૧૯૪ (૨) દ્વારા સંરક્ષિત "મત અથવા વાણી" થી સ્વતંત્ર છે.સંસદીય વિશેષાધિકારની ચૂકવણી 'મત' અથવા 'ભાષણ' અને સંસદીય

કામકાજના વ્યવહાર સાથે કાયદાના જોડાણ સાથે જટિલ રીતે જોડાયેલી છે.

..."

(ભાર આપવામાં આવ્યો છે)

૧૨૪. પી.વી. નરસિમ્હા રાવ (ઉપરોક્ત) માં બહુમતી ચુકાદામાં લાંચ લેવાનો ગુનો ક્યારે પૂર્ણ થયો અથવા ગુનાના ઘટક ઘટકોની તપાસ કરવામાં આવી ન હતી.જો કે, કેસની હકીકતો પર, બહુમતીએ એવું માન્યું હતું કે જે સાંસદોએ સંમતિ મુજબ મતદાન કર્યું હતું તેઓ પ્રતિરક્ષા દ્વારા આવરી લેવામાં આવ્યા હતા, જ્યારે જેમણે બિલકુલ મત આપ્યો ન હતો (અજીત સિંહ) તેમને અનુચ્છેદ ૧૦૫ (૨) અને ૧૯૪ (૨) હેઠળ પ્રતિરક્ષા દ્વારા આવરી લેવામાં આવ્યા ન હતા.આ ભૂલથી લાંચ લેવાના ગુનાને કાયદાની કામગીરી સાથે જોડે છે.હકીકતમાં, વિવાદિત વાદગ્રસ્ત ચુકાદોમાં પણ, ઉચ્ચ અદાલતે આ સ્થિતિ પર આધાર રાખ્યો છે કે અપીલકર્તા પ્રતિરક્ષા દ્વારા આવરી લેવામાં આવતી નથી કારણ કે તેણે આખરે સંમતિ મુજબ મત આપ્યો ન હતો અને તેના પક્ષના ઉમેદવારને મત આપ્યો હતો.

૧૨૫. પી.વી. નરસિમ્હા રાવ (ઉપરોક્ત) માં બહુમતીના ચુકાદામાં કાયદાની સમજણ એવા લોકો વચ્ચે કૃત્રિમ તફાવત પેદા કરે છે જેઓ ગેરકાયદેસર સંતોષ મેળવે છે અને તેમના સોદાના અંતને પૂર્ણ કરે છે અને જેઓ સમાન ગેરકાયદેસર સંતોષ મેળવે છે પરંતુ સંમત કાર્યને અમલમાં મૂકતા

નથી.લાંચ લેવાનો ગુનો સંમત કાર્યવાહીની કામગીરી માટે અજ્ઞેયવાદી છે અને ગેરકાયદેસર સંતોષના વિનિમયના આધારે સ્ફટિકીકૃત થાય છે.લઘુમતી ચુકાદાએ બહુમતી ચુકાદા દ્વારા સર્જવામાં આવેલા વિરોધાભાસમાં પ્રથમ દૃષ્ટિએ વાહિયાતતાને પણ પ્રકાશિત કરી હતી.ન્યાયમૂર્તિ અગ્રવાલે અવલોકન કર્યું કેઃ

"૪૭. [...] જો શ્રી રાવ દ્વારા "સંદર્ભમાં" અભિવ્યક્તિ પર મૂકવામાં આવેલ બાંધકામ સ્વીકારવામાં આવે, તો સભ્ય લાંચ સ્વીકારે તો તે લાંચ લેવાના આરોપમાં કાર્યવાહી માટે જવાબદાર રહેશે, જો તે ગૃહ સમક્ષ વિચારણા હેઠળની બાબતમાં બોલવા માટે અથવા મત ન આપવા બદલ લાંચ સ્વીકારે છે, પરંતુ જો તે સંસદમાં ચોક્કસ રીતે બોલવા અથવા મત આપવા માટે લાંચ સ્વીકારે છે અને તે સંસદમાં તે રીતે બોલે છે અથવા મત આપે છે તો તેને આવા આરોપ માટે કાર્યવાહીમાંથી મુક્તિ મળશે.તે કલ્પના કરવી મુશ્કેલ છે કે બંધારણના ઘડવૈયાઓ સંસદના એવા સભ્ય વચ્ચે પ્રતિરક્ષા આપવાની બાબતમાં આવો તફાવત કરવા માંગતા હતા કે જે સંસદમાં ચોક્કસ રીતે બોલવા અથવા પોતાનો મત આપવા માટે લાંચ મેળવે છે અને બોલે છે અથવા તે રીતે પોતાનો મત આપે છે અને સંસદના સભ્ય કે જે ગૃહ સમક્ષ આવતા કોઈ ચોક્કસ મુદ્દા પર બોલવા અથવા મત ન આપવા બદલ લાંચ મેળવે છે અને કરાર મુજબ બોલતો નથી અથવા મત આપતો નથી, જેથી ભૂતપૂર્વને લાંચ લેવાના આરોપમાં કાર્યવાહીથી મુક્તિ મળે પરંતુ પછીના સભ્યને આવી પ્રતિરક્ષા આપવાનો ઇનકાર કરે.જો અનુચ્છેદ ૧૦૫ (૨) માં "ના સંદર્ભમાં" શબ્દોનો અર્થ "[માંથી] ઉદ્ભવતા" થાય તો આવી વિસંગત પરિસ્થિતિ ટાળવામાં આવશે.

(ભાર આપવામાં આવ્યો છે)

૧૨૬. ખરેખર, બહુમતી ચુકાદામાં પ્રસ્તાવિત રીતે અનુચ્છેદ ૧૦૫ (૨) અને ૧૯૪ (૨) ને વાંચવું વિરોધાભાસી પરિણામમાં પરિણમે છે.આવા અર્થઘટનનું પરિણામ એવી પરિસ્થિતિમાં આવે છે કે જ્યારે કોઈ ધારાસભ્ય લાંચ સ્વીકારે છે અને સંમત દિશામાં મતદાન કરે છે ત્યારે તેને મુક્તિ આપવામાં આવે છે.બીજી બાજુ, એક ધારાસભ્ય કે જે લાંચ સ્વીકારવા માટે સંમત થાય છે, પરંતુ આખરે સ્વતંત્ર રીતે મત આપવાનો નિર્ણય કરી શકે છે, તેની સામે કાર્યવાહી કરવામાં આવશે.આ પ્રકારનું અર્થઘટન માત્ર અનુચ્છેદ ૧૦૫ અને ૧૯૪ના લખાણને જ નહીં પરંતુ વિધાનસભાના સભ્યોને સંસદીય વિશેષાધિકાર આપવાનો હેતુ પણ નકારે છે.

એચ. લાંચ અને વિશેષાધિકારો અંગે આંતરરાષ્ટ્રીય સ્થિતિ

૧૨૭. ઉપરોક્ત સ્પષ્ટીકરણમાં ભારતમાં સંસદીય વિશેષાધિકારોના વિષયને સંચાલિત કરતા કાયદા અને લાંચમાં સંડોવાયેલા વિધાનસભાના સભ્ય પર તેની અસરોને સ્પષ્ટ કરવાનો પ્રયાસ કરવામાં આવ્યો છે. ભારતમાં સંસદીય વિશેષાધિકારોની સ્થિતિની રૂપરેખા આપતા પહેલા અન્ય અધિકારક્ષેત્રોમાં કાયદાની તપાસ કરવી એ ભારતમાં આ વિષય પરના મોટાભાગના ચુકાદાઓનો મુખ્ય હેતુ રહ્યો છે. ત્યારથી ભારતમાં સંસદીય

વિશેષાધિકારો પર ન્યાયશાસ્ત્ર તેના પોતાના અધિકારમાં વધ્યું છે અને અમે આ અદાલતના સમૃદ્ધ ન્યાયશાસ્ત્ર અને ભારતમાં સંસદીય વિશેષાધિકારોના ઇતિહાસનો ઉલ્લેખ કર્યો છે. જો કે, પી. વી. નરસિમ્હા રાવ (ઉપરોક્ત) માં બહુમતી અને લઘુમતી બંને ચુકાદાઓ વિદેશી અધિકારક્ષેત્રોમાં ન્યાયશાસ્ત્ર પર ભારે આધાર રાખતા હોવાથી, વિશેષાધિકાર પર કાયદાની ઉત્ક્રાંતિ અને સ્થિતિને ટૂંકમાં રજૂ કરવી યોગ્ય છે કારણ કે તે અન્ય અધિકારક્ષેત્રોમાં સંસદના સભ્યને મળેલી લાંચ સાથે સંબંધિત છે.આપણે સૌ પ્રથમ આપણું ધ્યાન યુનાઇટેડ કિંગડમમાં કાયદાની સ્થિતિ તરફ દોરીશું, ત્યારબાદ યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ ઓફ અમેરિકા, કેનેડા અને ઓસ્ટ્રેલિયા આવશે.

I. <u>યુનાઇટેડ કિંગડમ</u>

૧૨૮. જેમ આપણે ઉપર સંશોધન કર્યું છે તેમ, યુ.કે. માં સંસદીય વિશેષાધિકારો પરનો કાયદો હાઉસ ઓફ કોમન્સ દ્વારા ટ્યુડર અને સ્ટુઅર્ટ કિંગ્સ સાથેના સંઘર્ષ પછી વિકસાવવામાં આવ્યો હતો. ધ કિંગ વિ. સર જહોન ઈલિયટ[61]માં, ૧૬૨૯માં કોમન્સ અને રાજા વચ્ચેના સંઘર્ષની ટોચ પર, રાજાની ખંડપીઠે હાઉસ ઓફ કોમન્સના ત્રણ સભ્યો, સર જહોન ઈલિયટ, ડેન્ઝેલ હોલિસ અને બેન્જામિન વેલેન્ટાઇન સામે રાજદ્રોહી ભાષણ આપવા, જાહેર શાંતિને ખલેલ પહોંચાડવા અને ગૃહને સ્થગિત થવાથી રોકવા માટે સ્પીકરને તેમના સ્થાને હિંસક રીતે રાખવા બદલ કાર્યવાહી

61 (૧૬૨૯) ૩ એસ.ટી. ટી.આર. ૨૯૪

કરી હતી. સંસદના સભ્યોને દોષી ઠેરવવામાં આવ્યા, દંડ ફટકારવામાં આવ્યો અને જેલમાં ધકેલી દેવામાં આવ્યા.સર જહોન ઈલિયટને એક ટાવરમાં કેદ કરવા માટે મોકલવામાં આવ્યા હતા જ્યાં તેમની તબિયત બગડી હતી અને આખરે તેમનું અવસાન થયું હતું. ટ્રાયલનો અહેવાલ ૧૬૬૭માં પ્રકાશિત થયો હતો અને હાઉસ ઓફ કોમન્સ દ્વારા તેની નોંધ લેવામાં આવી હતી. ગૃહએ ઠરાવ કર્યો કે ચુકાદો ગેરકાયદેસર અને સંસદના વિશેષાધિકારોની વિરુદ્ધ છે. ડેન્ઝેલ હોલિસ દ્વારા રજૂ કરાયેલી ભૂલની રિટ પર, હાઉસ ઓફ લોર્ડ્સે રાજાની બેન્ચના ચુકાદાને ઉલટાવી દીધો.

૧૨૯. ૧૬૮૮ની ભવ્ય ક્રાંતિ સાથે, સ્ટુઅર્ટ કિંગ્સના છેલ્લા જેમ્સને હાંકી કાઢવામાં આવ્યા હતા અને એક નવા રાજવંશની સ્થાપના કરવામાં આવી હતી.આ કડવો સંઘર્ષ નિશ્ચિતપણે સ્થાપિત બંધારણીય રાજાશાહી તરફ દોરી ગયો, જેમાં આખરે હાઉસ ઓફ કોમન્સે સાર્વભૌમત્વ અને અમુક વિશેષાધિકારો બંનેનો દાવો કર્યો, જે ગૃહની દ્રઢતા અને તેની ક્રમિક માન્યતાના પરિણામે પ્રાચીન અને અસંદિગ્ધ બની ગયા. એર્સ્કિન મે નોંધે છે કે:

> “દરેક સંસદના પ્રારંભ સમયે, સ્પીકર માટે, તેમના નામે અને તેમના વતી, તેમના પ્રાચીન અને અસંદિગ્ધ અધિકારો અને વિશેષાધિકારો માટે નમ્ર અરજી દ્વારા દાવો કરવાની પ્રથા રહી છે; ખાસ કરીને ચર્ચામાં વાણીની સ્વતંત્રતા, ધરપકડથી સ્વતંત્રતા,

જ્યારે પણ પ્રસંગની જરૂર હોય ત્યારે મહારાણી સુધી પહોંચવાની સ્વતંત્રતા; અને તેમની તમામ કાર્યવાહી પર સૌથી અનુકૂળ રચના કરવી જોઈએ."[62]

૧૩૦. સંસદમાં વાણી સ્વાતંત્ર્ય અને કાર્યવાહીથી મુક્તિ નક્કી કરતી કલમ બિલ ઓફ રાઇટ્સ ૧૬૮૯માંથી નિષ્પન્ન થાય છે. આ કાયદો ઇંગ્લેન્ડની સંસદ દ્વારા કાયદામાં તેને આધાર આપીને તેના દરજ્જાનો દાવો કરવા માટે એક નિર્ણાયક બંધારણીય પહેલ હતી. આ કાયદો સંસદને અદાલતોમાં અથવા તેના દ્વારા શાહી હસ્તક્ષેપથી સુરક્ષિત કરવા માટે હતો.બિલ ઓફ રાઇટ્સની આર્ટિકલ–૯ જણાવે છેઃ

> “કે સંસદમાં વાણી અને ચર્ચાઓ અથવા કાર્યવાહીની સ્વતંત્રતાને સંસદની બહાર કોઈ પણ અદાલત અથવા સ્થળે મહાભિયોગ અથવા પ્રશ્ન થવો જોઈએ નહીં. "

આ કલમ સંસદમાં વાણી સ્વાતંત્ર્યની બાંયધરી આપે છે અને તેને સંસદની બહારની કોઈપણ અદાલત અથવા સ્થળે "મહાભિયોગ અથવા પૂછપરછ" થી રક્ષણ આપે છે.

૧૩૧. બિલ ઓફ રાઇટ્સના આર્ટિકલ –૯ના બે પાસાઓને શરૂઆતમાં રેખાંકિત કરી શકાય છે. પ્રથમ, યુકેમાં આર્ટિકલ–૯ હેઠળનો વિશેષાધિકાર માત્ર વ્યક્તિગત સભ્યો સાથે જોડાયેલો નથી. તે સંસદમાં વાણી અને ચર્ચાઓ

62 એર્સ્કાઇન મેયસ ટ્રીટીઝ ઓન લૉ, પ્રિવિલેજીસ, પ્રોસિડિંગ્સ એન્ડ યુસેજ ઓફ પાર્લામેન્ટ, લેક્ષિસનેક્ષિસ, ૨૫ મી આવૃત્તિ (૨૦૧૯) ૨૪૨.

અથવા કાર્યવાહીની સ્વતંત્રતાને સુરક્ષિત કરે છે અને તે નક્કી કરે છે કે તેના પર 'મહાભિયોગ' ચલાવવામાં આવશે નહીં અથવા તેની પૂછપરછ કરવામાં આવશે નહીં.' બીજું, આર્ટિકલ–૯ જણાવે છે કે સંસદની કાર્યવાહી માત્ર સંસદમાં 'મહાભિયોગ અથવા પ્રશ્ન' કરી શકાય છે.આનાથી સંસદની કાર્યવાહીમાંથી કોઈ પણ સામગ્રી અદાલતો સમક્ષ મૂકી શકાય કે કેમ અને સંસદના અધિકારક્ષેત્રમાં અદાલતોના અધિકારક્ષેત્રને દૂર કરી શકાય કે કેમ તે અંગે ચર્ચા થઈ છે.જેમ આપણે નીચે સ્પષ્ટ કરીશું તેમ, જે સ્થિતિ છે તે યુકેમાં સંસદીય કાર્યવાહીની સામગ્રીને અદાલત સમક્ષ મૂકવાની મંજૂરી આપે છે, જો કે તેનો ઉપયોગ કાર્યવાહી પાછળની દુર્ભાવના સૂચવવા અથવા દલીલ કરવા માટે થતો નથી. યુકેની અદાલતોએ પણ બિન–કાયદાકીય પ્રવૃત્તિઓ માટે જરૂરી સાંઠગાંઠ માટે એક સંકુચિત અવકાશનું અર્થઘટન કર્યું છે. આના કારણે એવું માનવામાં આવ્યું છે કે લાંચ લેવા માટે સભ્યને શિસ્ત આપવાનો સંસદનો અધિકારક્ષેત્ર આપમેળે અદાલતોના અધિકારક્ષેત્રને દૂર કરશે નહીં.

૧૩૨. સંસદમાં કરવામાં આવેલા ભાષણ તરફ આકર્ષાયેલી સંસદીય મુક્તિ **એક્સ પાર્ટે વેસન**[63]ના કિસ્સામાં લાગુ કરવામાં આવી હતી, જ્યાં સંસદના સભ્ય પર નિવેદન આપવાનું કાવતરું ઘડવાનો આરોપ મૂકવામાં આવ્યો હતો, જેને તેઓ ખોટા હોવાનું જાણતા હતા.એક વ્યક્તિએ અર્લ રસેલને હાઉસ ઓફ લોર્ડ્સ સમક્ષ હાજર થવા માટે અરજી કરી હતી, જેમાં લોર્ડ

63 (૧૯૬૪) ૪ ક્યુ.બી. ૫૭૩

ચીફ બેરોન પર સંસદીય સમિતિ સમક્ષ ઈરાદાપૂર્વક જૂઠું બોલવાનો આરોપ મૂકવામાં આવ્યો હતો. આનાથી સંસદના બંને ગૃહોના સંબોધન પર લોર્ડ ચીફ બેરોનને દૂર કરવામાં આવ્યા હોત.અર્લ રસેલ, લોર્ડ ચેમ્સફોર્ડ અને લોર્ડ ચીફ બેરોને હાઉસ ઓફ લોર્ડ્સમાં એવા ભાષણો આપવાનું કાવતરું ઘડ્યું હતું કે આક્ષેપો સાચા હોવા છતાં જૂઠાણાના આક્ષેપો પાયાવિહોણા હતા. મેજિસ્ટ્રેટે આ આધાર પર અરજદારની માન્યતા લેવાનો ઈનકાર કર્યો હતો કે સંસદમાં આપેલું ભાષણ કોઈ પણ દોષિત ગુનાનો ખુલાસો કરી શકતું નથી. મહારાણીની ન્યાયપીઠે આ આદેશને સમર્થન આપ્યું હતું.

૧૩૩. મુખ્ય ન્યાયાધીશ કોકબર્ને અભિપ્રાય આપ્યો હતો કે કોઈ પણ ગૃહમાં કરવામાં આવેલા ભાષણો નાગરિક અથવા ફોજદારી કાર્યવાહીને જન્મ આપી શકતા નથી, પછી ભલે તે ત્રીજી વ્યક્તિના હિતોને નુકસાન પહોંચાડે.અભિપ્રાય સાથે સંમત થતાં જસ્ટિસ લુશે જણાવ્યું હતું કેઃ

"[...] મારો સ્પષ્ટ મત છે કે આપણે એક ક્ષણ માટે પણ શંકા કરવાની મંજૂરી આપવી જોઈએ નહીં કે કોઈ પણ ગૃહના સભ્યોના હેતુઓ અથવા હેતુઓની ગૃહમાં તેઓ જે કંઈ પણ કરે છે અથવા કહે છે તેના સંબંધમાં ફોજદારી કાર્યવાહી દ્વારા તપાસ કરી શકાતી નથી. "

તેથી રાણીની ખંડપીઠે એવું માન્યું હતું કે ગૃહની અંદર કરવામાં આવેલા ભાષણ પર દીવાની અથવા ફોજદારી કાર્યવાહીમાં અદાલત સમક્ષની

કોઈપણ કાર્યવાહીમાં સવાલ ઉઠાવી શકાતો નથી અને ન તો આવા કૃત્યોના પ્રદર્શન પાછળના હેતુઓ પર સવાલ ઉઠાવી શકાય છે.

૧૩૪. લાંચ લેવાનો મુદ્દો ૧૮૮૯ સુધી માત્ર સામાન્ય કાયદા દ્વારા સંચાલિત હતો.વિવિધ કચેરીઓ અને તેમના કાર્યો દ્વારા ભ્રષ્ટાચારના આધારે વિવિધ સામાન્ય કાયદાના ગુનાઓ આકર્ષાયા હતા.પબ્લિક બોડીઝ કરપ્ટ પ્રેક્ટિસિસ એક્ટ ૧૮૮૯, જે ફક્ત સ્થાનિક સરકારી સંસ્થાઓને જ લાગુ પડે છે, તેણે ભ્રષ્ટાચારનો પ્રથમ વૈધાનિક ગુનો બનાવ્યો હતો. ત્યારબાદ, ભ્રષ્ટાચાર નિવારણ અધિનિયમ ૧૯૦૬એ ભ્રષ્ટાચારના ગુનાને ખાનગી ક્ષેત્ર સુધી લંબાવ્યો.આમાંથી કોઈ પણ કાયદામાં સંસદના સભ્ય દ્વારા લાંચ સ્વીકારવાનો સમાવેશ થતો નથી.કાયદાની ગેરહાજરીમાં, સંસદના સભ્ય દ્વારા લાંચ લેવાનો પ્રશ્ન વિશેષાધિકાર ભંગનો પ્રશ્ન બની ગયો હતો અને માત્ર ગૃહને જ આવા ભ્રષ્ટાચાર સામે પગલાં લેવાની સત્તા આપવામાં આવી હતી.

૧૩૫. લોર્ડ સેંલ્મોનની અધ્યક્ષતામાં રોયલ કમિશન ઓન સ્ટાન્ડર્ડ્સ ઓફ કન્ડક્ટ ઇન પબ્લિક લાઈફે ૧૯૭૬માં પોતાનો અહેવાલ સુપરત કર્યો હતો, જેમાં અન્ય બાબતોની સાથે ભ્રષ્ટાચાર, લાંચ અને સંસદના સભ્યની લાંચ લેવાના પ્રયાસને ફોજદારી કાયદાના દાયરામાં લાવવાની

ભલામણ કરવામાં આવી હતી." હાઉસ ઓફ લોર્ડ્સ સમક્ષ પોતાનો અહેવાલ રજૂ કરતી વખતે, લોર્ડ સૅલ્મોને કહ્યું:

"મારા મતે કાયદા સમક્ષ સમાનતા એ સ્વતંત્રતાના સ્તંભોમાંથી એક છે. સંસદના સભ્યને લાંચ આપવાનો પ્રયાસ કરનાર કોઈપણ વ્યક્તિ અને લાંચ સ્વીકારનાર કોઈપણ સંસદ સભ્ય સામે ફોજદારી કાર્યવાહીમાંથી મુક્તિ, કદાચ બિલ ઓફ રાઇટ્સમાંથી ઉદ્ભવે છે, તે એક ગંભીર ભૂલ છે. બિલ ઓફ રાઇટ્સમાં પસાર થયેલ છે:"સંસદમાં વાણી અને ચર્ચાઓ અથવા કાર્યવાહીની સ્વતંત્રતાને સંસદની બહારની કોઈ પણ અદાલત અથવા સ્થળે મહાભિયોગ કે પ્રશ્ન ન થવો જોઈએ." હવે આ ગૃહમાં વાણી સ્વાતંત્ર્ય માટેનું સનદ છે. તે ભ્રષ્ટાચાર માટેનું સનદ નથી. મારા મતે, બિલ ઓફ રાઇટ્સ, જેના માટે મારા કરતા વધુ કોઈને આદર **નથી, તેને આપણે જે વિષય પર ચર્ચા કરી રહ્યા છીએ તેની સાથે મર્ચન્ડાઇઝ માર્ક્સ એક્ટ સિવાય બીજું કોઈ લેવાદેવા નથી. ભ્રષ્ટાચારનો ગુનો ત્યારે પૂર્ણ થાય છે જ્યારે લાંચ આપવામાં આવે અથવા આપવામાં આવે અથવા માંગણી કરવામાં આવે અને લેવામાં આવે.**

અમે ભલામણ કરી છે કે ભ્રષ્ટાચાર સંબંધિત તમામ કાયદાઓને એક વ્યાપક કાયદા દ્વારા બદલવા જોઈએ જે વર્તમાન વિસંગતતાઓને દૂર કરશે. જો તમે એજન્ટ નથી–અને સાંસદો ન તો આ ગૃહના કે ન તો અન્ય સ્થળના એજન્ટ છે–જો તમે કોઈ જાહેર સંસ્થાના સભ્ય નથી (અને અમે જાહેર સંસ્થાઓના સભ્યો નથી) તો કાયદા તમને સ્પર્શતા નથી. સામાન્ય કાયદામાં જ્યાં સુધી તમે હોદ્દાના ધારક ન હો અને આપણામાંના મોટાભાગના હોદ્દાના ધારક ન હોય ત્યાં સુધી તમને લાંચ અને ભ્રષ્ટાચાર માટે દોષિત ઠેરવી શકાતા નથી."

(ભાર આપવામાં આવ્યો છે)

૧૩૬. સૅલ્મોન અહેવાલની આ ભલામણ પર સંસદ દ્વારા કોઈ કાર્યવાહી કરવામાં આવી ન હતી.જો કે, આર વિ. ગ્રીનવે[64]માં, સંસદના સભ્ય પર કંપનીના હિતોને મદદ કરવા માટે લાંચ લેવાનો આરોપ મૂકવામાં આવ્યો હતો.ફરિયાદ રદ કરવા માટે કેસ દાખલ કરવામાં આવ્યો હતો.સંસદના સભ્યએ ભારપૂર્વક જણાવ્યું હતું કે તેમની ક્રિયાઓ સંસદીય વિશેષાધિકારો દ્વારા સુરક્ષિત છે.આ દાવાને નકારી કાઢતાં, ન્યાયમૂર્તિ બકલેએ જણાવ્યું હતું કેઃ

"સંસદના જે સભ્ય સામે ભ્રષ્ટાચારનો પ્રથમ દૃષ્ટિએ કેસ છે તે કાયદાની અદાલતોમાં કાર્યવાહીથી મુક્ત હોવો જોઈએ તે મારા મતે વર્તમાન સમયે અસ્વીકાર્ય દરખાસ્ત છે.હું તેને કાયદો માનતો નથી. "

૧૩૭. સંસદના ઘણા સભ્યો દ્વારા અશ્લીલતાના આક્ષેપો બાદ અન્ય એક પંચની રચના કરવામાં આવી હતી. લોર્ડ નોલાનની અધ્યક્ષતામાં જાહેર જીવનમાં ધોરણો પરની સ્થાયી સમિતિએ ૧૯૯૪માં તેનો અહેવાલ સુપરત કર્યો હતો. આ અહેવાલમાં શંકા વ્યક્ત કરવામાં આવી હતી કે લાંચ લેનાર સંસદ સભ્ય પર કોણ અધિકારક્ષેત્ર ધરાવશે. ગૃહ અને અદાલત વચ્ચેના અધિકારક્ષેત્રના પ્રશ્નને ઉકેલવા માટે અહેવાલમાં કાયદાના રૂપમાં સંસદ પાસેથી સ્પષ્ટતા માટે ભલામણ કરવામાં આવી હતી. અહેવાલમાં ભલામણ કરવામાં આવી હતી કેઃ

---

64 [૧૯૯૮] પી.એલ. ૩૫૭, આર.વી. કુરી તરીકે પી.વી. નરસિમ્હારાવ (ઉપરોક્ત)માં સંદર્ભિત

"૧૯૭૬માં સેલ્મોન કમિશને ભલામણ કરી હતી કે આવી શંકાને કાયદા દ્વારા ઉકેલવી જોઈએ, પરંતુ તેના પર કાર્યવાહી કરવામાં આવી નથી. અમારું માનવું **છે કે જ્યારે આચરણ સંબંધિત સંસદના કાયદાના અન્ય પાસાઓને સ્પષ્ટ કરવામાં આવી રહ્યા છે ત્યારે આ મુદ્દાને બાકી રાખવો અસંતોષકારક રહેશે. અમે ભલામણ કરીએ છીએ કે સરકારે હવે સંસદ સભ્ય દ્વારા લાંચ લેવા અથવા લાંચ મેળવવા સંબંધિત કાયદાને સ્પષ્ટ કરવા માટે પગલાં લેવા જોઈએ.આને ઉપયોગી રીતે લાંચ પરના કાયદાના એકીકરણ સાથે જોડી શકાય છે, જેની ભલામણ** સેલ્મોને પણ કરી હતી, જેને સરકારે સ્વીકારી હતી, પરંતુ જે કરવામાં આવ્યું નથી. આ એક એવું કાર્ય હોઈ શકે છે જેને કાયદા પંચ આગળ લઈ જઈ શકે છે. "

(ભાર આપવામાં આવ્યો છે)

આ ભલામણ સરકાર દ્વારા કાયદા પંચને મોકલવામાં આવી હતી. કાયદા પંચે ૧૯૯૮માં એક નવા કાયદાની ભલામણ કરતો પોતાનો અહેવાલ સુપરત કર્યો હતો, જે ભ્રષ્ટાચારના ગુનાને બધાને લાગુ પાડે છે. આ ઘટનાઓની શ્રેણી તરફ દોરી ગઈ જે આખરે લાંચ કાયદો ૨૦૧૦ના અમલમાં પરિણમી હતી. આ કાયદો એવા ઉદાહરણોને આવરી લે છે જ્યાં સંસદના સભ્યો ભ્રષ્ટાચારમાં સામેલ હોય.

૧૩૮. જ્યારે કાયદા ઘડનારાઓ દ્વારા પ્રયાસો કરવામાં આવી રહ્યા હતા, ત્યારે યુકેની અદાલતોએ લાંચ લેનાર સંસદના સભ્યો પર બિલ ઓફ રાઇટ્સના આર્ટિકલ IX ના અવકાશ અંગેના પ્રશ્નોના જવાબ આપવાનું ચાલુ રાખ્યું

હતું. નોલાન સમિતિની રચના તરફ દોરી ગયેલા આક્ષેપો આર વિઝમાં અદાલતો સમક્ષ આવ્યા હતા. ધોરણો માટે સંસદીય કમિશનર એક્સ પાર્ટે ફાયેદ[65], અને હેમિલ્ટન વિ. અલ ફાયેદ[66]. પ્રથમ કેસમાં, એક વ્યક્તિએ સંસદના સભ્ય પર તેમની પાસેથી ભ્રષ્ટાચારના નાણાં લેવાનો આરોપ લગાવ્યો હતો જ્યારે તે સભ્ય સરકારમાં મંત્રી તરીકે સેવા આપી રહ્યા હતા. પાર્લામેન્ટરી કમિશનર ઓફ સ્ટાન્ડર્ડ્સે સંસદના એક સભ્યને લાંચ લેવાના આરોપોમાંથી મુક્ત કર્યા હતા.ફરિયાદીએ ન્યાયિક સમીક્ષા માટે અરજી કરવા માટે રજા માટે અરજી કરી હતી.અપીલ અદાલતે અરજીને મંજૂરી આપી અને ચુકાદો આપ્યો કેઃ

> "આ અરજી પર સંસદીય કમિશનર ફોર સ્ટાન્ડર્ડ્સના ચોક્કસ કાર્યને ઓળખવું મહત્વપૂર્ણ છે જે આ અરજી પર ફરિયાદનો વિષય છે.એવું છે કે સંસદના સભ્યને ભ્રષ્ટ ચૂકવણી મળી હતી.શ્રી પેનિક સાચું જ કહે છે કે સંસદના સભ્યએ ફોજદારી ગુનો કર્યો છે કે નહીં, અથવા સંસદના સભ્યએ સંસદના ગૃહની બહાર નિવેદન આપ્યું છે કે કેમ તે જેવા મુદ્દાઓની તપાસ કરતી અદાલતોને સંસદીય વિશેષાધિકાર અટકાવશે નહીં.તેઓ રજૂ કરે છે કે, આ સાથે સુસંગત, આ કેસમાં અરજદાર જે પ્રકારની ફરિયાદ કરે છે તે એવી પ્રવૃત્તિના સંબંધમાં નથી કે જેના સંબંધમાં સંસદના સભ્યને કોઈ પણ પ્રકારની સંસદીય મુક્તિ હોવી જરૂરી છે. "
>
> (ભાર આપવામાં આવ્યો છે)

65 [૧૯૯૮] ૧ ડબલ્યુ.એલ.આર. ૬૬૯
66 [૨૦૦૧] ૧ એ.સી. ૩૯૪

૧૩૯. હેમિલ્ટન વિ. અલ ફાયેદ (સુપ્રા) માં, સંસદના અન્ય સભ્ય સામે સમાન તથ્યોમાંથી ઉદ્ભવતા અન્ય એક કેસમાં, એક પ્રશ્ન ઊભો થયો કે શું સંસદીય વિશેષાધિકારો માફ કરી શકાય છે.અદાલતે હકીકતો પર ચોક્કસ તારણો પરત કરતી વખતે એમ પણ જણાવ્યું હતું કે "અદાલતોને કોઈપણ કાર્યવાહી (તે કાર્યવાહીમાં જે પણ મુદ્દો દાવ પર હોઈ શકે છે), પુરાવા, પૂછપરછ અથવા રજૂઆતો કે જે દર્શાવે છે કે સંસદીય કાર્યવાહીમાં સાક્ષીએ ઈરાદાપૂર્વક સંસદને ગેરમાર્ગે દોરી છે તેમાં મનોરંજન કરવાથી બાકાત રાખવામાં આવે છે." આવા નિષ્કર્ષ પર પહોંચતા અદાલતે પ્રીબલ વિ. ટેલિવિઝન ન્યુઝીલેન્ડ[67]ના ચુકાદા પર આધાર રાખ્યો હતો.

૧૪૦. ઉપરોક્ત કેસમાં, સામાવાળાએ સરકાર સામે આક્ષેપો કરતો એક કાર્યક્રમ પ્રસારિત કર્યો હતો કે એક મંત્રીએ વેપારીને અનુચિત અનુકૂળ શરતો પર સંપત્તિ મેળવવાની મંજૂરી આપવાના ઉદ્દેશ્ય સાથે રાજ્યની સંપત્તિના વેચાણને પ્રોત્સાહન આપવા અને અમલમાં મૂકવા માટે એક વેપારી અને જાહેર અધિકારીઓ સાથે કાવતરું ઘડ્યું હતું. મંત્રીએ માનહાનિ માટે ચેનલ સામે દાવો માંડ્યો હતો. ચેનલ સત્યનો બચાવ કરવા અને સંસદમાં કહેવામાં આવેલી બાબતો અને કરવામાં આવેલા કાર્યો પર આધાર રાખવાનો પ્રયાસ કરતી હતી. તેણે એવી દલીલ કરી હતી કે બિલ ઓફ રાઇટ્સની આર્ટિકલ–૯ હેઠળનું રક્ષણ માત્ર સભ્યને કોઈપણ ગૃહમાં તેના ભાષણ માટે જવાબદાર ઠેરવવાથી રક્ષણ આપશે. જો કે, જો તેનો

67 (૧૯૯૪) ૩ એ.એલ.એલ. ઈ.આર. ૪૦૭

ઉપયોગ કોઈ પણ ગૃહમાં કરવામાં આવેલા ભાષણ પર જવાબદારી લાદવા માટે કરવામાં ન આવે તો તેને બચાવ તરીકે રેકોર્ડ પર મૂકી શકાય છે.પ્રિવી કાઉન્સિલે એવું માન્યું હતું કે મુકદ્દમાના પક્ષકારો ગૃહમાં કહેવામાં આવેલી અથવા કરવામાં આવેલી કોઈપણ બાબત પર સવાલ ઉઠાવી શકતા નથી અથવા તે ક્રિયાઓ માટે કોઈ હેતુ દર્શાવી શકતા નથી. અદાલતે ગૃહની કાર્યવાહીના સત્તાવાર પ્રકાશન પર એ હદ સુધી નિર્ભર રહેવાની મંજૂરી આપી કે તેનો ઉપયોગ એવું સૂચવવા માટે કરવામાં ન આવે કે શબ્દો અયોગ્ય રીતે બોલવામાં આવ્યા હતા, અથવા કોઈપણ કાયદો અયોગ્ય ઉપયોગ માટે પસાર કરવામાં આવ્યો હતો.

૧૪૧. કાયદાકીય સામગ્રી પર નિર્ભરતાનો પ્રશ્ન ૨૦૦૯ માં વિધાનસભાની તરફેણમાં વધુ તોલવામાં આવ્યો હતો.ઓફિસ ઓફ ગવર્નમેન્ટ કોમર્સ વિ. ઇન્ફર્મેશન કમિશનર (એટર્ની જનરલની દરમિયાનગીરી)[68] માં, ક્વીન્સ બેન્ચ ડિવિઝને એવું માન્યું હતું કે સંસદીય સમિતિઓના મંતવ્યો તેમના કાર્યની પ્રકૃતિને ધ્યાનમાં રાખીને અદાલત સમક્ષ અપ્રસ્તુત રહેશે.આ માન્યતા બિલ ઓફ રાઇટ્સની આર્ટિકલ–૯ના શબ્દો અને સંબંધિત ઇતિહાસથી પ્રભાવિત હતી, જે ભારતના બંધારણની અનુચ્છેદ ૧૦૫ અને ૧૯૪ની ખંડ (૨) કરતાં વધુ વ્યાપક રીતે લખવામાં આવી છે.પી.વી. નરસિમ્હા રાવ (ઉપરોક્ત) માં લઘુમતી અભિપ્રાય આ મુદ્દા પર નીચે પ્રમાણે પ્રકાશ પાડે છે:

68 [૨૦૦૯] ૩ ડબલ્યુ.એલ.આર. ૬૨૭

"૪૧. [...] અનુચ્છેદ ૧૦૫ની ખંડ (૨) હેઠળ આપવામાં આવેલ રક્ષણ બિલ ઓફ રાઇટ્સની કલમ ૯ હેઠળ આપવામાં આવેલ રક્ષણ કરતાં સંકુચિત છે, આ અર્થમાં કે તે કલમ દ્વારા આપવામાં આવેલી પ્રતિરક્ષા વ્યક્તિગત છે અને સભ્યને જે કંઈપણ કહેવામાં આવે તેના સંદર્ભમાં અથવા ગૃહમાં અથવા તેની કોઈપણ સમિતિમાં તેમના દ્વારા આપવામાં આવેલા કોઈપણ મતમાં ઉપલબ્ધ છે.આ કલમ સંસદના સભ્ય દ્વારા આપવામાં આવેલા ભાષણ અથવા મત પર અદાલતમાં પડકાર માટે મુક્તિ પ્રદાન કરતી નથી.આમ, અનુચ્છેદ ૧૦૫ની ખંડ (૨) હેઠળ આપવામાં આવેલ રક્ષણ એ આર. વી. માં જસ્ટિસ હંટ દ્વારા નિર્માણ હેઠળ રજૂ કરવામાં આવેલ રક્ષણ જેવું જ છે.મર્ફી [(૧૯૮૬) ૫ એન. એસ. ડબલ્યુ. એલ. આર. ૧૮] બિલ ઓફ રાઇટ્સની કલમ ૯ પર જે પ્રિવી કાઉન્સિલ દ્વારા પ્રેબલ વિ. ટેલિવિઝન ન્યુઝીલેન્ડ લિ.માં સ્વીકારવામાં આવી નથી. [(૧૯૯૪) ૩ ઓલ ઇ. આર. ૪૦૭, પી. સી.] એક્સ પી. વેસન [(૧૮૬૯) ૪ ક્યૂ. બી. ૫૭૩ માં નિર્ણય:૩૮ એલ.જે.ક્યુ.બી.૩૦૨] જે બિલ ઓફ રાઇટ્સની કલમ ૯ના સંદર્ભમાં આપવામાં આવી હતી, તેથી, અનુચ્છેદ ૧૦૫ની ખંડ (૨) ના નિર્માણની બાબતમાં તેનો કોઈ ઉપયોગ થઈ શકે નહીં. [...]"

શું અદાલતો સંસદીય સમિતિના અહેવાલોમાં સમાવિષ્ટ અવલોકનો પર આધાર રાખી શકે છે કે કેમ તે મુદ્દો હવે કલ્પના મહેતા (ઉપરોક્ત) માં આ અદાલતની બંધારણીય બેન્ચ દ્વારા ઉકેલાઈ ગયો છે.

૧૪૨. પી.વી. નરસિમ્હા રાવ (ઉપરોક્ત) માં બહુમતી ચુકાદો યુકેના અગાઉના કેસો પર આધારિત હતો, જે સામાન્ય રીતે વાણી અને ચર્ચાને સુરક્ષિત રાખવા માટે ખંડ (૯)નું અર્થઘટન કરે છે. આ ચુકાદાઓ પર આધાર રાખીને, બહુમતીએ એવા કોઈ પણ વસ્તુને અદાલતો સમક્ષ રજૂ કરવાની મંજૂરી ન આપવાના સામાન્ય સિદ્ધાંતને વિસ્તૃત કર્યો જે આકસ્મિક રીતે અથવા આકસ્મિક રીતે ધારાસભ્યના કૃત્યો સાથે સંબંધિત હોઈ શકે. ત્યારબાદ કોર્ટે વિધિ–નિર્ધારણ કાર્યો ને આગળ વધારવા માટે મળેલી લાંચ માટે પ્રતિરક્ષા જોડવા માટે અનુચ્છેદ ૧૦૫ (૨) નું વ્યાપક રીતે અર્થઘટન કરીને આ સિદ્ધાંતને આધાર આપ્યો હતો. કોર્ટે આર વિ. ગ્રીનવેમાં ન્યાયમૂર્તિ બકલેના અભિપ્રાયને આ આધાર પર ફગાવી દીધો કે અપીલમાં તેનું પરીક્ષણ કરવાનું બાકી છે. તેથી બહુમતી યુકે અને ભારતમાં વાણી સ્વાતંત્ર્યને સંચાલિત કરતી વિવિધ કલમોને સંદર્ભિત રીતે લાગુ કરવામાં નિષ્ફળ રહી. બહુમતી દ્વારા ઉલ્લેખિત કેસો, સામાન્ય રીતે કાયદાને સમજવામાં મદદરૂપ હોવા છતાં, મતને પ્રભાવિત કરવા માટે મળેલી લાંચનું રસીકરણ કરવામાં મદદ કરતા નથી. આપણે ઉપર નોંધ્યું છે તેમ, સંસદ દ્વારા લાંચ પર વિશેષ અધિકારક્ષેત્રના દાવા પાછળનું એક કારણ એ હતું કે સંસદના સભ્યો ભ્રષ્ટાચાર વિરોધી કાયદા હેઠળ આવતા ન હતા. જો કે, બંધારણીય અર્થઘટનએ જવાબ આપવો પડશે કે શું, કાયદાની ગેરહાજરીમાં, સંસદના સભ્ય ભ્રષ્ટાચારના નાણાં લેવા માટે

પ્રતિરક્ષાનો દાવો કરી શકે છે અને તે રીતે તેના મતને પ્રભાવિત કરી શકે છે.

૧૪૩. પી.વી. નરસિમ્હા રાવ (ઉપરોક્ત) માં આ અદાલતના ચુકાદાથી યુકેની અદાલતોએ આર્ટિકલ–૯ હેઠળ પ્રતિરક્ષાનું ટૂંકું અર્થઘટન કર્યું છે. આર. વિ. ચેયટર[69]માં, સંસદના સભ્યો સામે ખોટા દાવાઓ રજૂ કરવા અને નાણાકીય લાભ મેળવવા બદલ ખોટા હિસાબ સબબ કાર્યવાહી કરવામાં આવી હતી.યુકેની સર્વોચ્ચ અદાલતે એવું માન્યું હતું કે બિલ ઓફ રાઇટ્સની આર્ટિકલ–૯નો હેતુ ગૃહમાં વાણી સ્વાતંત્ર્યનું રક્ષણ કરવાનો છે. અદાલતે અભિપ્રાય આપ્યો હતો કે જોગવાઈને સંકુચિત દૃષ્ટિકોણ આપવો જોઈએ અને એવું માન્યું હતું કે ફરિયાદી પક્ષ સંસદના વિશેષાધિકારનું ઉલ્લંઘન કરશે નહીં. અદાલતે ગ્રીનવે (ઉપરોક્ત) માં આપેલા ચુકાદા પર આધાર રાખ્યો હતો કે લાંચ અને સંસદમાં કરવામાં આવેલા ભાષણ વચ્ચેની સાંઠગાંઠ અદાલતોના અધિકારક્ષેત્રને દૂર કરતી નથી. તેથી કોર્ટે અભિપ્રાય આપ્યો હતો કે ખર્ચ માટે દાવો રજૂ કરવો અને આવી કાર્યવાહીમાં ભાગ લેવો એ સંસદીય વિશેષાધિકારો સાથે વધુ નબળી કડી ધરાવે છે અને તે કાર્યવાહીથી મુક્ત ન હોઈ શકે. કોર્ટે સંસદના સભ્યની કાર્યવાહી કે જેના પર સવાલ ઉઠાવવામાં આવી રહ્યા હતા તે સંસદના મૂળ અથવા આવશ્યક કાર્ય પર આધારિત છે કે કેમ તેની કસોટી લાગુ કરી હતી. લોર્ડ ફિલિપે અભિપ્રાય આપ્યો હતો કેઃ

69 [૨૦૧૦] ૩ ડબલ્યુ.એલ.આર. ૧૭૦૭

"૪૭. મેં જે ન્યાયશાસ્ત્રનો ઉલ્લેખ કર્યો છે તે વિરલ છે અને આ અપીલની હકીકતો પર સીધો આધાર આપતું નથી. જો કે, તે દરખાસ્તને સમર્થન આપે છે કે મુખ્ય બાબત કે જેના માટે કલમ ૯ નિર્દેશિત છે તે સંસદના ગૃહો અને સંસદીય સમિતિઓમાં વાણી અને ચર્ચાની સ્વતંત્રતા છે. આ તે જગ્યા છે જ્યાં સંસદનું મુખ્ય અથવા આવશ્યક કાર્ય થાય છે. ગૃહો અને સમિતિઓની બહારની કાર્યવાહી તેમના જોડાણને કારણે સંસદીય કાર્યવાહીમાં આવે છે કે કેમ તે ધ્યાનમાં લેતા, તે જોડાણની પ્રકૃતિ પર વિચાર કરવો જરૂરી છે અને જો આવી ક્રિયાઓને વિશેષાધિકાર ન મળે, તો તે સંસદના મૂળ અથવા આવશ્યક કાર્ય પર પ્રતિકૂળ અસર કરે તેવી શક્યતા છે કે કેમ. "

(ભાર આપવામાં આવ્યો છે)

૧૪૪. લોર્ડ રોડરે તેમના સહમત અભિપ્રાય દરમિયાન આ મુદ્દો સંસદના ગૃહના તિરસ્કારના અધિકારક્ષેત્રને અનુકૂળ હોવા પર વધુ પ્રકાશ પાડ્યો હતો. લોર્ડ રોડરે એવું માન્યું હતું કે આ એક ઓવરલેપિંગ અધિકારક્ષેત્ર હશે અને તે અદાલતના અધિકારક્ષેત્રને દૂર કરવા સમાન નહીં હોય. મકુડી વિ. બેરોન ટ્રીસમેન ઓફ ટ્રોટેનહામ[70]માં, અપીલ અદાલતે એવું માન્યું હતું કે જાહેરમાં સાક્ષી દ્વારા આપવામાં આવેલ નિવેદન કે જે સંસદીય સમિતિ સમક્ષ તેની જુબાનીનું પુનરાવર્તન કરે છે તે પ્રતિરક્ષાને આકર્ષિત કરશે નહીં કારણ કે તે એક સંસદીય ભાષણ હતું જે સંસદીય સમિતિ સમક્ષ ઉચ્ચાર કરવા માટે ખૂબ દૂર હતું. કોર્ટે એવો પણ અભિપ્રાય આપ્યો હતો કે ક્યારે પ્રતિરક્ષા આકર્ષિત થઈ શકે છે.કોર્ટે જણાવ્યું હતું કેઃ

70 [૨૦૧૪] ક્યુ.બી. ૮૩૯

"૨૫. જો કે, હું સ્વીકારું છું કે એવા ઉદાહરણો હોઈ શકે છે કે જ્યાં કલમ ૯ નું રક્ષણ ખરેખર સંસદ સિવાયના ભાષણ સુધી વિસ્તરે છે.તેમાં કોઈ શંકા નથી કે તેઓ હકીકતો પર અલગ અલગ હશે, પરંતુ સામાન્ય રીતે મને લાગે છે કે આવા કિસ્સાઓમાં આ બે લાક્ષણિકતાઓ હશે:(૧) સંસદીય વક્તવ્યના પુનરાવર્તનમાં જાહેર હિત કે જેને અધ્યક્ષે વાજબી રીતે રજૂ કરવું જોઈએ, અને (૨) સંસદની અંદર અને પછી બહાર તેમના બોલવાના પ્રસંગો વચ્ચેની સાંઠગાંઠ એટલી નજીક છે કે બીજા પ્રસંગે બોલવાની તેમની જવાબદારીની સંભાવના (અથવા તેઓ આમ કરશે તેવી અપેક્ષા અથવા વચન) પ્રથમ સમયે વ્યાજબી રીતે અનુમાનિત છે અને બંને પ્રસંગોએ બોલવાનો તેમનો હેતુ સમાન અથવા ખૂબ નજીકથી સંબંધિત છે.[...]"

૧૪૫. યુકેની અદાલતોએ વિશેષાધિકારોના ક્ષેત્રને સંચાલિત કરતા અગાઉના કેસોની સરખામણીમાં વધુ સમય માટે સંકુચિત દ્રષ્ટિકોણ રજૂ કર્યો છે.તેઓએ બિન-કાયદાકીય પ્રવૃત્તિઓ માટે રોગપ્રતિકારક બનવા માટે જરૂરી સાંઠગાંઠ માટે એક સાંકડી અવકાશનું અર્થઘટન કર્યું છે.આનાથી એવું ઠરાવવામાં આવ્યું છે કે સભ્યોની પ્રતિરક્ષા અથવા લાંચ સામે તિરસ્કારની કાર્યવાહી કરવાની ગૃહની ક્ષમતા દ્વારા અદાલતોના અધિકારક્ષેત્રને દૂર કરવામાં આવતું નથી.

II. <u>યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ ઑફ અમેરિકા</u>

૧૪૬. યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ ઑફ અમેરિકામાં સંસદીય વિશેષાધિકારો બંધારણની અનુચ્છેદ ૧ની અનુચ્છેદ ૬માંથી ઉદ્ભવે છે.જોગવાઈનો સંબંધિત ભાગ, જેને ભાષણ અને ચર્ચા અનુચ્છેદ તરીકે ઓળખવામાં આવે છે, તે અંગ્રેજી બિલ ઓફ રાઈટ્સ ૧૬૮૯ ની અનુચ્છેદ IX દ્વારા પ્રભાવિત છે.અનુચ્છેદ નીચે પ્રમાણે વાંચે છેઃ

> "સેનેટર્સ અને પ્રતિનિધિઓને તેમની સેવાઓ માટે વળતર પ્રાપ્ત થશે, જે કાયદા દ્વારા નક્કી કરવામાં આવશે અને યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સના ટ્રેઝરીમાંથી ચૂકવવામાં આવશે.રાજદ્રોહ, અપરાધ અને શાંતિ ભંગ સિવાયના તમામ કેસોમાં તેમને પોતપોતાના ગૃહોના સત્રમાં તેમની હાજરી દરમિયાન અને ત્યાં જવાથી પરત ફરવાનો અને કોઈપણ ગૃહમાં કોઈપણ ભાષણ અથવા ચર્ચા માટે અન્ય કોઈ જગ્યાએ તેમની પૂછપરછ કરવાનો વિશેષાધિકાર આપવામાં આવશે. "
>
> (ભાર આપવામાં આવ્યો છે)

જ્યાં સુધી કોંગ્રેસના સભ્યોના કાયદાકીય કાર્યોનો સંબંધ છે ત્યાં સુધી યુ.એસ. ની અદાલતોએ ભાષણ અને ચર્ચા અનુચ્છેદને વ્યાપક અર્થઘટન આપ્યું છે. તે ઉપરાંત અદાલતોએ એવું માન્યું છે કે કોંગ્રેસના સભ્ય સામાન્ય અરજીના ફોજદારી કાયદા હેઠળ જવાબદાર હોઈ શકે છે. જે પ્રતિબંધિત છે તે કાર્યવાહીના કેસને સાબિત કરવા માટે સભ્યના સત્તાવાર કાર્યો પર નિર્ભર છે.

૧૪૭. યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ વિ. થોમસ એફ. જહોનસન[71]માં, કોંગ્રેસના સભ્ય પર હિતોના સંઘર્ષ અને યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સને છેતરવાનું કાવતરું ઘડવાનો આરોપ મૂકવામાં આવ્યો હતો.જહોનસન સામે આરોપ હતો કે તેણે મેલ છેતરપિંડીના આરોપમાં બચત અને લોન કંપની અને તેના અધિકારીઓ સામે પ્રભાવ પાડવાનું અને બાકી રહેલા આરોપોને બરતરફ કરવાનું કાવતરું ઘડ્યું હતું. કાવતરાના ભાગરૂપે, જહોન્સને ગૃહમાં સ્વતંત્ર બચત અને લોન સંગઠનોની તરફેણમાં ભાષણો આપ્યા હતા. ટ્રાયલ કોર્ટ આરોપીને દોષી ઠેરવ્યો હતો.કોર્ટ ઓફ અપીલ્સ ફોર ધ ફોર્થ સર્કિટ દ્વારા તેમની દોષિતતાને આ આધાર પર રદ કરવામાં આવી હતી કે ભાષણ અને ચર્ચાની અનુચ્છેદ હેઠળ આરોપોને કોર્ટમાં ઉઠાવવામાં આવતા અટકાવવામાં આવ્યા હતા. યુ.એસ. સુપ્રીમ કોર્ટે ભાષણ અને ચર્ચા અનુચ્છેદના અર્થઘટનમાં એવું માન્યું હતું કે સરકાર કોંગ્રેસના સભ્ય દ્વારા કરવામાં આવેલા ભાષણનો ઉપયોગ કરી શકશે નહીં અથવા કાયદાની અદાલતમાં તેના હેતુ પર સવાલ ઉઠાવી શકશે નહીં. જો કે, ફરિયાદી પક્ષ કોંગ્રેસમેન દ્વારા આપવામાં આવેલા ભાષણ પર આધાર રાખ્યા વિના કેસ કરી શકે છે.કોર્ટે અભિપ્રાય આપ્યો હતો કે તેનો નિર્ણય સામાન્ય ફોજદારી કાયદાના ઉલ્લંઘન માટે કાર્યવાહીને લાગુ પડતો નથી જે 'કોંગ્રેસના પ્રતિવાદી સભ્યના કાયદાકીય કૃત્યો અથવા તેમને અમલમાં મૂકવાના તેના હેતુઓ પર સવાલ ઉઠાવતો નથી.'

71 ૩૮૩ યુ.એસ. ૧૬૯ (૧૯૬૯)

૧૪૮. યુ. એસ. સુપ્રીમ કોર્ટે કોંગ્રેસના સભ્યો દ્વારા લાંચ લેવાના અનુગામી કેસોમાં જહોનસન (સુપ્રા) પર આધાર રાખ્યો છે કે જ્યાં સુધી તેઓ ધારાસભ્ય દ્વારા આપવામાં આવેલા ભાષણ અથવા મત પર આધાર રાખતા નથી ત્યાં સુધી તેમની સામે કાર્યવાહી થઈ શકે છે. યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સ વિ. બ્રુસ્ટર[72]માં, એક સેનેટર પર ટપાલ દર કાયદાના સંદર્ભમાં સત્તાવાર કાર્યોના પ્રદર્શનમાં પ્રભાવિત થવાના બદલામાં લાંચ લેવાનો આરોપ મૂકવામાં આવ્યો હતો.ટ્રાયલ કોર્ટ આ આરોપોને આ આધાર પર ફગાવી દીધા હતા કે સેનેટરને સંસદીય વિશેષાધિકારો મળ્યા હતા.યુ. એસ. સુપ્રીમ કોર્ટે બહુમતીથી એવું માન્યું હતું કે ભાષણ અને ચર્ચા અનુચ્છેદ વકીલોને પુરાવા રજૂ કરવાથી અટકાવે છે કે કોંગ્રેસના સભ્યએ વાસ્તવમાં ભ્રષ્ટ યોજનાના ભાગ રૂપે ભાષણ આપવા અથવા કાયદો રજૂ કરવા જેવા કેટલાક કાયદાકીય કાર્યો કર્યા હતા, પરંતુ તે અન્ય પુરાવા સ્થાપિત કરી શકે છે કે સભ્યએ ભ્રષ્ટાચાર વિરોધી કાયદાનું ઉલ્લંઘન કર્યું હતું.કોર્ટે જણાવ્યું હતું કેઃ

"૪૩. આપણા બંધારણના લેખકો વિશેષાધિકારની જરૂરિયાત અને અતિશય વ્યાપક સલામતીમાંથી થઈ શકે તેવા દુરુપયોગ બંનેના ઈતિહાસથી સારી રીતે વાકેફ હતા.અન્ય મૂલ્યોને જાળવી રાખવા માટે, તેઓએ વિશેષાધિકાર લખ્યો જેથી તે સભ્યોના વર્તનને સહન કરે અને તેનું રક્ષણ કરે, જે અન્ય નાગરિકો દ્વારા કરવામાં આવે ત્યારે સહન ન કરવામાં આવે અને સુરક્ષિત ન હોય, પરંતુ

72 ૪૦૮ યુ.એસ. ૫૦૧ (૧૯૭૨)

કાયદાકીય પ્રક્રિયાની અખંડિતતાને જાળવવા માટે જે જરૂરી છે તેનાથી વધુ કવચ વિસ્તરતું નથી.[...]

.....

૬૦. તે નિઃશંકપણે છે કે ભાષણ અથવા ચર્ચા અનુચ્છેદ કાયદાકીય પ્રક્રિયાના નિયમિત અભ્યાસક્રમમાં થતા કૃત્યોની તપાસ સામે અને તે કૃત્યોની પ્રેરણા સામે રક્ષણ આપે છે.આમ વ્યક્ત કરવામાં આવે તો, આ વિશેષાધિકાર કાયદાકીય શાખાની ઐતિહાસિક સ્વતંત્રતાની ખાતરી કરવા માટે પૂરતો વ્યાપક છે, જે આપણી સત્તાઓના વિભાજન માટે જરૂરી છે, પરંતુ તેના સભ્યોને ભ્રષ્ટ કરીને પ્રક્રિયાને ભ્રષ્ટ કરનારાઓની અતિશયતા સામે રક્ષણ આપવા માટે પૂરતો સંકુચિત છે.[...]

.....

૬૨. પ્રશ્ન એ છે કે શું આ કાયદાનું ઉલ્લંઘન કરવા માટે અપીલકર્તાએ કેવી રીતે વાત કરી, તેમણે કેવી રીતે ચર્ચા કરી, તેમણે કેવી રીતે મત આપ્યો, અથવા ચેમ્બર અથવા સમિતિમાં તેમણે જે કંઈ કર્યું તેની પૂછપરછ કરવી જરૂરી છે.ગેરકાયદેસર વર્તન એ ચોક્કસ રીતે કાર્ય કરવાના વચન માટે નાણાં લેવા અથવા લેવા માટે સંમત થવું છે.સરકારે એ બતાવવાની જરૂર નથી કે અપીલકર્તાએ કથિત ગેરકાયદેસર સોદો પૂરો કર્યો છે; લાંચ સ્વીકારવી એ કાયદાનું ઉલ્લંઘન છે, ગેરકાયદેસર વચનનું પાલન નહીં. "

(ભાર આપવામાં આવ્યો છે)

તેથી યુ.એસ. સુપ્રીમ કોર્ટે અભિપ્રાય આપ્યો હતો કે કોંગ્રેસના સભ્યો દ્વારા વ્યક્તિગત રીતે ઉપયોગમાં લેવાતા વિશેષાધિકારો વિધાનસભાની સ્વતંત્રતાને જાળવી રાખવા માટે હતા. જો ભાષણ અને ચર્ચાની અનુચ્છેદને કોંગ્રેસના સભ્યો દ્વારા લાંચ લેવાના કૃત્યો સામે પ્રતિરક્ષા પૂરી

પાડવા તરીકે સમજવામાં આવે તો સ્વતંત્રતા સાથે બરાબર સમાધાન કરવામાં આવશે. તેથી, બંધારણ હેઠળની પ્રતિરક્ષા માત્ર એવી ક્રિયાઓ તરફ આકર્ષિત થાય છે જે સ્પષ્ટપણે કાયદાકીય પ્રક્રિયાનો એક ભાગ છે.

૧૪૯. બ્રુસ્ટર (ઉપરોક્ત) માં કોર્ટ કારોબારી દ્વારા તપાસની સત્તાઓના સંભવિત દુરૂપયોગથી વાકેફ હતી પરંતુ એવું માન્યું હતું કે બહુમતી દ્વારા કામ કરતું ગૃહ આરોપીના અધિકારો માટે વધુ હાનિકારક હશે જો તેને અંતિમ મધ્યસ્થી તરીકે છોડી દેવામાં આવે. કોર્ટે નોંધ્યું હતું કે કોંગ્રેસના સભ્ય આરોપી વ્યક્તિઓને કોર્ટ દ્વારા આપવામાં આવતી પ્રક્રિયાગત સલામતીથી વંચિત રહેશે. કોર્ટે વધુમાં જણાવ્યું હતું કેઃ

"૫૮. જો આપણે એ સ્વીકારવામાં નિષ્ફળ રહીએ કે ઘણી બિન–કાયદાકીય પ્રવૃત્તિઓ સભ્યની ભૂમિકાનો એક સ્થાપિત અને સ્વીકૃત ભાગ છે, અને ખરેખર કાયદાકીય પ્રક્રિયા સાથે 'સંબંધિત' છે, તો આપણે અમેરિકન રાજકીય પ્રણાલીની વાસ્તવિકતાઓ તરફ આપણી આંખો બંધ કરીશું.પરંતુ જો એક્ઝિક્યુટિવ, જહોનસનની જેમ, લાંચ આપવાના બદલામાં સરકારની બીજી શાખાને પ્રભાવિત કરવાના સભ્યના પ્રયાસ સામે કાર્યવાહી કરી શકે છે, તો જો તે લાંચ આપવાના બદલામાં કાયદાકીય અધિનિયમ સંબંધિત વચન માટે કાર્યવાહી કરી શકે તો તેને હેરાન કરવાની તેની શક્તિમાં ઘણો વધારો થતો નથી.તેથી અમે આજે અમારા કબજાના પરિણામે કાયદાકીય શાખા પર કાર્યકારી અને ન્યાયિક શાખાઓની સત્તામાં કોઈ નોંધપાત્ર વધારો જોતો નથી.[...]

૫૯. [...] આપણે શરૂઆતમાં નોંધ્યું છે તેમ, ભાષણ અથવા ચર્ચા અનુચ્છેદનો હેતુ વ્યક્તિગત ધારાસભ્યનું રક્ષણ કરવાનો છે, માત્ર

તેના પોતાના ખાતર નહીં, પરંતુ સ્વતંત્રતા અને તે રીતે કાયદાકીય પ્રક્રિયાની અખંડિતતા જાળવવાનો છે.પરંતુ લાંચ દ્વારા નાણાકીય દુરુપયોગ, કદાચ વહીવટી સત્તા કરતાં પણ વધુ, કાયદાકીય અખંડિતતાને ગંભીર રીતે નબળી પાડશે અને લોકોના પ્રામાણિક પ્રતિનિધિત્વના અધિકારને હરાવી દેશે, જે કારોબારીને તપાસ અને કાર્યવાહી કરવાની સત્તાથી વંચિત રાખશે અને ન્યાયતંત્રને લાંચ આપવાની સત્તાથી વંચિત રાખશે.[...]

.....

૬૩. લાંચ લેવી એ, દેખીતી રીતે, કાયદાકીય પ્રક્રિયા અથવા કાર્યનો કોઈ ભાગ નથી; તે કાયદાકીય અધિનિયમ નથી.તે, કોઈપણ કલ્પનીય અર્થઘટન દ્વારા, ધારાસભ્યની ભૂમિકાના ભાગ રૂપે અથવા તો આનુષંગિક તરીકે કરવામાં આવેલું કાર્ય નથી.તે કાર્યાલયની પ્રકૃતિ અને અમલના પરિણામે થતું કાર્ય નથી.› ન તો તે 'વસ્તુ છે જે તેણે કહ્યું અથવા કર્યું છે, એક પ્રતિનિધિ તરીકે, તે કાર્યાલયના કાર્યોની કવાયતમાં,' ૪ માસ., ૨૭ પર.ન તો કાયદાકીય અધિનિયમની તપાસ અથવા કાયદાકીય અધિનિયમ માટેની પ્રેરણા આ કાનૂન અથવા આ આરોપ હેઠળ કાર્યવાહી માટે જરૂરી છે.જ્યારે લાંચ લેવામાં આવે છે, ત્યારે તેનાથી કોઈ ફરક પડતો નથી કે જે વચન માટે લાંચ આપવામાં આવી હતી તે અહીંની જેમ કાયદાકીય કાયદાની કામગીરી માટે હતું કે, જહોનસનની જેમ, કારોબારી શાખા સાથે કોંગ્રેસના પ્રભાવનો ઉપયોગ કરવા માટે.અને લાંચ આપવાના હેતુની તપાસ કોંગ્રેસના પ્રતિવાદી સભ્યના કાયદાકીય કાર્યો અથવા તેમને અમલમાં મૂકવાના તેના હેતુઓ પર સવાલ ઉઠાવતી નથી.' ૩૮૩ યુ. એસ., ૧૮૫,૮૬ એસ. સી. ટી., ૭૫૮.

૬૪. જો સભ્ય તેના ગેરકાયદેસર સોદા પર ડિફોલ્ટ કરે તો પણ કોઈ ફરક પડતો નથી.આ આરોપ હેઠળ પ્રથમ દૃષ્ટિએ કેસ કરવા માટે, સરકારે ચુકવણી માટેના ભ્રષ્ટ વચન પછી અપીલકર્તાનું કોઈ કૃત્ય

બતાવવાની જરૂર નથી, કારણ કે તે લાંચ લે છે, ગેરકાયદેસર કરારનું પ્રદર્શન નહીં, તે એક ફોજદારી કૃત્ય છે.ઉદાહરણ તરીકે, જો એવા નિર્વિવાદ પુરાવા હોય કે કોઈ સભ્યએ આપેલ બિલને મત આપવા માટે સમજૂતીના બદલામાં લાંચ લીધી હતી અને જો એવા નિર્વિવાદ પુરાવા પણ હોય કે તેણે હકીકતમાં બિલની વિરુદ્ધમાં મત આપ્યો હતો, તો શું એવું વિચારી શકાય કે તેનાથી લાંચ લેવાના સ્વરૂપમાં ફેરફાર થાય છે અથવા તેને ખોટા કાર્યના ક્ષેત્રમાંથી દૂર કરે છે જે કોંગ્રેસે ગુનો કરવા માંગ્યું હતું?

.....

૬૭. શ્રી જસ્ટિસ બ્રેનાન સૂચવે છે કે કથિત લાંચ અંગે તપાસ એ કાયદાકીય અધિનિયમ માટેના પ્રેરણાની તપાસ છે, અને એવી વિનંતી કરવામાં આવે છે કે આ જ તપાસની જહોનસનમાં અસ્વીકાર્ય તરીકે નિંદા કરવામાં આવી હતી.તે દલીલ કાયદાકીય કાયદાઓ માટે પ્રેરણાના ખ્યાલનો ખોટો અર્થ કાઢે છે.ભાષણ અથવા ચર્ચા અનુચ્છેદ ગેરકાયદેસર વર્તણૂકની તપાસને પ્રતિબંધિત કરતી નથી કારણ કે તે વિધિ–નિર્ધારણ કાર્યો સાથે કેટલાક જોડાણ ધરાવે છે.જહોનસનમાં, કોર્ટે એવું માન્યું હતું કે, જ્યાં સુધી હાઉસ ફ્લોર પર તેમના ભાષણને લગતા પુરાવા સ્વીકારવામાં ન આવે ત્યાં સુધી, રિમાન્ડ પર, જહોનસન પર કાવતરું–થી–છેતરપિંડીની ગણતરી પર ફરીથી પ્રયાસ કરી શકાય છે.[...]. "

(ભાર આપવામાં આવ્યો છે)

તેથી કોર્ટે એ વિચારને નકારી કાઢ્યો કે વિધિ–નિર્ધારણ કાર્યો સાથે જોડાણ ધરાવતી કોઈપણ વસ્તુ યુ. એસ. બંધારણના ભાષણ અને ચર્ચા અનુચ્છેદ હેઠળ આપમેળે પ્રતિરક્ષાને આકર્ષિત કરશે.

૧૫૦. ગેવેલ વિ. યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સ[73]માં, સેનેટર ગેવેલ દ્વારા યુ. એસ. સેનેટમાં પેટા–સમિતિની સુનાવણીના રેકોર્ડનો ભાગ કેટલાક ગુપ્ત દસ્તાવેજો બનાવવામાં આવ્યા હતા.ત્યારબાદ તેમણે સમગ્ર દસ્તાવેજ એક ખાનગી પ્રકાશનમાં પ્રકાશિત કર્યો હતો.આ મામલાની તપાસ કરી રહેલા ગ્રાન્ડ જ્યુરી દ્વારા સેનેટરના સહાયકને સમન્સ પાઠવવામાં આવ્યું હતું.યુ. એસ. સુપ્રીમ કોર્ટની વિચારણા માટે જે પ્રશ્ન ઊભો થયો હતો તે એ હતો કે શું સેનેટરના સહાયકને ભાષણ અને ચર્ચા અનુચ્છેદ હેઠળ કોઈ મુક્તિ મળે છે અને તેની કેટલી હદ સુધી પૂછપરછ કરી શકાય છે.યુ. એસ. સુપ્રીમ કોર્ટે એવું માન્યું હતું કે કાયદાકીય કાર્યની વિસ્તૃત પ્રકૃતિને ધ્યાનમાં રાખીને, કોંગ્રેસના સભ્યના સહાયકને ભાષણ અને ચર્ચા અનુચ્છેદ હેઠળ રક્ષણ આપવામાં આવશે, પરંતુ તે માત્ર તે હદ સુધી કે તે ધારાસભ્યને તેના વિધિ–નિર્ધારણ કાર્યો ના નિર્વહનમાં મદદ કરવા સાથે સંબંધિત છે.અદાલતે વધુમાં જણાવ્યું હતું કે દસ્તાવેજનું ખાનગી પ્રકાશન સેનેટરના કાર્યોનો જરૂરી ભાગ નથી અને તે સંબંધમાં કોઈ મુક્તિ આપવામાં આવશે નહીં.કોર્ટે જણાવ્યું હતું કેઃ

"૨૬. કાયદાકીય કાયદાઓ સર્વગ્રાહી નથી. અનુચ્છેદનું કેન્દ્ર કોઈપણ ગૃહમાં ભાષણ અથવા ચર્ચા છે. જ્યાં સુધી અનુચ્છેદ અન્ય બાબતો સુધી પહોંચે તેવું માનવામાં આવે છે, ત્યાં સુધી તે વિચારશીલ અને સંવાદાત્મક પ્રક્રિયાઓનો એક અભિન્ન ભાગ હોવો જોઈએ, જેના દ્વારા સભ્યો સમિતિ અને ગૃહની કાર્યવાહીમાં ભાગ લે છે, જેમાં

73 ૪૦૮ યુ.એસ. ૬૦૬ (૧૯૭૨)

પ્રસ્તાવિત કાયદાની વિચારણા અને પસાર અથવા અસ્વીકારના સંદર્ભમાં અથવા અન્ય બાબતોના સંદર્ભમાં કે જેને બંધારણ કોઈપણ ગૃહના અધિકારક્ષેત્રમાં મૂકે છે.કોર્ટ ઓફ અપીલ્સે કહ્યું તેમ, અદાલતોએ કોઈ પણ ગૃહમાં શુદ્ધ ભાષણ અથવા ચર્ચાથી આગળની બાબતો માટે વિશેષાધિકાર લંબાવ્યો છે, પરંતુ 'જ્યારે જરૂરી હોય ત્યારે જ આવી ચર્ચાઓની પરોક્ષ ક્ષતિને રોકવા માટે.' યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ વિ. ડો, ૪૫૫ એફ. ૨ડી, ૭૬૦ પર.....૨૭. અહીં, બીકન પ્રેસના સહયોગ દ્વારા સેનેટર ગ્રેવલ દ્વારા ખાનગી પ્રકાશન કોઈ પણ રીતે સેનેટની ચર્ચાઓ માટે જરૂરી નહોતું; ન તો ખાનગી પ્રકાશન અંગેના પ્રશ્નો સેનેટની અખંડિતતા અથવા સ્વતંત્રતાને જોખમમાં મૂકે છે, જે તેના વિચારોને વહીવટી પ્રભાવ સામે ખુલ્લા પાડે છે. સેનેટરએ તેમની સુનાવણી હાથ ધરી હતી; રેકોર્ડ અને કોઈપણ અહેવાલ જે આગામી હતો તે તેમની સમિતિ અને સેનેટ બંનેને ઉપલબ્ધ હતો. જ્યાં સુધી અમને સલાહ આપવામાં આવી છે, ન તો કોંગ્રેસ કે ન તો સંપૂર્ણ સમિતિએ પ્રકાશનનો આદેશ આપ્યો કે અધિકૃત કર્યો. [અહીં જે એકમાત્ર બંધારણીય દાવો કરવામાં આવ્યો છે તે ભાષણ અથવા ચર્ચા અનુચ્છેદ પર આધારિત છે. જ્યારે કોંગ્રેસ અથવા કોઈપણ ગૃહ, એક સભ્યથી અલગ, સમિતિની સુનાવણી, અહેવાલો અથવા અન્ય સામગ્રીના પ્રકાશન અને/અથવા જાહેર વિતરણનો આદેશ આપે છે ત્યારે ઊભી થઈ શકે તેવા મુદ્દાઓને સંબોધિત કરવાની જરૂર નથી. અલબત્ત, ખંડ ૧, ૫ અને ૩ તે જોગવાઇ કરે છે કે દરેક ગૃહ તેની કાર્યવાહીનું જર્નલ રાખે અને સમયાંતરે તે પ્રકાશિત કરે, સિવાય કે તેમના ચુકાદામાં ગુપ્તતાની જરૂર હોય તેવા ભાગો સિવાય.....› આ અનુચ્છેદ વ્યાપક ન્યાયિક તપાસનો વિષય રહી નથી. ફીલ્ડ વિ. ક્લાર્ક, ૧૪૩ યુ. એસ. ૬૪૯,૬૭૦–૬૭૧,૧૨ એસ.સી.ટી. જુઓ. ૪૯૫, ૪૯૬–૪૯૭,૩૬ એલ.

આવૃત્તિ. ૨૯૪ (૧૮૯૨); યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સ વિ. બેલિન, ૧૪૪ યુ.એસ. ૧, ૪, ૧૨ એસ.સી.ટી. ૫૦૭, ૫૦૮, ૩૬ એલ.આવૃત્તો ૩૨૧ (૧૮૯૨).] અમે એવા નિષ્કર્ષ પર આવ્યા વગર રહી શકતા નથી કે બીકન પ્રેસ સાથે સેનેટરની વ્યવસ્થાઓ કાયદાકીય પ્રક્રિયાનો અભિન્ન ભાગ ન હતી."

(ભાર આપવામાં આવ્યો છે)

૧૫૧. ગેવેલ (સુપ્રા) માં કોર્ટે બ્રુસ્ટર (સુપ્રા) માં જે ધોરણ લાગુ કર્યું હતું તે જ ધોરણ લાગુ કરીને એવું માન્યું હતું કે માત્ર એવા કાર્યો કે જે ગૃહની ચર્ચા માટે અથવા બંધારણ હેઠળ નિહિત કાર્યોના નિર્વહન માટે જરૂરી છે તે અદાલત સમક્ષ કાર્યવાહીથી મુક્ત છે. અન્ય કૃત્યો કે જે કોઈ રીતે ધારાસભ્યના ભાષણ અથવા મત સાથે સંબંધિત હોઈ શકે છે તે ભાષણ અને ચર્ચા અનુચ્છેદ હેઠળ સુરક્ષિત રહેશે નહીં સિવાય કે તે ધારાસભ્યના કાર્ય માટે જરૂરી હોય. તેથી કોર્ટે એક સુસંગત સ્થિતિ જાળવી રાખી હતી કે કોંગ્રેસના સભ્યોને બંધારણ હેઠળ તેમની કાયદેસરની કાયદાકીય પ્રવૃત્તિના ક્ષેત્ર માટે જ મુક્તિ હશે.'

૧૫૨. યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સ વિ. હેલસ્ટોસ્કી[74]માં, હાઉસ ઓફ રિપ્રેઝન્ટેટિવ્સના સભ્ય પર ઈમિગ્રેશન કાયદાના અમલીકરણને સ્થગિત કરવા માટે અમુક ખાનગી બિલ રજૂ કરવાના બદલામાં નાણાં સ્વીકારવાનો આરોપ મૂકવામાં આવ્યો હતો.જ્હોનસન (સુપ્રા), બ્રુસ્ટર (સુપ્રા) અને ગેવેલ (સુપ્રા) માં

74 ૪૪૨ યુ.એસ. ૪૭૭ (૧૯૭૯)

તેના અગાઉના ચુકાદાઓ પર આધાર રાખીને યુ. એસ. સુપ્રીમ કોર્ટે એવું માન્યું હતું કે ભાષણ અને ચર્ચા અનુચ્છેદનો હેતુ ધારાસભ્યને વહીવટી અને ન્યાયિક દેખરેખથી મુક્ત કરવાનો હતો જે વાસ્તવિક રીતે ધારાસભ્ય તરીકે તેમના વર્તનને નિયંત્રિત કરવા માટે જોખમી છે. કોર્ટે અમેરિકન કાયદાની સ્થિતિને પુષ્ટિ આપી હતી કે આરોપી કોંગ્રેસીના કાયદાકીય કાર્યોની સામગ્રી પર વિશ્વાસ કરી શકાતો નથી અથવા તેને ગ્રાન્ડ જ્યુરી સમક્ષ રજૂ કરી શકાતો નથી પરંતુ લાંચ અને ભાવિ કાયદાકીય કાર્ય કરવાના વચનના પુરાવાની તપાસ થઈ શકે છે કારણ કે તે તેમની ફરજો નિભાવવામાં ધારાસભ્યનું આવશ્યક કાર્ય નથી.

૧૫૩. યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સમાં કાયદાની સ્થિતિનું વિશ્લેષણ પૂર્ણ કરતા પહેલા આપણે બીજા નિર્ણયનો સંદર્ભ લઈ શકીએ છીએ.હચિન્સન વિ. પ્રોક્સમિર[75]માં, સેનેટર એક પ્રકાશન બહાર પાડશે જે તેમણે "નકામો સરકારી ખર્ચ" ગણાવ્યો હતો. સેનેટરએ સેનેટના ફ્લોર પર ભાષણ આપ્યું અને તેને પ્રેસમાં પ્રકાશિત કરાવ્યું.ફરિયાદી, જેને તેના સંશોધન માટે જાહેર સંસ્થાઓ દ્વારા ભંડોળ પૂરું પાડવામાં આવ્યું હતું, તેનું નામ સેનેટર દ્વારા આપવામાં આવ્યું હતું.આ અખબારી યાદી ફરિયાદીના સંશોધન માટે ભંડોળ પૂરું પાડતી એજન્સીઓ સહિત એક લાખ કરતાં વધુ લોકોને પ્રસારિત કરવામાં આવી હતી.ફરિયાદીએ તેના વ્યવસાયમાં સન્માન ગુમાવવું, આવકમાં ઘટાડો અને ભવિષ્યમાં આવક મેળવવાની ક્ષમતા

75 ૪૩૯ યુ.એસ. ૧૦૬૬ (૧૯૭૯)

હોવાનો દાવો કરીને દાવો દાખલ કર્યો હતો.જિલ્લા અદાલતે સેનેટરની તરફેણમાં સંક્ષિપ્ત ચુકાદો આપ્યો હતો, જેમાં જણાવ્યું હતું કે આ પ્રકાશન કોંગ્રેસના 'માહિતી કાર્ય' હેઠળ આવે છે અને ભાષણ અને ચર્ચા અનુચ્છેદ હેઠળ મુક્ત રહેશે.

૧૫૪. યુ. એસ. સુપ્રીમ કોર્ટે એવું માન્યું હતું કે ભાષણ અને ચર્ચા અનુચ્છેદનો ઈરાદો કોંગ્રેસના સભ્યોની તરફેણમાં સંપૂર્ણ વિશેષાધિકાર પેદા કરવાનો ન હતો.કોર્ટે જણાવ્યું હતું કે આ અનુચ્છેદ માત્ર "કાયદાકીય પ્રવૃત્તિઓ" તરફ આકર્ષાય છે અને બદનક્ષીભર્યા નિવેદનોના પુનઃ પ્રકાશનનું રક્ષણ કરશે નહીં.કોર્ટે જણાવ્યું હતું કેઃ

> “"કાયદાકીય પ્રવૃત્તિઓ" શબ્દમાં ગમે તે અચોક્કસતા હોય, તે સ્પષ્ટ છે કે ઈતિહાસમાં અથવા અનુચ્છેદની સ્પષ્ટ ભાષામાં કંઈપણ ચેમ્બરની બહાર કરવામાં આવેલા બદનક્ષીભર્યા નિવેદનો માટે જવાબદારી અથવા દાવામાંથી સંપૂર્ણ વિશેષાધિકાર બનાવવાનો કોઈ ઈરાદો સૂચવતું નથી.
>
> .....
>
> કાયદાકીય સ્વતંત્રતાનું રક્ષણ કરવા માટે જે જરૂરી છે તેનાથી આગળ જતા અનુચ્છેદ હેઠળના દાવાઓની નજીકથી તપાસ કરવાની છે.
>
> .....
>
> ખરેખર, ઉદાહરણો એ નિષ્કર્ષને પુષ્કળ સમર્થન આપે છે કે કોઈ પણ ગૃહમાં મૂળ રૂપે કરવામાં આવેલા બદનક્ષીકારક નિવેદનોને ફરીથી પ્રકાશિત કરવા માટે સભ્યને જવાબદાર ઠેરવી શકાય

છે.અમે તે લાંબા સમયથી સ્થાપિત શાસનમાંથી કોઈ કારણ સમજી શકતા નથી. "

(ભાર આપવામાં આવ્યો છે)

૧૫૫. યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સમાં વિશેષાધિકારોના સંદર્ભમાં લેવામાં આવેલા અભિગમમાંથી જે સિદ્ધાંત ઉભરી આવે છે તે એ છે કે કોંગ્રેસના સભ્ય ભાષણ અથવા મતની દ્રષ્ટિએ કાયદાકીય કાર્યો કરવા માટે લાંચ લેવાથી મુક્ત નથી.ભાષણ અને ચર્ચા અનુચ્છેદ કાયદાકીય પ્રવૃત્તિ સાથે જોડાણ ધરાવતી તમામ બાબતોના સંદર્ભમાં ધારાસભ્યને કોઈ સંપૂર્ણ મુક્તિ આપતી નથી. પ્રતિરક્ષા માત્ર તે કાર્યો તરફ આકર્ષિત થાય છે જે આવશ્યક છે અને કાયદાકીય વ્યવસાયના કાયદેસર ક્ષેત્રમાં છે.ફરિયાદી પક્ષમાં કોંગ્રેસના વ્યક્તિને એકમાત્ર વિશેષાધિકાર એ હોઈ શકે છે કે ભાષણ, મત અથવા કાયદાકીય કાર્યોની સામગ્રી ફરિયાદી પક્ષ દ્વારા પુરાવા તરીકે રજૂ કરી શકાતી નથી.

૧૫૬. પી.વી. નરસિમ્હા રાવ (સુપ્રા) માં બહુમતી ચુકાદાએ જહોનસન (સુપ્રા) અને બ્રુસ્ટર (સુપ્રા) માં અસંમત અભિપ્રાયને એ જ નિષ્કર્ષ પર પહોંચવા માટે અર્થઘટન કર્યું છે જે તેણે યુકેમાં કાયદાના પ્રતિબિંબ પર કર્યું હતું. અહીં પણ બહુમતીનો ચુકાદો બે બાબતોમાં નિષ્ફળ જાય છે. પ્રથમ, તે એ હકીકતને ધ્યાનમાં લેવામાં નિષ્ફળ જાય છે કે ભાષણ અને ચર્ચા અનુચ્છેદ જે નોંધપાત્ર રીતે અંગ્રેજી બિલ ઓફ રાઇટ્સની અનુચ્છેદ IX

માંથી લેવામાં આવી છે તે સંસદમાં કરવામાં આવેલા ભાષણ અને મત માટે પ્રતિરક્ષા પ્રદાન કરે છે. બહુમતી ચુકાદામાં જે સમજણ આવી હતી તે યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સમાં કેસોની શ્રેણીમાં કાયદાના ઉત્ક્રાંતિ દ્વારા જાણ કરવામાં આવી ન હતી. તેનાથી વિપરીત, બહુમતીનો ચુકાદો આવી નિર્ભરતા માટે પૂરતા સમર્થન વિના ફક્ત બ્રુસ્ટર (ઉપરોક્ત) માં અસંમત અભિપ્રાય પર આધારિત હતો. બીજું, બહુમતી ચુકાદાએ ભાષણ અને ચર્ચા અનુચ્છેદના તેના અર્થઘટનને વિસ્તૃત કર્યું છે અને આ સમજણને સંતોષવા માટે અનુચ્છેદ ૧૦૫ (૨) ના અર્થઘટનને કબૂતર-છિદ્ર કર્યું છે.

III. <u>કેનેડા</u>

૧૫૭. ચોક્કસ દિશામાં મત આપવા માટે ધારાસભ્યોને લાંચ આપવી એ સંસદીય વિશેષાધિકારની મર્યાદામાં આવે છે કે કેમ તે ચોક્કસ પ્રશ્નનો ચુકાદો રાણીની ખંડપીઠે આર. વિ. બંટિંગ[76] એટ અલમાં **આપ્યો હતો. તે કિસ્સામાં, પ્રતિવાદીઓએ સરકારની** વિરુદ્ધમાં મત આપવા માટે વિધાનસભાના સભ્યોને લાંચ આપીને ઓન્ટારિયો પ્રાંતની સરકારને બદલવાના કાવતરાના આરોપને રદ કરવાની માંગ કરી હતી. અદાલતે નિર્ણાયક રીતે ચુકાદો આપ્યો હતો કે લાંચ અને વિધાનસભાના સભ્યોને લાંચ આપવાનું કાવતરું અદાલતના અધિકારક્ષેત્રમાં આવે છે અને આવી તપાસ સંસદીય વિશેષાધિકાર પર અતિક્રમણ કરશે નહીં. વધુમાં, એવું

76 [૧૮૮૫] ૧૭ ઓ.આર. ૫૨૪

માનવામાં આવ્યું હતું કે જો પ્રતિવાદીઓ સામે અદાલત દ્વારા કાર્યવાહી કરવામાં આવી હોય, તો તેમની સામે અધિકારો અને વિશેષાધિકારોના ઉલ્લંઘન માટે વિધાનસભા દ્વારા સમાંતર તપાસ પણ થઈ શકે છે. કાર્યવાહી વિવિધ ગુનાઓ માટે હોય છે, તેમના પોતાના અધિકારમાં હાથ ધરવામાં આવી શકે છે અને આવી પરિસ્થિતિઓમાં બેવડી સજા અથવા બેવડી જોખમનો કેસ નથી. કોર્ટે (મુખ્ય ન્યાયાધીશ વિલ્સન દ્વારા ઘોષિત) ચુકાદો આપ્યોઃ

> "મારા મગજમાં એક દરખાસ્ત ખૂબ જ સ્પષ્ટ છે કે આ અદાલતને લાંચ આપવાના ગુના પર સામાન્ય કાયદાની જેમ આ પ્રકારના કેસમાં અધિકારક્ષેત્ર છે, જ્યાં વિધાનસભ્ય લાંચ આપવા અથવા આપવાની રજૂઆતમાં અથવા તે વિધાનસભ્ય તરીકેની તેમની કોઈપણ ફરજો માટે અથવા તેના સંદર્ભમાં તેનો સંબંધ ધરાવે છે; અને તે પણ એટલું જ સ્પષ્ટ છે કે વિધાનસભાને તે અધિકારક્ષેત્ર નથી જે આ અદાલતને આ પ્રકારના કેસમાં છે; અને તે પણ સ્પષ્ટ છે કે લાંચ આપવાની પ્રાચીન વ્યાખ્યા તે ગુનાની યોગ્ય અથવા કાનૂની વ્યાખ્યા નથી.
>
> .....
>
> ઇંગ્લેન્ડમાં હાઉસ ઓફ કોમન્સ અને વિવિધ વસાહતી વિધાનસભાઓએ ક્યારેય ફોજદારી અધિકારક્ષેત્ર મેળવ્યું નથી અને ક્યારેય મેળવ્યું નથી તે કરતાં વધુ ચોક્કસપણે નક્કી થયેલું કંઈ નથી.
>
> .....
>
> પરંતુ જો આ ત્રણ વ્યક્તિઓ સંમત થયા હોત કે હાઉસ ઓફ લોર્ડ્સના બે સભ્યોએ આ ખોટા નિવેદનો આપવા જોઈએ, અથવા તેમને ચૂકવવામાં આવેલી લાંચને ધ્યાનમાં રાખીને અથવા તેમને

ચૂકવવા માટે કોઈ ચોક્કસ રીતે મત આપવો જોઈએ, તો તે એક કાર્ય કરવા માટેનું કાવતરું હોત, જે કદાચ ગેરકાયદેસર હોવું જરૂરી નથી, પરંતુ ગેરકાયદેસર માધ્યમો દ્વારા કાર્ય કરવા માટે, લાંચ એ કાયદાની વિરુદ્ધ ગુનો છે; અને ષડયંત્રનો ગુનો ગેરકાયદેસર માધ્યમોને કારણે પૂર્ણ થયો હોત જેના દ્વારા કાર્ય અમલમાં મૂકવાનું હતું.તે ગુનાની અદાલત દ્વારા તપાસ થઈ શકી હોત, કારણ કે જે કંઈ પણ કરવામાં આવ્યું હતું તેની તપાસ હાઉસ ઓફ લોર્ડ્સની બહારની બાબતોની હોત, અને તેથી લેક્સ પાર્લામેન્ટનું કોઈપણ રીતે ઉલ્લંઘન અથવા અતિક્રમણ થઈ શક્યું ન હોત.

(ભાર આપવામાં આવ્યો છે)

૧૫૮. બંટિંગ (ઉપરોક્ત) માં ચુકાદો પી. વી. નરસિમ્હા રાવ (ઉપરોક્ત) માં અદાલત સમક્ષ હતો.લઘુમતીઓએ સ્પષ્ટપણે આ નિર્ણય પર આધાર રાખ્યો હતો અને સ્વીકાર્યું હતું કે કેનેડા અને ઓસ્ટ્રેલિયામાં ફોજદારી કાયદા હેઠળ ધારાસભ્યને લાંચ આપવી એ સામાન્ય કાયદાના ગુના તરીકે ગણવામાં આવે છે અને આ ગુના માટે ધારાસભ્ય સામે ફોજદારી અદાલતમાં કાર્યવાહી થઈ શકે છે.ન્યાયમૂર્તિ અગ્રવાલે નોંધ્યું:

"૫૪. [...] ઓસ્ટ્રેલિયા અને કેનેડામાં જ્યાં સામાન્ય કાયદામાં ધારાસભ્યની લાંચ લેવાને ગુના તરીકે ગણવામાં આવતી હતી ત્યાં વ્હાઇટ [૧૩ એસસીઆર (એનએસડબલ્યુ) ૩૩૨], બોસ્ટન [(૧૯૨૩) ૩૩ સીએલઆર ૩૮૬] અને બંટિંગ [(૧૮૮૪–૮૫) ૭ ઓન્ટારિયો રિપોર્ટ્સ ૫૨૪] ની અદાલતોએ એવું માન્યું હતું કે આ ગુના માટે ધારાસભ્ય સામે ફોજદારી અદાલતમાં કાર્યવાહી થઈ શકે છે.તેથી, એવું ન કહી શકાય કે હાઉસ ઓફ કોમન્સના સભ્ય દ્વારા લાંચ સ્વીકારવાને હાઉસ ઓફ કોમન્સ દ્વારા વિશેષાધિકાર

ભંગ તરીકે ગણવામાં આવી હતી અને સભ્ય સામે તિરસ્કાર માટે ગૃહ દ્વારા કાર્યવાહી થઈ શકે છે, હાઉસ ઓફ કોમન્સના સભ્યો, ૨૬–૧–૧૯૫૦ પર, વિશેષાધિકારનો આનંદ માણી રહ્યા હતા કે સંસદના કામકાજના સંબંધમાં લાંચ સ્વીકારવાની વર્તણૂકના સંદર્ભમાં, તેમને માત્ર ગૃહના વિશેષાધિકારના ઉલ્લંઘન માટે સજા થઈ શકે છે અને તેમની સામે કાયદાની અદાલતમાં કાર્યવાહી કરી શકાતી નથી.તેથી, બંધારણની અનુચ્છેદ ૧૦૫ની કલમ (૩) નો ઉપયોગ અપીલકર્તાઓ દ્વારા તેમની સામે લગાવવામાં આવેલા આરોપોના સંદર્ભમાં કાર્યવાહીથી મુક્તિનો દાવો કરવા માટે કરી શકાતો નથી.

૫૫. [...] ચુકાદાના અગાઉના ભાગમાં અમને જાણવા મળ્યું છે કે છેલ્લા ૧૦૦ વર્ષથી ઓસ્ટ્રેલિયા અને કેનેડામાં ધારાસભ્યો પર તેમની કાયદાકીય પ્રવૃત્તિઓના સંબંધમાં લાંચ લેવા બદલ કાર્યવાહી કરવામાં આવે છે અને યુનાઇટેડ કિંગડમને બાદ કરતાં મોટાભાગના કોમનવેલ્થ દેશો વિધાનસભાના સભ્યો દ્વારા ભ્રષ્ટાચાર અને લાંચ લેવાને ફોજદારી ગુના તરીકે જુએ છે.યુનાઇટેડ કિંગડમમાં પણ આ સંબંધમાં કાયદામાં ફેરફાર કરવાનું પગલું ભરવામાં આવ્યું છે.જ્યારે અન્ય તમામ જાહેર પદાધિકારીઓ આવા કાયદાને આધીન હોય ત્યારે ભારતમાં ધારાસભ્યોએ લાંચ અને ભ્રષ્ટાચારને સંચાલિત કરતા કાયદાના દાયરાની બહાર રહેવાનું કોઈ કારણ નથી.તેથી, અમે શ્રી ઠાકુરની ઉપરોક્ત દલીલને જાળવી રાખવામાં અસમર્થ છીએ. "

(ભાર આપવામાં આવ્યો છે)

બીજી બાજુ, બહુમતી ચુકાદો બંટિંગ (ઉપરોક્ત) નો સંદર્ભ આપે છે પરંતુ આ કેસમાં કેનેડાની અદાલતો દ્વારા રેકોર્ડ પર મૂકવામાં આવેલા ચુકાદા અથવા અન્ય કોઈ ચુકાદા પર આધાર રાખવાનું પસંદ કરતું નથી.

૧૫૯. પી. વી. નરસિમ્હા રાવ (ઉપરોક્ત) માં ચુકાદા પછી કેનેડાની સર્વોચ્ચ અદાલત દ્વારા વિસ્તૃત ન્યાયશાસ્ત્રની અન્ય એક રસપ્રદ રેખા, આ અદાલત સમક્ષ પ્રશ્નનો જવાબ આપવા માટે સુસંગત છે.સંસદીય વિશેષાધિકારની ચૂકવણી સાથે વ્યવહાર કરતી વખતે, કેનેડાની સર્વોચ્ચ અદાલતે આ ચુકાદાના ભાગ એકમાં ઘડવામાં આવેલી કસોટી જેવી જ રચનામાં 'જરૂરિયાત' ની કસોટી અપનાવી છે.આ સંબંધમાં કેનેડાની સર્વોચ્ચ અદાલત (હાઉસ ઓફ કોમન્સ) વિ. વૈદ[77]ના સીમાચિહ્નરૂપ નિર્ણયની થોડી વિગતવાર નોંધ લઈ શકાય છે.

૧૬૦. ઉપરોક્ત કેસમાં, હાઉસ ઓફ કોમન્સના ભૂતપૂર્વ અધ્યક્ષ પર કેનેડિયન હ્યુમન રાઇટ્સ એક્ટ, ૧૯૮૫ હેઠળ કથિત રીતે કાર્યસ્થળે ભેદભાવ ઊભો કરનારા કારણોસર તેમના ડ્રાઇવરને બરતરફ કરવાનો આરોપ મૂકવામાં આવ્યો હતો. હાઉસ ઓફ કોમન્સ દ્વારા આનો વિરોધ કરવામાં આવ્યો હતો, જેમાં દલીલ કરવામાં આવી હતી કે આવી તપાસ સંસદીય વિશેષાધિકાર પર અતિક્રમણ છે અને ગૃહ કર્મચારીઓની ભરતી અને બરતરફી "આંતરિક બાબતો" છે, જેની ગૃહ સિવાય કોઈ ટ્રિબ્યુનલ અથવા

77 [૨૦૦૫] ૧ એસ.સી.આર. ૬૬૭

અદાલત દ્વારા પૂછપરછ અથવા સમીક્ષા કરી શકાતી નથી. કોર્ટે આ દલીલ સ્વીકારી ન હતી.

૧૬૧. કેનેડાની સર્વોચ્ચ અદાલતે એવું માન્યું હતું કે કાયદાકીય સંસ્થાઓ દેશના સામાન્ય કાયદાથી સુરક્ષિત એન્ક્લેવની રચના કરતી નથી. જે પક્ષ સંસદીય વિશેષાધિકારના બહોળાં છત્ર હેઠળ પ્રતિરક્ષા પર આધાર રાખવા ઇચ્છે ધે તેની પાસે તેનું અસ્તિત્વ સ્થાપિત કરવાની જવાબદારી છે. કેનેડામાં, યુકેમાં હાઉસ ઓફ કોમન્સનો ઉપયોગ સંસદીય વિશેષાધિકારના અસ્તિત્વને નિર્ધારિત કરવા માટે માપદંડ તરીકે થાય છે. તેથી, વિશેષાધિકાર હકીકતમાં અસ્તિત્વમાં છે કે કેમ તે નક્કી કરવા માટે, પ્રથમ પગલું એ તપાસવાનું છે કે તે કેનેડિયન સંસદ અથવા હાઉસ ઓફ કોમન્સના સંબંધમાં અધિકૃત રીતે સ્થાપિત થયેલ છે કે કેમ. જો અસ્તિત્વ સ્થાપિત ન હોય તો, આ કાયદો સંસદીય વિશેષાધિકાર દ્વારા સુરક્ષિત છે કે નહીં તે નક્કી કરવા માટે આવશ્યકતાના સિદ્ધાંતને લાગુ કરવો પડશે. સારમાં, વિધાનસભા અથવા મુક્તિ મેળવવા માંગતા સભ્યએ સાબિત કરવું જોઈએ કે જે પ્રવૃત્તિ માટે વિશેષાધિકારનો દાવો કરવામાં આવે છે તે વિધાનસભા દ્વારા તેના કાર્યોની પરિપૂર્ણતા સાથે નજીકથી અને સીધી રીતે જોડાયેલ છે અને તે બાહ્ય હસ્તક્ષેપ વિધાનસભા માટે તેના કાર્યો "ગૌરવ અને કાર્યક્ષમતા" સાથે કરવા માટે જરૂરી સ્વાયત્તતાને અસર કરશે.

૧૬૨. કેનેડાની સર્વોચ્ચ અદાલતે નીચે મુજબ ચુકાદો આપ્યો હતોઃ

> "જ્યારે સંસદના દરેક ગૃહ માટે ઘણું અક્ષાંશ બાકી છે, ત્યારે વિશેષાધિકારની વ્યાખ્યા પ્રત્યેનો આ પ્રકારનો હેતુપૂર્ણ અભિગમ મહત્વપૂર્ણ મર્યાદાઓ સૂચવે છે.સામાન્ય માન્યતા છે, ઉદાહરણ તરીકે, તે વિશેષાધિકાર "સંસદની કાર્યવાહી" સાથે જોડાય છે.તેમ છતાં, એર્સકિન મે (૧૯મી આવૃત્તિ) માં જણાવ્યા મુજબ. ૧૯૭૬), પી.૮૯, કામકાજના વ્યવહાર દરમિયાન ચેમ્બરની અંદર જે કહેવામાં આવે છે અથવા કરવામાં આવે છે તે બધું સંસદની કાર્યવાહીનો ભાગ નથી.ચોક્કસ શબ્દો અથવા કૃત્યો એવા કોઈ પણ વ્યવસાય સાથે સંપૂર્ણપણે અસંબંધિત હોઈ શકે છે જે વ્યવહાર દરમિયાન હોય અથવા વધુ સામાન્ય અર્થમાં ગૃહ સમક્ષ હોય કારણ કે તેને યોગ્ય સમયે તેની સમક્ષ આવવાનો આદેશ આપવામાં આવ્યો હોય." (આ પેસેજનો રે ક્લાર્કમાં મંજૂરી સાથે ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો હતો.) આમ આર. વી. માંઉદાહરણ તરીકે બંટિંગ (૧૮૮૫), ૭ ઓ. આર. ૫૨૪, ક્વીન્સ બેન્ચ ડિવિઝને એવું માન્યું હતું કે પ્રાંતીય વિધાનસભાના સભ્યોને લાંચ આપીને સરકારમાં પરિવર્તન લાવવાનું કાવતરું કોઈ પણ રીતે સંસદની કાર્યવાહી સાથે જોડાયેલું નથી અને તેથી, અદાલતને ગુનાની સુનાવણી કરવાનો અધિકારક્ષેત્ર હતો.એર્સ્કિન મે (૨૩મી આવૃત્તિ) ૧૮૧૫માં વિશેષાધિકાર સમિતિના અભિપ્રાયનો ઉલ્લેખ કરે છે કે ચેમ્બરમાં લોર્ડ કોક્રેન (કોમન્સના સભ્ય) ની પુનઃ ધરપકડ (ગૃહની બેઠક ન હતી) એ વિશેષાધિકારનો ભંગ ન હતો.ચોક્કસ શબ્દો અથવા કૃત્યો કોઈ પણ વ્યવસાયના વ્યવહાર અથવા નિયત સમયે ગૃહ સમક્ષ આવવાનો આદેશ આપવા સાથે સંપૂર્ણપણે અસંબંધિત હોઈ શકે છે.

.....

આ તમામ સ્રોતો સમાન નિષ્કર્ષની દિશામાં નિર્દેશ કરે છે.સંસદીય વિશેષાધિકારના દાવાને ટકાવી રાખવા માટે, વિધાનસભા અથવા તેની મુક્તિ મેળવવા માંગતા સભ્યએ બતાવવું જોઈએ કે જે પ્રવૃત્તિ માટે વિશેષાધિકારનો દાવો કરવામાં આવે છે તે ક્ષેત્ર વિધાનસભા અથવા તેના સભ્યો દ્વારા કાયદાકીય અને વિચારશીલ સંસ્થા તરીકે તેમના કાર્યોની પરિપૂર્ણતા સાથે એટલું નજીકથી અને સીધું જોડાયેલું છે, જેમાં સરકારને જવાબદાર ઠેરવવાનું વિધાનસભાનું કાર્ય સામેલ છે, કે બહારની દખલગીરી વિધાનસભા અને તેના સભ્યોને ગૌરવ અને કાર્યક્ષમતા સાથે તેમનું કાર્ય કરવા માટે સક્ષમ બનાવવા માટે જરૂરી સ્વાયત્તતાના સ્તરને નબળી પાડશે. "

(ભાર આપવામાં આવ્યો છે)

૧૬૩. તેવી જ રીતે, કેનેડાની સુપ્રીમ કોર્ટનો ચેમ્બોન વિ. સિન્ડીકેટ ડે લા ફૉક્શન પબ્લિક એટ પેરાપબ્લિક ડુ ક્વેબે[78]માં ચુકાદો વૈદ (સુપ્રા) પર આધાર રાખે છે અને સમાન શરતોમાં 'જરૂરિયાત' ની કસોટીને અપનાવે છે.તે કિસ્સામાં, ક્વિબેકની નેશનલ એસેમ્બલી દ્વારા નિયુક્ત સુરક્ષા રક્ષકોને વિધાનસભાના પ્રમુખ દ્વારા સેવામાંથી બરતરફ કરવામાં આવ્યા હતા.બરતરફી પર શ્રમ મધ્યસ્થી સમક્ષ હુમલો કરવામાં આવ્યો હતો. ગાર્ડ્સને બરતરફ કરવાનો નિર્ણય સમીક્ષાને આધિન નથી અને સંસદીય વિશેષાધિકાર દ્વારા સુરક્ષિત છે તે આધાર પર આનો વિરોધ કરવામાં આવ્યો હતો. કેનેડાની સર્વોચ્ચ અદાલતે તેના બહુમતી અભિપ્રાયમાં જણાવ્યું હતું કે સુરક્ષા રક્ષકોની બરતરફી સંસદીય વિશેષાધિકાર દ્વારા

78 [૨૦૧૮] ૨ એસ.સી.આર. ૬૮૭

સુરક્ષિત નથી. અદાલતે અભિપ્રાય આપ્યો હતો કે સંસદીય વિશેષાધિકારની સહજ પ્રકૃતિ સૂચવે છે કે તેનો અવકાશ તેના તર્કને અનુરૂપ હોવો જોઈએ, એટલે કે વિધાનસભાઓને તેમના કાયદાકીય અને વિચારશીલ કાર્યોના નિર્વહનમાં રક્ષણ આપવું જોઈએ.સંસદીય વિશેષાધિકારને માન્યતા આપતી અદાલત તેની કવાયતની સમીક્ષા કરી શકતી નથી.તેથી, વિધાનસભાની બંધારણીય ભૂમિકા નિભાવવા માટે જરૂરી તેટલી જ વ્યાપક છે તેની ખાતરી કરવા માટે એક હેતુપૂર્ણ અભિગમ અપનાવવો આવશ્યક છે. વાસ્તવિક સંદર્ભમાં, કોર્ટે એવું માન્યું હતું કે સુરક્ષા રક્ષકોના સંચાલન પર સંસદીય વિશેષાધિકારની જરૂરિયાત સ્થાપિત કરી શકાતી નથી. સભાની સુરક્ષા અથવા મુદ્દાઓ પર વિચાર કરવાની તેની ક્ષમતાને અવરોધ્યા વિના સામાન્ય કાયદા હેઠળ રક્ષકોના સંચાલન સાથે વ્યવહાર કરી શકાય છે.

IV. ઓસ્ટ્રેલિયા

૧૬૪. ઓસ્ટ્રેલિયામાં કાયદાની સ્થિતિ ૧૮૭૫થી સુસંગત રહી છે.અદાલતોએ એવું માન્યું છે કે વિધાનસભ્યને તેમના મતને પ્રભાવિત કરવા માટે લાંચ આપવાનો પ્રયાસ સામાન્ય કાયદા હેઠળ ફોજદારી ગુનો છે. આર વિ. એડવર્ડ[79] વ્હાઇટમાં ન્યૂ સાઉથ વેલ્સની સુપ્રીમ કોર્ટનો નિર્ણય આ સંબંધમાં સીમાચિહ્નરૂપ હતો. મુખ્ય ન્યાયાધીશ સર જેમ્સ માર્ટિને અવલોકન કર્યું:

79 ૧૩ એસ.સી.આર. (એન.એસ.ડબલ્યુ) ૩૩૨

"હવે અદાલતની વિચારણા માટેનો મુદ્દો, આ રીતે લેવાયેલો વાંધો માન્ય છે કે નહીં, અથવા બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો, વિધાનસભ્યને લાંચ આપવાનો પ્રયાસ ફોજદારી ગુનો છે કે કેમ.મારો સ્પષ્ટ મત છે કે આ પ્રકારનો પ્રયાસ સામાન્ય કાયદામાં ગેરવર્તણૂક છે.વિધાનસભ્યને લાંચ આપવાનો પ્રયાસ કરવા બદલ કોઈ વ્યક્તિ સામે માહિતી અથવા આરોપ પર કોઈ કેસ મળી શકતો નથી, તેમ છતાં એવા ઘણા કિસ્સાઓ છે જે દર્શાવે છે કે આવા પ્રયાસ એ ગુનો છે.

.....

જનતાને નુકસાન વધુ સીધું છે અને ચોક્કસપણે તેને ચૂંટનાર વ્યક્તિઓ કરતાં ખરેખર ચૂંટાયેલી વ્યક્તિ સાથે ચેડા કરવામાં વધારે છે.ભ્રષ્ટ રીતે મેળવેલા મત દ્વારા વિધાનસભામાં મોકલવામાં આવેલી વ્યક્તિ સક્ષમ અને કર્તવ્યનિષ્ઠ સભ્ય હોઈ શકે છે; પરંતુ જે ધારાસભ્ય લાંચથી પ્રભાવિત થવા માટે પોતાનો મત ભોગવે છે તે તે કરે છે જે તેમના પાયા પર પ્રતિનિધિ સંસ્થાઓની ઉપયોગિતાને છીનવી લેવા માટે ગણવામાં આવે છે.જો આવી વ્યક્તિને લાંચ આપવાનો પ્રસ્તાવ અથવા તેનો સ્વીકાર કરવો એ ગુનો ન હોય તો તે સામાન્ય કાયદાની નિંદા હશે. "

(ભાર આપવામાં આવ્યો છે)

તેવી જ રીતે, ન્યાયમૂર્તિ હરગ્રેવે પણ નીચે મુજબ અવલોકન કર્યું:

"આ અસંખ્ય આધુનિક સત્તાવાળાઓ સ્પષ્ટપણે સ્થાપિત કરે છે કે લાંચ સામેનો જૂનો સામાન્ય કાયદો પ્રતિબંધ લાંબા સમયથી માત્ર હોદ્દાના શપથ હેઠળ કામ કરતા ન્યાયિક અધિકારીઓ, જાહેર વિશ્વાસ અને વિશ્વાસના હોદ્દાઓ ધરાવતા તમામ વ્યક્તિઓ સુધી લંબાવવામાં આવ્યો છે; અને તે સમજવું અશક્ય લાગે છે કે શા

માટે આપણી વિધાનસભા અને વિધાન પરિષદના સભ્યો, જેમને આપણા કાયદા ઘડવાની જાહેર ફરજ સોંપવામાં આવી છે, તેમને લાંચ અને ભ્રષ્ટાચારથી ઓછામાં ઓછું કોઈ પણ ન્યાયાધીશ અથવા કોન્સ્ટેબલની જેમ સમાન રીતે સુરક્ષિત ન રાખવા જોઈએ જેમણે કાયદાનું પાલન કરવું પડે છે. "

(ભાર આપવામાં આવ્યો છે)

૧૬૫. ત્યારબાદ, આર વિ બોસ્ટન[80]માં ઓસ્ટ્રેલિયાની ઉચ્ચ અદાલતે પણ વ્હાઇટ (સુપ્રા) માં નિર્ણયને અનુસર્યો હતો.આ એક એવો કેસ હતો જેમાં અમુક ખાનગી પક્ષોએ વિધાનસભાના સભ્યોને લાંચ આપવા માટે સમજૂતી કરી હતી જેથી તેઓ ચોક્કસ વસાહતોના સંપાદનને સુરક્ષિત કરવા માટે તેમના સત્તાવાર પદનો ઉપયોગ કરી શકે. કોર્ટ સમક્ષ જે દલીલ રજૂ કરવામાં આવી હતી તે અનોખી હતી. અપીલકર્તાએ શ્વેત (ઉપરોક્ત) માં સ્થાપિત દરખાસ્તનો વિરોધ કર્યો ન હતો કે વિધાનસભ્યને તેમના મતને પ્રભાવિત કરવા માટે નાણાં ચૂકવવાની સમજૂતી ફોજદારી ગુના સમાન ગણાશે. જો કે, એવી રજૂઆત કરવામાં આવી હતી કે આ કેસમાં લાંચ વિધાનસભ્યને લાંચ આપનારાઓની તરફેણમાં વિધાનસભાની અંદર નહીં પણ બહાર તેમના પદનો ઉપયોગ કરવા માટે પ્રેરિત કરવા માટે હતી. અદાલતે સંસદની અંદર કૃત્યો કરવા માટે ગેરકાયદેસર સંતુષ્ટિ અને સંસદની બહારના કૃત્યો વચ્ચેના કૃત્રિમ તફાવતને નકારી કાઢ્યો હતો અને જણાવ્યું હતું કે બંને કિસ્સાઓમાં, લાંચ લેવાનું કૃત્ય સભ્યની

80 (૧૯૨૩) ૩૩ સી.એલ.આર. ૩૮૬

નિઃસ્વાર્થ ચુકાદાનો ઉપયોગ કરવાની ક્ષમતાને નબળી પાડે છે, જેનાથી લોકોની પ્રતિનિધિ તરીકે કાર્ય કરવાની તેમની ક્ષમતાને અસર થાય છે.મુખ્ય ન્યાયાધીશ નોક્સે ચુકાદો આપ્યોઃ

"[...] મારા મતે, સાંસદને નાણાંની ચુકવણી અને નાણાંની પ્રાપ્તિ, તેમને સંસદની અંદર અથવા બહાર, તેમના સત્તાવાર પદનો ઉપયોગ કરવા માટે પ્રેરિત કરવા માટે, મંત્રી અથવા ક્રાઉનના અન્ય અધિકારીને પ્રભાવિત કરવા અથવા દબાણ કરવા માટે, જાહેર ભંડોળમાંથી નાણાંની ચુકવણીને લગતા વ્યવહારમાં પ્રવેશવા અથવા અમલ કરવા માટે, જાહેર તોફાન તરફ દોરી જતા કૃત્યો છે, અને આવા કૃત્યો કરવા માટે કરાર અથવા સંયોજન ફોજદારી ગુના સમાન છે.જાહેર તોફાનની વૃત્તિના દૃષ્ટિકોણથી હું કોઈ સભ્યને સંસદમાં ચોક્કસ દિશામાં તેમના મતનો ઉપયોગ કરવા માટે પ્રેરિત કરવા માટે નાણાં ચૂકવવા અને મંત્રીઓને પ્રભાવિત કરવા અથવા દબાણ કરવાના હેતુથી સંસદની બહારના સભ્ય તરીકેના તેમના પદનો ઉપયોગ કરવા માટે તેમને નાણાં ચૂકવવા વચ્ચે કોઈ નોંધપાત્ર તફાવત જોઈ શકતો નથી.

.....

સાંસદને કોઈ ચોક્કસ વ્યવહાર કરવા માટે સમજાવવા અથવા પ્રભાવિત કરવા અથવા મંત્રી પર દબાણ લાવવા માટે પ્રેરિત કરવા માટે નાણાંની ચુકવણી ઘણી રીતે જાહેર તોફાન તરફ દોરી જાય છે, પછી ભલે તે સંસદની અંદર અથવા બહારના વર્તન દ્વારા દબાણ કરવામાં આવે.તે પ્રાપ્તકર્તાને જાહેર હિતને ધ્યાનમાં લીધા વિના તેના પગારદારના હિતની સેવા કરવા અને સંસદમાં બેસવા અને મત આપવાના તેના અધિકારનો ઉપયોગ પરિણામ લાવવા માટે એક સાધન તરીકે કરવા માટે પ્રોત્સાહન તરીકે કામ કરે છે, જે તેને પ્રાપ્ત કરવા માટે ચૂકવવામાં આવે છે.તે જાહેર હિતના દૃષ્ટિકોણથી

વ્યવહારના ગુણદોષ પર નિઃસ્વાર્થ નિર્ણય લેવાની તેની ક્ષમતાને નબળી પાડે છે અને તેને લોકોના પ્રતિનિધિને બદલે જે વ્યક્તિ તેને ચૂકવણી કરે છે તેનો સેવક બનાવે છે. "

(ભાર આપવામાં આવ્યો છે)

૧૬૬. ઓસ્ટ્રેલિયાની અદાલતોએ યુકેની સુપ્રીમ કોર્ટ દ્વારા ચેટર (સુપ્રા) માં નિર્ધારિત કાયદાની સ્થિતિનું પણ પાલન કર્યું છે કે હાઉસ ઓફ કોમન્સ પાસે ગૃહના સભ્યો દ્વારા ફોજદારી વર્તન સાથે વ્યવહાર કરવા માટે વિશિષ્ટ અધિકારક્ષેત્ર નથી. આવા કિસ્સાઓમાં એકમાત્ર અપવાદ એ છે કે જ્યારે સંસદીય વિશેષાધિકારના અસ્તિત્વથી મુદ્દાઓ નક્કી કરવાનું લગભગ અશક્ય બને છે અથવા જો કાર્યવાહી ગૃહની તેના કાયદાકીય અને વિચારશીલ કાર્ય હાથ ધરવાની ક્ષમતામાં દખલ કરે છે. દાખલા તરીકે, ઓબીડ વિ. ક્વીન[81]માં, અપીલકર્તાને પોતાના માટે આર્થિક લાભ મેળવવા માટે પોતાના પદનો ઉપયોગ કરીને કાર્યાલયમાં ગેરવર્તણૂકના ગુનાનો આરોપ મૂકવામાં આવ્યો હતો.ન્યૂ સાઉથ વેલ્સ માટે ક્રિમિનલ અપીલ કોર્ટ સમક્ષ દલીલ કરાયેલ એક આધાર એ હતો કે સંસદને વિધાનસભાના સભ્યો દ્વારા આવા ઉલ્લંઘનનો સામનો કરવાની સત્તા હોવાથી, અદાલતે અધિકારક્ષેત્રનો ઉપયોગ કરવાથી દૂર રહેવું જોઈએ.અદાલતે ચેટર (ઉપરોક્ત) ને અનુસરીને એવું માન્યું હતું કે ફોજદારી બાબતોના સંદર્ભમાં અદાલત અને સંસદને સહવર્તી

81 [૨૦૧૭] એન.એસ.ડબલ્યુ.સી.સી.એ. ૨૨૧

અધિકારક્ષેત્ર હોઈ શકે છે અને એવો કોઈ કાયદો નથી કે જે અદાલતને "સંસદમાં કાર્યવાહી" ન હોય તેવી બાબતો નક્કી કરવા પર પ્રતિબંધ મૂકે.

૧૬૭. વ્હાઇટ (સુપ્રા) અને બોસ્ટન (સુપ્રા) ના નિર્ણયો પી. વી. નરસિમ્હા રાવ (સુપ્રા) માં કોર્ટ સમક્ષ મૂકવામાં આવ્યા હતા.લઘુમતી ચુકાદામાં બંને ચુકાદાઓની વિગતવાર ચર્ચા કરવામાં આવી હતી અને તેમના પર આધાર રાખીને એવું તારણ કાઢવામાં આવ્યું હતું કે સંસદમાં મત આપવા અથવા બોલવા માટે ધારાસભ્યને પ્રભાવિત કરવા માટે લાંચ આપવી એ ફોજદારી ગુનો છે, જે અનુચ્છેદ ૧૦૫ (૨) અને ૧૯૪ (૨) દ્વારા સંરક્ષિત નથી.જોકે, બહુમતી ચુકાદો ઓસ્ટ્રેલિયાના ઉદાહરણોનો સંદર્ભ આપતો નથી.

I. રાજ્યસભાની ચૂંટણીઓ અનુચ્છેદ ૧૯૪ (૨) હેઠળ થાય છે.

૧૬૮. આખરે આપણે આપણું ધ્યાન વિદ્વાન એટર્ની જનરલ શ્રી વેંકટરામણી દ્વારા ઉઠાવવામાં આવેલી દલીલ તરફ દોરી શકીએ છીએ. એટર્ની જનરલે રજૂઆત કરી હતી કે પી. વી. નરસિમ્હા રાવ (ઉપરોક્ત) નો નિર્ણય વર્તમાન કેસની હકીકતોને લાગુ પડતો નથી. પી. વી. નરસિમ્હા રાવ (ઉપરોક્ત) માં વાસ્તવિક સ્થિતિ અવિશ્વાસ પ્રસ્તાવ સાથે સંબંધિત હતી, જ્યારે વર્તમાન કેસમાં, અપીલકર્તાએ રાજ્ય પરિષદ અથવા રાજ્યસભામાં ખાલી બેઠકો ભરવા માટે મતદાન કર્યું હતું. સામાવાળા દ્વારા

દાખલ કરવામાં આવેલા જવાબી સોગંદનામામાં રજૂઆત કરવામાં આવી હતી કે રાજ્યસભાની ચૂંટણી માટેનું મતદાન ગૃહની બહાર લોબીમાં થયું હોવાથી તેને અવિશ્વાસ પ્રસ્તાવ જેમ ગૃહની કાર્યવાહી તરીકે ગણી શકાય નહીં. જો કે, મૌખિક દલીલો દરમિયાન અને તેમની લેખિત રજૂઆતમાં, એટર્ની જનરલે એવી દલીલ રજૂ કરી હતી કે રાજ્યસભામાં મતદાન એ આધાર પર અનુચ્છેદ ૧૯૪ (૨) દ્વારા સુરક્ષિત નથી કે આવી ચૂંટણી ચૂંટણીના ભૌગોલિક સ્થાનને ધ્યાનમાં લીધા વિના ગૃહની કાયદાકીય કાર્યવાહીનો ભાગ નથી. આ દલીલને સમર્થન આપવા માટે, એટર્ની જનરલે પશુપતિ નાથ સુકુલ વિરુદ્ધ નેમ ચંદ્ર જૈન અને અન્યો[82], મધુ જેટ્ટી વિરુદ્ધ ભારત સરકાર અને અન્યો[83], કુલદિપ નાયર વિરુદ્ધ ભારત સરકાર[84]માં આ અદાલતના ત્રણ ચુકાદાઓ પર આધાર રાખ્યો હતો.

૧૬૯. આવી દલીલ, પ્રથમ નજરમાં આકર્ષક હોવા છતાં, ખોટી ધારણા હોવાનું જણાય છે.સારમાં, પ્રશ્ન એ છે કે શું રાજ્યસભાની ચૂંટણીમાં રાજ્ય વિધાનસભાના ચૂંટાયેલા સભ્યો દ્વારા આપવામાં આવેલા મત બંધારણની અનુચ્છેદ ૧૯૪ (૨) દ્વારા સુરક્ષિત છે.વિદ્વાન એટર્ની જનરલ દ્વારા આધાર રાખેલા ચુકાદાઓને સંબોધતા પહેલા, આપણે બંધારણીય અર્થઘટનના આ રસપ્રદ પ્રશ્નને સંચાલિત કરતી બંધારણની જોગવાઈઓનું વિશ્લેષણ કરીશું.

---

82 [૧૯૮૪] ૧ એસ.સી.આર. ૯૩૯: (૧૯૮૪) ૨ એસ.સી.સી. ૪૦૪
83 (૧૯૯૭) ૧૧ એસ.સી.સી. ૧૧૧
84 [૨૦૦૬] સપ્પલ. ૫ એસ.સી.આર. ૧: (૨૦૦૬) ૭ એસ.સી.સી. ૧

૧૭૦. અનુચ્છેદ ૮૦ રાજ્ય પરિષદ અથવા રાજ્યસભાના સભ્યોની ચૂંટણીનું સંચાલન કરે છે.આ જોગવાઈ નીચે મુજબ છેઃ

"૮૦. રાજ્યોની પરિષદની રચના.–

(૧) રાજ્યોની પરિષદમાં નીચેનાનો સમાવેશ થશે –

(એ) ખંડ (૩) ની જોગવાઈઓ અનુસાર રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા નામાંકિત થનારા બાર સભ્યો; અને

(બી) રાજ્યો અને કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશોના બેસો અડતાલીસથી વધુ પ્રતિનિધિઓ નહીં.

(૨) રાજ્યો અને કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશોના પ્રતિનિધિઓ દ્વારા ભરવાની રાજ્ય પરિષદમાં બેઠકોની ફાળવણી ચોથી અનુસૂચિમાં સમાવિષ્ટ તે માટેની જોગવાઈઓ અનુસાર રહેશે.

.....

(૪) રાજ્યોની પરિષદમાં દરેક રાજ્યના પ્રતિનિધિઓને રાજ્યની વિધાનસભાના ચૂંટાયેલા સભ્યો દ્વારા પ્રમાણસર પ્રતિનિધિત્વની પદ્ધતિ અનુસાર એક હસ્તાંતરણીય મત દ્વારા ચૂંટવામાં આવશે.

---"

(ભાર મૂકવામાં આવે છે)

૧૭૧. અનુચ્છેદ ૮૦ અનુસાર, રાજ્યસભામાં બાર સભ્યોનો સમાવેશ થાય છે, જેમને રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા નામાંકિત કરવામાં આવે છે અને રાજ્યો અને કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશોના બસો આડત્રીસથી વધુ પ્રતિનિધિઓ નહીં.નોંધપાત્ર રીતે, અનુચ્છેદ ૮૦ (૪) હેઠળ, રાજ્યસભાના પ્રતિનિધિઓ રાજ્યોની વિધાનસભાના ચૂંટાયેલા સભ્યો દ્વારા ચૂંટવામાં

આવશે.તેથી, રાજ્યસભાના ચૂંટાયેલા સભ્યો માટે 'મત' આપવાની સત્તા માત્ર રાજ્યોની વિધાનસભાઓના ચૂંટાયેલા સભ્યોને સોંપવામાં આવી છે.તે દરેક રાજ્યની વિધાનસભાઓના સભ્યો તરીકે તેમની સત્તાઓ અને જવાબદારીઓનો અભિન્ન ભાગ છે.

૧૭૨. તેથી, આગામી પ્રશ્ન એ ઊભો થાય છે કે શું અનુચ્છેદ ૧૯૪ (૨) ના લખાણમાં આવા મતને સંસદીય વિશેષાધિકાર દ્વારા સુરક્ષિત રાખવા પર કોઈ પ્રતિબંધ મૂકવામાં આવ્યો છે.ઉપર જણાવ્યા મુજબ, બંધારણની અનુચ્છેદ ૧૯૪ (૨) નીચે મુજબ વાંચે છેઃ

"૧૯૪. વિધાનસભાના ગૃહો અને તેના સભ્યો અને સમિતિઓની સત્તાઓ, વિશેષાધિકારો વગેરે.–

.....

(૨) રાજ્યના વિધાનમંડળનો કોઈ પણ સભ્ય વિધાનમંડળ અથવા તેની કોઈ સમિતિમાં તેણે કહેલી કોઈ પણ બાબત અથવા તેણે આપેલા કોઈપણ મતના સંદર્ભમાં કોઈ પણ અદાલતમાં કોઈ પણ કાર્યવાહી માટે જવાબદાર રહેશે નહીં અને કોઈ પણ વ્યક્તિ આવા વિધાનમંડળના ગૃહ દ્વારા અથવા તેના અધિકાર હેઠળ કોઈ અહેવાલ, કાગળ, મત અથવા કાર્યવાહીના પ્રકાશનના સંદર્ભમાં આ રીતે જવાબદાર રહેશે નહીં.

..."

૧૭૩. અનુચ્છેદ ૧૯૪ની સીમાંત નોંધમાં "વિધાનસભાઓ અને તેના સભ્યો અને સમિતિઓની સત્તાઓ, વિશેષાધિકારો વગેરે" શબ્દસમૂહનો ઉપયોગ

કરવામાં આવ્યો છે." તે કાયદાની સ્થાયી સ્થિતિ છે કે જો ઉપયોગમાં લેવાતી ભાષા સ્પષ્ટ હોય તો કાયદામાં કલમની સીમાંત નોંધ વિભાગના મુખ્ય ભાગનો અર્થ નિયંત્રિત કરતી નથી.બંધારણના લેખોના સંદર્ભમાં, સીમાંત નોંધનો ઉપયોગ "લેખના અર્થ અને હેતુ વિશે કેટલીક ચાવી" પ્રદાન કરવા માટે એક સાધન તરીકે થઈ શકે છે. જો કે, લેખનો વાસ્તવિક અર્થ લેખના ખાલી લખાણમાંથી મેળવવાનો છે. જ્યારે કલમની ભાષા સાદી અને અસ્પષ્ટ હોય, ત્યારે તેની સાથે જોડવામાં આવેલી સીમાંત નોંધને અનુચિત મહત્વ આપી શકાતું નથી.[85] કેશવાનંદ ભારતી વિરુદ્ધ કેરળ રાજ્ય[86] કેસમાં, ન્યાયમૂર્તિ હેગડે (પોતાના અને ન્યાયમૂર્તિ એ. કે. મુખર્જી માટે બોલતા) એ નીચે મુજબ અવલોકન કર્યું હતું:

"૬૨૦. [...] સ્થિતિને પુનરાવર્તિત કરવા માટે, કલમ ૩૬૮ બંધારણના સુધારા સાથે સંબંધિત છે.આ કલમ બંધારણમાં સુધારો કરવાની સત્તા અને પ્રક્રિયા બંને ધરાવે છે."બંધારણમાં સુધારા માટેની પ્રક્રિયા" કહેતી સીમાંત નોંધને કોઈ અનુચિત મહત્વ આપવું જોઈએ નહીં.વૈધાનિક જોગવાઈના નિર્માણમાં સીમાંત નોંધ ખૂબ જ ઓછી ભૂમિકા ભજવે છે.બંધારણીય જોગવાઈના અર્થઘટનમાં તેનું મહત્વ ઘણું ઓછું હોવું જોઈએ.આપણા મનમાં કલમ ૩૬૮ની ભાષા સાદી અને સ્પષ્ટ છે.તેથી અમારે બાંધકામના કોઈપણ નિયમોની મદદ લેવાની જરૂર નથી, જેના વિશે સુનાવણીમાં ઘણી ચર્ચા થઈ હતી.કલમ હેઠળ જે મૂળ રૂપે હતી તે હેઠળ સુધારો કરવાની સત્તા માત્ર ગર્ભિત હોવાથી, સીમાંત નોંધમાં સુધારાની પ્રક્રિયાનો યોગ્ય

85 ન્યાયમૂર્તિ જી.પી. સિંઘ, પ્રિન્સીપલ્સ ઓફ સ્ટેટ્યુટરી ઇન્ટરપ્રીટીશન, ૧૫ મી આવૃત્તિ (૨૦૨૧), ૧૮૮ – ૧૮૯; બેંગાલ ઇમ્યુનિટી કંપની લિમિટેડ વિ. બિહાર રાજ્ય, [૧૯૫૫] ૨ એસ.સી.આર. ૬૦૩

86 [૧૯૭૩] સપ્પલ. ૧ એસ.સી.આર. ૧ : (૧૯૭૩) ૪ એસ.સી.સી. ૨૨૫

રીતે ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો હતો.સીમાંત નોંધમાં પ્રક્રિયાનો સંદર્ભ લેખમાં ગર્ભિત સત્તાના અસ્તિત્વને નકારાત્મક નથી કરતો. "

(ભાર આપવામાં આવ્યો છે)

૧૭૪. સીમાંત નોંધથી અલગ, જોગવાઈના લખાણમાં, યોગ્ય સ્થળોએ "વિધાનસભાના ગૃહ" ને બદલે "વિધાનસભા" શબ્દનો સભાન ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો છે. જોગવાઈના મુસદ્દા પરથી સ્પષ્ટ થાય છે કે બે શબ્દોનો એકબીજાના બદલે ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો નથી. અનુચ્છેદ ૧૯૪(૨) નો પ્રથમ ભાગ "વિધાનમંડળ અથવા તેની કોઈપણ સમિતિમાં તેમના દ્વારા કહેવામાં આવેલી કોઈપણ વાત અથવા આપવામાં આવેલા કોઈપણ મત" સાથે સંબંધિત છે. જો કે, બીજા અંગમાં, વપરાયેલ શબ્દસમૂહ "કોઈપણ અહેવાલ, કાગળ, મત અથવા કાર્યવાહીના આવા વિધાનમંડળના ગૃહ દ્વારા અથવા તેની સત્તા હેઠળના પ્રકાશનના સંદર્ભમાં છે." જોગવાઈના બીજા ભાગમાં "આવા વિધાનસભાનું ગૃહ" શબ્દનો ઉપયોગ કરવા માટે, પ્રથમ ભાગમાં વપરાતા 'વિધાનસભા' શબ્દથી સ્પષ્ટ રીતે અલગ છે.તેથી, તે સ્પષ્ટ છે કે આ જોગવાઈ સમગ્ર રીતે "વિધાનસભા" (પ્રથમ ભાગમાં) અને તે જ વિધાનસભાના "ગૃહ" (બીજા ભાગમાં) વચ્ચે તફાવત બનાવે છે.

૧૭૫. અપીલકર્તાના વરિષ્ઠ વકીલ શ્રી રાજુ રામચંદ્રન દ્વારા યોગ્ય રીતે રજૂ કરવામાં આવ્યું છે તેમ, "વિધાનસભાનું ગૃહ" અને "વિધાનસભા"

શબ્દોના જુદા જુદા અર્થો છે. “વિધાનસભા "એ ન્યાયિક સંસ્થાનો ઉલ્લેખ કરે છે, જેને અનુચ્છેદ ૧૭૪ અનુસાર રાજ્યપાલ દ્વારા બોલાવવામાં આવે છે. [87]બીજી બાજુ, "વિધાનસભા" શબ્દ, અનુચ્છેદ ૧૬૮[88] હેઠળ વ્યાપક ખ્યાલનો ઉલ્લેખ કરે છે, જેમાં રાજ્યપાલ અને વિધાનસભાના ગૃહોનો સમાવેશ થાય છે.તે અનિશ્ચિત સમય માટે કાર્ય કરે છે અને જ્યારે રાજ્યપાલે ગૃહને બોલાવ્યું ન હોય ત્યારે પણ તે અસ્તિત્વમાં છે.

૧૭૬. "વિધાનસભાના ગૃહ" ને બદલે "વિધાનસભામાં" શબ્દસમૂહનો ઉપયોગ નોંધપાત્ર છે.ઘણી સંસદીય પ્રક્રિયાઓ છે જે ગૃહના ફ્લોર પર થતી નથી, એટલે કે જ્યારે તે સત્રમાં હોય, ત્યારે રાજ્યપાલ દ્વારા બોલાવવામાં આવે છે.દાખલા તરીકે, ત્યાં કામચલાઉ સમિતિઓ અને સ્થાયી સમિતિઓ છે જે નીતિ અથવા સરકારી વહીવટની બાબતો સહિત વિવિધ મુદ્દાઓની તપાસ કરે છે.આમાંની ઘણી સમિતિઓ ગૃહમાં રજૂ કરાયેલા કાયદાઓ અથવા બિલ પર વિચાર કરતી નથી અથવા જ્યારે 'ગૃહ' ની બેઠક ન હોય ત્યારે કામ કરવાનું બંધ કરે છે.આવી સમિતિઓમાં થતી ચર્ચાઓ

---

87 ૧૭૪. રાજ્ય વિધાનમંડળના સત્રો, સત્રસમાપ્તિ અને વિસર્જન: (૧) રાજ્યપાલ, રાજ્યના વિધાનમંડળના ગૃહની અથવા દરેક ગૃહની બેઠક, પોતાને યોગ્ય લાગે તે સમયે અને સ્થળે વખતોવખત બોલાવશે પણ એક સત્રમાંની છેલ્લી બેઠક અને તરત પછીના સત્રમાંની તેની પહેલી બેઠખ માટે નક્કી કરેલ તારીખો વચ્ચે છ મહિના કરતાં વધારે લાંબો ગાળો પડવો જોઇએ નહિ.
(૨) રાજ્યપાલ વખતોવખત – (એ) ગૃહની અથવા બેમાંથી કોઇ ગૃહની સત્રસમાપ્તિ કરી શકશે; (બી) વિધાનસભાનું વિસર્જન કરી શકશે.

88 ૧૬૮. રાજ્યોના વિધાનમંડળનું બંધારણ – (૧) દરેક રાજ્યનું એક વિધાનમંડળ રહેશે, જે રાજ્યપાલ અને (એ) આંધ્રપ્રદેશ, બિહાર, મધ્યપ્રદેશ, મહારાષ્ટ્ર, કર્ણાટક, તમિલનાડુ, તેલંગાણા અને ઉત્તરપ્રદેશ રાજ્યોમાં બે ગૃહોનું; (બી) બીજા રાજ્યોમાં એક ગૃહનું બનશે.
(૨) રાજ્યના વિધાનમંડળના બે ગૃહો હોય તો એક વિધાન પરિષદ અને બીજું વિધાનસભા એ નામે ઓળખાશે અને એક જ ગૃહ હોય ત્યાં તે વિધાનસભાને નામે ઓળખાશે.

("કંઈપણ કહ્યું") સંસદીય વિશેષાધિકાર દ્વારા સુરક્ષિત નહીં રહે તેનું કોઈ કારણ દેખાતું નથી.

૧૭૭. ઉપર ઉલ્લેખિત અનુચ્છેદ ૮૦ હેઠળ યોજાયેલી રાજ્યસભાની ચૂંટણીઓ ત્યારે પણ થઈ શકે છે જ્યારે ગૃહનું સત્ર ન હોય કારણ કે જ્યારે રાજ્યની વિધાનસભાનું સત્ર ન હોય ત્યારે બેઠકો ખાલી પડી શકે છે. જો કે, ચૂંટણીઓ વિધાનસભાની કામગીરીનો એક ભાગ રહે છે અને વિધાનસભાની હદમાં થાય છે. તેવી જ રીતે, અનુચ્છેદ ૫૪[89] હેઠળ ભારતના રાષ્ટ્રપતિ માટે અને અનુચ્છેદ ૬૬[90] હેઠળ ઉપરાષ્ટ્રપતિ માટે ચૂંટણી પણ ત્યારે થઈ શકે છે જ્યારે સંસદ અથવા રાજ્ય વિધાનસભાઓનું સત્ર ચાલી રહ્યું ન હોય.જો કે, તેઓ સંસદ અને રાજ્ય વિધાનસભાઓના ચૂંટાયેલા સભ્યોની સત્તાઓ અને જવાબદારીઓનો અભિન્ન ભાગ છે.આવી ચૂંટણીઓ માટે મત વિધાનસભા અથવા સંસદમાં આપવામાં આવે છે, જે અનુચ્છેદ ૧૦૫ (૨) અને ૧૯૪ (૨) ના પ્રથમ અંગના રક્ષણ માટે પૂરતું છે.આ પ્રકારની પ્રક્રિયાઓ વિધાનસભાની કામગીરી અને સંસદીય લોકશાહીના વ્યાપક માળખામાં મહત્વપૂર્ણ છે.અનુચ્છેદ ૧૦૫ (૨) અને અનુચ્છેદ ૧૯૪ (૨) ના લખાણમાં કોઈ પ્રતિબંધ હોય તેવું લાગતું નથી, જે આવી ચૂંટણીઓને જોગવાઈઓ દ્વારા પૂરા પાડવામાં આવેલા રક્ષણની બહાર ધકેલી દે છે.વધુમાં, ધારાસભ્યોને

89 ચૂંટાયેલ સાંસદો અને રાજ્ય વિધાનમંડળના સભ્યોથી બનેલ મતદાર મંડળ
90 ચૂંટાયેલ સાંસદોથી બનેલ મતદાર મંડળ

ભય વગર "બોલવા" અને "મત આપવા" માટેનું મંચ પ્રદાન કરવાના સંસદીય વિશેષાધિકારનો હેતુ રાજ્યસભાની ચૂંટણીઓ અને રાષ્ટ્રપતિ અને ઉપરાષ્ટ્રપતિ માટેની ચૂંટણીઓને પણ સમાન રીતે લાગુ પડે છે.

૧૭૮. અમે હવે એટર્ની જનરલ દ્વારા તેમની દલીલને આગળ વધારવા માટે આધાર રાખેલા કેસોને સંબોધિત કરીશું. પશુપતિનાથ સુકુલ (ઉપરોક્ત) કેસમાં, આ અદાલતના ત્રણ ન્યાયાધીશોની ખંડપીઠે ચુકાદો આપ્યો હતો કે વિધાનસભ્ય બંધારણની અનુચ્છેદ ૧૮૮ હેઠળ જરૂરી બંધારણીય શપથ લેતા પહેલા પણ રાજ્યસભામાં બેઠક માટે ઉમેદવારીની દરખાસ્ત કરી શકે છે અને મતદાન કરી શકે છે. અદાલતે અવલોકન કર્યું હતું કે રાજ્યસભામાં બેઠકો ભરવા માટેની ચૂંટણી ગૃહની કાયદાકીય કાર્યવાહીનો ભાગ નથી અને ન તો તે તેની સમક્ષ ઉદ્ભવતા કોઈપણ મુદ્દા પર ગૃહમાં આપવામાં આવેલા મતની રચના કરે છે. તેથી, તે બંધારણની અનુચ્છેદ ૧૯૩ દ્વારા પ્રભાવિત નથી જે જણાવે છે કે વિધાનસભ્ય શપથ લેતા પહેલા ગૃહમાં બેસીને મતદાન કરી શકતા નથી. રસપ્રદ વાત એ છે કે કોર્ટે એ પણ નોંધ્યું હતું કે જાહેરનામામાં હાજર રહેલા ચૂંટાયેલા સભ્યનું નામ અને બંધારણીય શપથ લેનાર સભ્ય વચ્ચેના સમયગાળામાં, તે વિધાનસભ્યના તમામ વિશેષાધિકારો, પગાર અને ભથ્થાનો હકદાર છે.તે સ્પષ્ટ છે કે કોર્ટે માન્યતા આપી હતી કે વિધાનસભાના સભ્યો 'કાયદો ઘડતર' માં ભાગ ન લઈ શકે અથવા ભાગ ન લઈ શકે ત્યારે પણ તેઓ

વિશેષાધિકારો મેળવવા માટે હકદાર છે. આ વિશેષાધિકારોમાંથી એક અનુચ્છેદ ૧૯૪ હેઠળ વિધાનસભાના સભ્યોને આપવામાં આવેલ સંસદીય વિશેષાધિકાર છે.કોર્ટે નીચે મુજબ ચુકાદો આપ્યો હતોઃ

"૧૮. [...] અગાઉ જણાવ્યા મુજબ બંધારણની અનુચ્છેદ ૧૯૩માં સમાવિષ્ટ નિયમ એ છે કે વિધાનસભામાં ચૂંટાયેલા સભ્ય શપથ અથવા પ્રતિજ્ઞા લેતા પહેલા ગૃહમાં બેસીને મતદાન કરી શકતા નથી.બંધારણની અનુચ્છેદ ૧૯૩માં "બેઠક અને મતદાન" શબ્દો સૂચવે છે કે બંધારણની અનુચ્છેદ ૧૭૪ હેઠળ રાજ્યપાલ દ્વારા યોગ્ય લાગે તે સમયે અને સ્થળે બેઠક બોલાવવી અને ઉપરોક્ત સમન્સ અથવા સ્થગિત બેઠકને અનુસરીને ગૃહની બેઠક યોજવી. ચૂંટાયેલા સભ્ય બંધારણની અનુચ્છેદ ૧૯૩નું ઉલ્લંઘન કરવા બદલ દંડ ત્યારે જ ભોગવે છે જ્યારે તે ગૃહની આવી બેઠકમાં બેસે છે અને મત આપે છે. કાયદાની કલમ ૭૩ દ્વારા પૂરી પાડવામાં આવેલ સામાન્ય ચૂંટણી પછી ગૃહની રચના અને ગૃહની પ્રથમ બેઠક બોલાવવાની વચ્ચે નિશ્ચિતપણે સમયનો અંતરાલ હોય છે. તે સમયગાળા દરમિયાન વિધાનસભાના ચૂંટાયેલા સભ્ય કે જેનું નામ કાયદાની કલમ ૭૩ હેઠળ બહાર પાડવામાં આવેલા જાહેરનામામાં દેખાય છે તે વિધાનસભ્યના તમામ વિશેષાધિકારો, પગાર અને ભથ્થાનો હકદાર છે, જેમાંથી એક રાજ્યસભામાં બેઠક ભરવા માટે યોજાયેલી ચૂંટણીમાં મતદાર તરીકે કામ કરવાનો અધિકાર છે. તે કાયદાની કલમ ૭૩ની અસર છે જે કહે છે કે તેના હેઠળ જાહેરનામાના પ્રકાશન પર ગૃહની રચના કરવામાં આવી હોવાનું માનવામાં આવશે. પ્રશ્નમાં ચૂંટણી તેની બેઠકમાં હાથ ધરવામાં આવેલી ગૃહની કાયદાકીય કાર્યવાહીનો ભાગ નથી. ન તો આવી ચૂંટણીમાં આપવામાં આવેલો મત ગૃહ સમક્ષ ઉદ્ભવતા કોઈપણ મુદ્દા પર ગૃહમાં આપવામાં આવેલો મત છે. ચૂંટણી પર અધ્યક્ષનું

કોઈ નિયંત્રણ નથી. આ હેતુ માટે નિયુક્ત રિટર્નિંગ ઓફિસર દ્વારા ચૂંટણી યોજવામાં આવે છે.અગાઉ ઉલ્લેખ કર્યો છે તેમ, કાયદાની કલમ ૩૩ હેઠળ નામાંકન પત્ર કાયદાની કલમ ૩૦ હેઠળ નામાંકન કરવા માટે સૂચિત છેલ્લા દિવસ પહેલા બપોરના અગિયાર વાગ્યાથી બપોરના ત્રણ વાગ્યા વચ્ચે રિટર્નિંગ ઓફિસર સમક્ષ રજૂ કરવાનું હોય છે. પછી નામાંકનની તપાસ અને નામાંકન પાછું ખેંચવા જેવા તમામ આગળના પગલાં રિટર્નિંગ અધિકારી સમક્ષ લેવામાં આવે છે.ચૂંટણી આચાર નિયમો, ૧૯૬૧ના નિયમ ૬૯માં જોગવાઈ કરવામાં આવી છે કે વિધાનસભા સભ્યોની ચૂંટણીમાં જ્યાં મતદાન જરૂરી બને છે, ત્યાં આવી ચૂંટણી માટે ચૂંટણી અધિકારી, ઉમેદવારી પાછી ખેંચવાની છેલ્લી તારીખ પછી બને તેટલી વહેલી તકે દરેક મતદારને મતદાન માટે નક્કી કરવામાં આવેલી તારીખ, સમય અને સ્થળની જાણ કરતી નોટિસ મોકલશે.ચૂંટણી આચાર નિયમો, ૧૯૬૧નો ભાગ ૬ જેમાં નિયમ ૬૯ અને તેનો ભાગ ૭ સામેલ છે, તે વિધાનસભાના સભ્યો દ્વારા ચૂંટણીમાં અનુસરવાની પ્રક્રિયા સાથે સંબંધિત છે.ચૂંટણી આચાર નિયમો, ૧૯૬૧ના નિયમ ૮૫માં એવી જોગવાઈ કરવામાં આવી છે કે ઉમેદવારને ચૂંટાયેલા જાહેર કર્યા પછી શક્ય તેટલી વહેલી તકે ચૂંટણી અધિકારી આવા ઉમેદવારને ફોર્મ ૨૪માં ચૂંટણીનું પ્રમાણપત્ર આપશે અને ઉમેદવાર પાસેથી તેની રસીદની સ્વીકૃતિ મેળવશે જેના પર તેણે વિધિવત હસ્તાક્ષર કર્યા છે અને તરત જ નોંધણી દ્વારા સ્વીકૃતિ રાજ્ય પરિષદના સચિવને અથવા કેસ હોય તે રીતે વિધાન પરિષદના સચિવને મોકલશે.આમ ચૂંટણી દરમિયાન લેવામાં આવેલા તમામ પગલાં ગૃહની બેઠકમાં થતી કાર્યવાહીની બહાર આવે છે. "

(ભાર આપવામાં આવ્યો છે)

૧૭૯. મધુર જેતલી (સુપ્રા) માં, કોર્ટે પશુપતિ નાથ સુકુલ (સુપ્રા) પર આધાર રાખ્યો હતો અને પુનરાવર્તન કર્યું હતું કે રાજ્યસભાની ચૂંટણી ગૃહની કાયદાકીય કાર્યવાહીનો ભાગ નથી અને આવી ચૂંટણીમાં આપવામાં આવેલ મત ગૃહની બેઠકમાં આપવામાં આવેલ મત નથી.ઉલ્લેખનીય છે કે, પશુપતિનાથ સુકુલ (સુપ્રા) અને મધુર જેતલી (સુપ્રા) બંનેએ અનુચ્છેદ ૧૯૪ (૨) ના અર્થઘટન અને અવકાશ અથવા સંસદીય વિશેષાધિકાર માટેના કોઈપણ દાવા સાથે સંબંધિત કોઈ પ્રશ્નનો ઉલ્લેખ કર્યો ન હતો.

૧૮૦. ઉપર જણાવ્યા મુજબ, આ દરખાસ્ત સાથે કોઈ વિવાદ નથી કે રાજ્યસભાની ચૂંટણીઓ કાયદો બનાવવાના કાર્યોનો ભાગ નથી અને ગૃહની બેઠક દરમિયાન થતી નથી.જો કે, અનુચ્છેદ ૧૯૪ નો લખાણ સભાનપણે 'ગૃહ' ને બદલે 'વિધાનસભા' શબ્દનો ઉપયોગ સંસદીય પ્રક્રિયાઓને સમાવવા માટે કરે છે જે જરૂરી નથી કે ગૃહના ફ્લોર પર થાય અથવા તેના પાંડિત્યપૂર્ણ અર્થમાં 'કાયદો બનાવવો' સામેલ હોય.

૧૮૧. છેવટે, વિદ્વાન એટર્ની જનરલે કુલદિપ નાયર (ઉપરોક્ત) પર ભરોસો મૂક્યો.આ કેસમાં, આ અદાલતની બંધારણીય બેન્ચ લોક પ્રતિનિધિત્વ અધિનિયમ, ૧૯૫૧માં સુધારાની માન્યતાનો ચુકાદો આપી રહી હતી, જેના દ્વારા (એ) રાજ્યસભાની ચૂંટણી માટે ઉમેદવાર રાજ્યના

મતવિસ્તારમાંથી મતદાર હોવાની જરૂરિયાત દૂર કરવામાં આવી હતી; અને (બી) રાજ્યસભાની ચૂંટણીમાં ખુલ્લી મતપત્ર રજૂ કરવામાં આવી હતી.

૧૮૨. રાજ્યસભાની ચૂંટણીમાં ખુલ્લા મતપત્રોના ઉપયોગ પર વિરોધ કરવા માટે અદાલત સમક્ષ રજૂ કરાયેલી દલીલોમાંની એક એવી હતી કે મત અનુચ્છેદ ૧૯૪ (૨) દ્વારા સુરક્ષિત છે.એવી દલીલ કરવામાં આવી હતી કે અનુચ્છેદ ૧૯૪(૧) અને (૨) હેઠળ ધારાસભ્યોને આપવામાં આવેલ વાણી સ્વાતંત્ર્યનો અધિકાર કલમ ૧૯(૧)(એ) હેઠળ આપવામાં આવેલ વાણી સ્વાતંત્ર્યના અધિકારથી અલગ છે, જે વાજબી પ્રતિબંધોને આધીન છે. એવી વિનંતી કરવામાં આવી હતી કે બંધારણની અનુચ્છેદ ૧૯૪(૨) હેઠળ મતદાનની સંપૂર્ણ સ્વતંત્રતાને લોક પ્રતિનિધિત્વ અધિનિયમ, ૧૯૫૧માં વૈધાનિક સુધારા દ્વારા હળવી કરવામાં આવી રહી છે, જેમાં ખુલ્લા મતપત્રોની મંજૂરી આપવામાં આવી છે. આ દલીલને સંબોધતી વખતે કોર્ટે જણાવ્યું હતું કે રાજ્યસભામાં બેઠકો ભરવા માટેની ચૂંટણીઓ વિધાનસભાની કાર્યવાહી નથી પરંતુ માત્ર મતાધિકારની કવાયત છે, જે અનુચ્છેદ ૧૯૪ની જાળની બહાર આવે છે. કોર્ટે (મુખ્ય ન્યાયાધીશ વાય. કે. સભરવાલ દ્વારા ઘોષિત) નીચે મુજબ ચુકાદો આપ્યો હતોઃ

> **“કાયદાકીય વિશેષાધિકાર અને દસમી અનુસૂચિ પર આધારિત દલીલો**
>
> .....

૩૭૨. વિદ્વાન વિદ્વાન કાઉન્સેલની દલીલ છે કે અનુચ્છેદ ૮૦ (૪) ની જોગવાઈઓ હેઠળ રાજ્યોની પરિષદમાં દરેક રાજ્યના પ્રતિનિધિઓને ચૂંટવા માટે રાજ્યવાર ચૂંટણી મંડળોની રચના કરનારા રાજ્યોની વિધાનસભાઓના સભ્યોના વિશેષાધિકારોને લગતી અનુચ્છેદ ૧૯૪ (૨) માં સમાવિષ્ટ જોગવાઈના અવકાશ અને અવધિ અંગે સમાન અર્થઘટન હોવું જોઈએ.વકીલ દલીલ કરે છે કે અનુચ્છેદ ૧૯૪ (૨) માંથી વહેતા કાનૂની પરિણામોના ભય વિના અભિવ્યક્તિની સ્વતંત્રતા અનુચ્છેદ ૮૦ (૪) હેઠળ ચૂંટણી મંડળ તરીકે તેમના કાર્યનું નિર્વહન કરતી વખતે વિધાનસભાના સભ્યોને આપવી જોઈએ.

૩૭૩. આ દલીલ આકર્ષક હોવા છતાં, સંદર્ભમાં કોઈ વિશ્વાસને પાત્ર નથી. અનુચ્છેદ ૮૦ હેઠળ ચૂંટણી સંબંધિત કાર્યવાહી અનુચ્છેદ ૧૯૪ ના અર્થમાં "રાજ્યના વિધાનસભાના ગૃહ" ની કાર્યવાહી નથી. તે વિધાનસભાના ચૂંટાયેલા સભ્યો છે, જેઓ અનુચ્છેદ ૮૦ હેઠળ રાજ્ય પરિષદમાં તે રાજ્યને ફાળવવામાં આવેલી બેઠક ભરવા માટે રાજ્યના પ્રતિનિધિને ચૂંટવા માટે ચૂંટણી મંડળની રચના કરે છે. તે નોંધપાત્ર છે કે તે સમગ્ર વિધાનસભા નથી કે જે ચૂંટણી મંડળ બને છે, પરંતુ માત્ર તેના સભ્યોની ચોક્કસ શ્રેણી બને છે. જ્યારે આવા સભ્યો એક જગ્યાએ ભેગા થાય છે, ત્યારે તેઓ બંધારણ હેઠળ વિધાનસભાને સોંપવામાં આવેલા કાર્યો ન કરવા માટે આમ કરે છે.ચૂંટણીમાં તેમની ભાગીદારી માત્ર ચૂંટણી માટે મતદારોની તેમની હોદ્દાની ક્ષમતાને કારણે છે. આમ, તેમાંથી દરેક દ્વારા મત આપવાની ક્રિયા, જે તે બધાને એક સાથે અથવા એક જ સમયે હાજર રાખવાની જરૂર નથી, તે માત્ર મતાધિકારનો ઉપયોગ છે અને વિધાનસભાની કાર્યવાહી નથી. "

(ભાર આપવામાં આવ્યો છે)

૧૮૩. અનુચ્છેદ ૧૦૫ અને અનુચ્છેદ ૧૯૪ હેઠળનું રક્ષણ બાંહેધરી આપે છે કે સંસદના ચૂંટાયેલા સભ્ય અથવા રાજ્ય વિધાનસભાનો મત, જે પણ કેસ હોય, તે અદાલતમાં કાર્યવાહીનો વિષય ન હોઈ શકે.તે "ગુપ્ત મતદાન" ની બાંયધરી આપતું નથી.હકીકતમાં, જ્યારે સંસદ અથવા રાજ્ય વિધાનસભાના ચૂંટાયેલા સભ્યો ગૃહની બેઠક દરમિયાન બિલ પર મતદાન કરે છે, જે નિર્વિવાદપણે અનુચ્છેદ ૧૦૫ અને ૧૯૪ ની મર્યાદામાં આવે છે, ત્યારે પણ તેમને ગુપ્ત મતદાનની ખાતરી આપવામાં આવતી નથી. જ્યારે મતદાન સામાન્ય રીતે ધ્વનિ મત દ્વારા કરવામાં આવે છે, ત્યારે વિધાનસભાના સભ્યો "વિભાજન મત" તરીકે ઓળખાય છે તે મેળવી શકે છે." આવી સ્થિતિમાં મતોનું વિભાજન, એટલે કે કયા સભ્યએ પ્રસ્તાવની તરફેણમાં અથવા વિરુદ્ધમાં મતદાન કર્યું તે સમગ્ર ગૃહ અને સામાન્ય જનતાને દેખાય છે. એવું ન કહી શકાય કે અનુચ્છેદ ૧૯૪ (૨) હેઠળ સંસદીય વિશેષાધિકારનો હેતુ સંસદમાં વિધાનસભાને તેમના મત અથવા ભાષણોમાં અનામીતા પ્રદાન કરવાનો નથી, પરંતુ તેઓ જે મત આપે છે અથવા જે ભાષણો આપે છે તેનાથી સંબંધિત કાનૂની કાર્યવાહીથી તેમને રક્ષણ આપવાનો છે. તેમના ચૂંટાયેલા પ્રતિનિધિઓના મત અને ભાષણોની સામગ્રી નાગરિકો માટે સુલભ હોવી એ સંસદીય લોકશાહીનો એક આવશ્યક ભાગ છે.

૧૮૪. અપીલકર્તા વતી વરિષ્ઠ વકીલ શ્રી રાજુ રામચંદ્રને દલીલ કરી છે કે કુલદિપ નાયર (ઉપરોક્ત) માં અવલોકનો ચુકાદાના ગુણોત્તર નિર્ણયની રચના કરતા નથી અને આજ્ઞાકારી છે.આ સામાન્ય કાયદો છે કે આ અદાલત માત્ર અગાઉના નિર્ણયના ગુણોત્તરથી જ બંધાયેલી છે.આ દલીલમાં અમુક યોગ્યતા હોઈ શકે છે. જો કે, કોઈ પણ સંજોગોમાં, આ અદાલતના સાત ન્યાયાધીશોનું સંયોજન હોવાથી, તે સ્પષ્ટ કરવામાં આવે છે કે રાજ્યસભાની ચૂંટણી માટે મતદાન અનુચ્છેદ ૧૯૪ (૨) ની મર્યાદામાં આવે છે.અન્ય તમામ બાબતોમાં, કુલદિપ નાયર (ઉપરોક્ત) માં બંધારણીય બેન્ચનો નિર્ણય સારો કાયદો છે.

૧૮૫. રસપ્રદ વાત એ છે કે, કુલદિપ નાયર (સુપ્રા) એક અન્ય કેસ છે, જેમાં કોર્ટે પી.વી. નરસિમ્હા રાવ (સુપ્રા) ના લઘુમતી ચુકાદા પર આધાર રાખ્યો હતો, જેથી બંધારણનું અર્થઘટન કરતી વખતે કોર્ટે એક એવી રચના અપનાવવી જોઈએ જે બંધારણની પાયાની લાક્ષણિકતાઓ અને મૂળભૂત માળખાને મજબૂત કરે. રાજ્યસભામાં મતદાન અનુચ્છેદ ૧૯૪(૨) ની મર્યાદામાં આવે છે કે કેમ તે પ્રશ્ન પર કાયદાની આ દરખાસ્તને લાગુ કરવી પણ આપણને સમાન નિષ્કર્ષ પર લાવે છે.

૧૮૬. અમારામાંથી એક (ન્યાયમૂર્તિ ડી. વાય. ચંદ્રચુડ) કે. એસ. પુટ્ટાસ્વામી (૫ ન્યાયાધીશો દ્વારા આધાર ચુકાદો) વિરુદ્ધ ભારત સરકાર[91]માં,

91 [૨૦૧૮] ૮ એસ.સી.આર. ૧: ૨૦૧૮ એસ.સી.સી. ઓનલાઈન એસ.સી. ૧૬૪૨

રાજ્યસભાના મહત્વ અને "આપણી લોકશાહીના પાયા" પર દ્વિસદનીયતા પર પ્રતિબિંબિત કરવાનો પ્રસંગ મળ્યો હતો.એવું જોવા મળ્યું હતું કેઃ

"૧૧૦૬. રાજ્યસભાનું સંસ્થાકીય માળખું રાષ્ટ્રની બહુમતીવાદ અને તેની ભાષા, સંસ્કૃતિ, ધારણા અને હિતની વિવિધતાને પ્રતિબિંબિત કરવા માટે વિકસાવવામાં આવ્યું છે. કાયદાકીય દરખાસ્તોની વ્યાપક તપાસ સુનિશ્ચિત કરવા માટે બંધારણના નિર્માતાઓ દ્વારા રાજ્યસભાની કલ્પના કરવામાં આવી હતી. સંસદના બીજા ગૃહ તરીકે, તે ઉતાવળમાં અને ખોટી કલ્પનાવાળા કાયદા પર અંકુશ તરીકે કામ કરે છે, જે કાયદાકીય કામકાજની તપાસ માટે તક પૂરી પાડે છે. કારોબારી જવાબદારી સુનિશ્ચિત કરવા અને સત્તાનું સંતુલન જાળવવા માટે રાજ્યસભાની ભૂમિકા આંતરિક છે. ઉપલા ચેમ્બર નીચલા ચેમ્બરની કામગીરીને ઘણી રીતે પૂરક બનાવે છે. રાજ્યસભા લોકસભાના સંબંધમાં સંતુલનની સંસ્થા તરીકે કામ કરે છે અને ભારતના સંઘીય માળખાનું પ્રતિનિધિત્વ કરે છે. રાજ્યસભાનું અસ્તિત્વ અને ભૂમિકા બંધારણના મૂળભૂત માળખાનો એક ભાગ છે. આપણા બંધારણનું માળખું રાજ્યસભાને સંઘીય દ્વિસદનીયતાની સંસ્થા તરીકે જુએ છે, માત્ર એક સરળ દ્વિસદનીય વિધાનસભાના ભાગ તરીકે નહીં. "સેનેટ" ને બદલે "કાઉન્સિલ ઓફ સ્ટેટ્સ" તરીકે તેનું નામકરણ તેના સંઘીય મહત્વને યોગ્ય રીતે સમર્થન આપે છે.

.....

૧૧૦૮. [...] પુનરાવર્તિત ચેમ્બર તરીકે, બંધારણ નિર્માતાઓએ કલ્પના કરી હતી કે તે બંધારણના મૂલ્યોનું રક્ષણ કરશે, ભલે તે લોકોની ઇચ્છા વિરુદ્ધ હોય.રાજ્યસભા બહુમતીવાદની વિરુદ્ધ પ્રતીક છે.

.....

૧૧૧૦. સહભાગી શાસન એ લોકશાહીનો સાર છે. તે પ્રતિભાવ અને પારદર્શિતાની ખાતરી આપે છે. રાજ્યસભા દ્વારા સુધારેલા બિલોનું વિશ્લેષણ દર્શાવે છે કે ઘણા કિસ્સાઓમાં, લોકસભા દ્વારા પસાર કરાયેલા બિલમાં રાજ્યસભા દ્વારા ભલામણ કરાયેલા ફેરફારો આખરે અમલમાં મૂકવામાં આવ્યા હતા. દહેજ પ્રતિબંધ બિલ એ કાયદાનું ઉદાહરણ છે જેમાં સુધારા પર રાજ્યસભાના આગ્રહને કારણે બંને ગૃહોની સંયુક્ત બેઠક બોલાવવામાં આવી હતી અને તે બેઠકમાં રાજ્યસભા દ્વારા સૂચવવામાં આવેલા સુધારાઓમાંથી એકને વિભાજન વિના અપનાવવામાં આવ્યો હતો.રાષ્ટ્ર નિર્માણમાં રાજ્યસભાની મહત્વપૂર્ણ જવાબદારી છે, કારણ કે સંસદના બંને ગૃહો વચ્ચેની વાતચીત વિવાદોને અલગ દ્રષ્ટિકોણથી ઉકેલવામાં મદદ કરે છે.ભારતીય સંસદનું દ્વિસદનીય સ્વરૂપ સંઘીય બંધારણની કામગીરીનું અભિન્ન અંગ છે. તે આપણી લોકશાહીનો પાયો નાંખે છે.તે બંધારણના મૂળભૂત માળખાનો એક ભાગ છે, તેથી તે બંધારણીય સિદ્ધાંત પર આધારિત છે. કોઈ બિલ નાણાં બિલ છે કે નહીં તે અંગે અધ્યક્ષનો નિર્ણય પ્રક્રિયાની બાબત નથી.તેની સીધી અસર રાજ્યસભાની ભૂમિકા પર પડે છે અને તેથી, સંઘીય રાજકારણની કામગીરી પર પડે છે."

(ભાર આપવામાં આવ્યો છે)

૧૮૭. રાજ્યસભા અથવા રાજ્યોની પરિષદ આપણી લોકશાહીની કામગીરીમાં અભિન્ન કાર્ય કરે છે અને રાજ્યસભા દ્વારા ભજવવામાં આવતી ભૂમિકા બંધારણના મૂળભૂત માળખાનો એક ભાગ છે. તેથી, અનુચ્છેદ ૮૦ હેઠળ રાજ્યસભાના સભ્યોને ચૂંટવામાં રાજ્ય વિધાનસભાઓના ચૂંટાયેલા

સભ્યો દ્વારા ભજવવામાં આવેલી ભૂમિકા મહત્વપૂર્ણ છે અને મતનો ઉપયોગ મુક્તપણે અને કાનૂની સતામણીના ભય વિના થાય તે સુનિશ્ચિત કરવા માટે અત્યંત રક્ષણની જરૂર છે. રાજ્યસભાના સભ્યોની ચૂંટણી કરતી વખતે વિધાનસભાના ચૂંટાયેલા સભ્યો દ્વારા મતાધિકારનો મુક્ત અને નિર્ભીક ઉપયોગ નિઃશંકપણે રાજ્ય વિધાનસભાના ગૌરવ અને કાર્યક્ષમ કામગીરી માટે જરૂરી છે.અન્ય કોઈપણ અર્થઘટન અનુચ્છેદ ૧૯૪ (૨) ના લખાણ અને સંસદીય વિશેષાધિકારના હેતુને નકારી કાઢે છે. ખરેખર, અનુચ્છેદ ૧૦૫ અને ૧૯૪ હેઠળના રક્ષણને બોલચાલની ભાષામાં "સંસદીય વિશેષાધિકાર" કહેવામાં આવ્યું છે, કોઈ કારણસર "કાયદાકીય વિશેષાધિકાર" નહીં.તે માત્ર ગૃહના ફ્લોર પર કાયદો બનાવવા સુધી મર્યાદિત ન હોઈ શકે, પરંતુ ચૂંટાયેલા સભ્યોની અન્ય સત્તાઓ અને જવાબદારીઓ સુધી વિસ્તરે છે, જે ગૃહની બેઠક ન હોય ત્યારે પણ વિધાનસભા અથવા સંસદમાં થાય છે.

જે. નિષ્કર્ષ

૧૮૮. આ ચુકાદા દરમિયાન, પી.વી. નરસિમ્હા રાવ (ઉપરોક્ત) માં બહુમતી અને લઘુમતીના તર્કનું વિશ્લેષણ કરતી વખતે અમે વિવાદના તમામ પાસાઓ પર સ્વતંત્ર રીતે ચુકાદો આપ્યો છે, એટલે કે બંધારણની અનુચ્છેદ ૧૦૫ અને ૧૯૪ના આધારે સંસદ સભ્ય અથવા વિધાનસભા, કેસ હોય તો, ફોજદારી અદાલતમાં લાંચ લેવાના આરોપમાં કાર્યવાહીથી

મુક્તિનો દાવો કરી શકે છે કે કેમ.અમે આ પાસા પર બહુમતીના ચુકાદા સાથે અસંમત છીએ અને તેને નકારી કાઢીએ છીએ.અમારા તારણો આ પ્રમાણે છેઃ

૧૮૮.૧. પૂર્વવર્ત ન્યાયનિર્ણયોના અનુસરણન સિદ્ધાંત કાયદાનો અદમ્ય નિયમ નથી. આ અદાલતની મોટી બેન્ચ આ અદાલતના ઉદાહરણોમાં ઘડવામાં આવેલા પરીક્ષણોને ધ્યાનમાં રાખીને યોગ્ય કેસોમાં અગાઉના નિર્ણય પર પુનર્વિચાર કરી શકે છે. પી.વી. નરસિમ્હા રાવ (સુપ્રા) માં બહુમતીનો ચુકાદો, જે મત આપવા અથવા બોલવા માટે કથિત રીતે લાંચ લેનાર વિધાનસભાના સભ્યને કાર્યવાહીથી મુક્તિ આપે છે, તે જાહેર હિત, જાહેર જીવનમાં પ્રામાણિકતા અને સંસદીય લોકશાહી પર વ્યાપક અસર કરે છે. જો નિર્ણય પર પુનર્વિચાર કરવામાં ન આવ્યો હોય તો આ અદાલત ભૂલને ટકાવી રાખવાની મંજૂરી આપવાનું ગંભીર જોખમ છે;

૧૮૮.૨. યુકેમાં હાઉસ ઓફ કોમન્સથી વિપરીત, ભારત પાસે 'પ્રાચીન અને અસંદિગ્ધ' વિશેષાધિકારો નથી જે સંસદ અને રાજા વચ્ચેના સંઘર્ષ પછી આપવામાં આવ્યા હતા.આઝાદી પૂર્વેના ભારતમાં અનિચ્છા ધરાવતી વસાહતી સરકાર સામે વિશેષાધિકારોનું સંચાલન કાયદા દ્વારા કરવામાં આવતું

હતું.બંધારણની શરૂઆત પછી વૈધાનિક વિશેષાધિકાર બંધારણીય વિશેષાધિકારમાં પરિવર્તિત થયો;

૧૮૮.૩. કોઈ ચોક્કસ કેસમાં વિશેષાધિકારનો દાવો બંધારણના માપદંડોને અનુરૂપ છે કે કેમ તે ન્યાયિક સમીક્ષાને પાત્ર છે.

૧૮૮.૪. વિધાનસભાના કોઈ વ્યક્તિગત સભ્ય વિધાનસભામાં મતદાન અથવા ભાષણના સંબંધમાં લાંચ લેવાના આરોપમાં કાર્યવાહીથી અનુચ્છેદ ૧૦૫ અને ૧૯૪ હેઠળ મુક્તિ મેળવવા માટે વિશેષાધિકારનો દાવો કરી શકતો નથી. પ્રતિરક્ષાનો આવો દાવો એ બેવડી કસોટીને પૂર્ણ કરવામાં નિષ્ફળ જાય છે કે દાવો ગૃહની સામૂહિક કામગીરી સાથે જોડાયેલો છે અને તે ધારાસભ્યની આવશ્યક ફરજો નિભાવવા માટે જરૂરી છે;

૧૮૮.૫. બંધારણની અનુચ્છેદ ૧૦૫ અને ૧૯૪ એવા વાતાવરણને ટકાવી રાખવાનો પ્રયાસ કરે છે જેમાં વિધાનસભામાં ચર્ચા અને ચર્ચા થઈ શકે.જ્યારે કોઈ સભ્યને લાંચ લેવાના કૃત્યને કારણે ચોક્કસ રીતે મત આપવા અથવા બોલવા માટે પ્રેરિત કરવામાં આવે ત્યારે આ હેતુનો નાશ થાય છે.

૧૮૮.૬. "કંઈપણ" અને "કોઈપણ" અભિવ્યક્તિઓ અનુચ્છેદ ૧૦૫ (૨) અને ૧૯૪ (૨) માં સંલગ્ન અભિવ્યક્તિઓના સંદર્ભમાં વાંચવી આવશ્યક છે."સંદર્ભમાં" શબ્દોનો અર્થ 'ઉદ્ભવતા' અથવા 'સ્પષ્ટ સંબંધ ધરાવતા' થાય છે અને તેનો અર્થ એવી કોઈ પણ વસ્તુ તરીકે અર્થઘટન કરી શકાતો નથી કે જે આપેલા ભાષણ અથવા મત સાથે દૂરસ્થ જોડાણ પણ ધરાવે;

૧૮૮.૭. અનુચ્છેદ ૧૦૫ (૨) અને અનુચ્છેદ ૧૯૪ની અનુરૂપ જોગવાઈ હેઠળ લાંચ લેવાથી મુક્તિ આપવામાં આવી નથી કારણ કે લાંચ લેનાર સભ્ય એવો ગુનો કરે છે જે મત આપવા માટે અથવા મત કેવી રીતે આપવો જોઈએ તે નક્કી કરવાની ક્ષમતા માટે જરૂરી નથી. આ જ સિદ્ધાંત ગૃહ અથવા સમિતિમાં ભાષણના સંબંધમાં લાંચ આપવા પર લાગુ પડે છે.

૧૮૮.૮. વિધાનસભાના સભ્યો દ્વારા ભ્રષ્ટાચાર અને લાંચ જાહેર જીવનમાં પ્રામાણિકતા ઘટાડે છે.

૧૮૮.૯. ફોજદારી ગુના માટે કાર્યવાહી કરવા માટે સક્ષમ અદાલત દ્વારા જે અધિકારક્ષેત્રનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે અને વિધાનસભાના સભ્ય દ્વારા લાંચ સ્વીકારવાના સંબંધમાં શિસ્તભંગ

માટે કાર્યવાહી કરવાની ગૃહની સત્તા અલગ–અલગ ક્ષેત્રોમાં અસ્તિત્વ ધરાવે છે.ફોજદારી ગુનાના સંબંધમાં અધિકારક્ષેત્રનો ઉપયોગ કરતી અદાલતનો અવકાશ, હેતુ અને પરિણામો અને તેના સભ્યોને શિસ્ત આપવાની ગૃહની સત્તા અલગ છે.

૧૮૮.૧૦. લાંચ લેવાના કૃત્યમાં સંડોવાયેલા વિધાનસભાના સભ્ય સામે કેસ ચલાવવા માટે અદાલતના અધિકારક્ષેત્રને માન્યતા આપીને વિધાનસભાના વ્યક્તિગત સભ્યો સામે દુરૂપયોગની સંભાવના ન તો વધે છે અને ન તો ઘટે છે.

૧૮૮.૧૧. લાંચ લેવાનો ગુનો સંમત કાર્યવાહીની કામગીરી માટે અજ્ઞેયવાદી છે અને ગેરકાયદેસર સંતોષની આપ–લે પર સ્પષ્ટ થાય છે. તેનાથી કોઈ ફરક પડતો નથી કે મત સંમત દિશામાં નાખવામાં આવે છે કે મત બિલકુલ નાખવામાં આવે છે.લાંચ લેવાનો ગુનો તે સમયે પૂર્ણ થાય છે જ્યારે ધારાસભ્ય લાંચ સ્વીકારે છે; અને

૧૮૮.૧૨. પી.વી. નરસિમ્હા રાવ (ઉપરોક્ત) માં બહુમતીના ચુકાદામાં આ મુદ્દા પર જે અર્થઘટન કરવામાં આવ્યું છે તે વિરોધાભાસી પરિણામમાં પરિણમે છે જ્યાં એક ધારાસભ્યને જ્યારે લાંચ સ્વીકારે

છે અને સંમત દિશામાં મતદાન કરે છે ત્યારે તેમને મુક્તિ આપવામાં આવે છે. બીજી બાજુ, જે ધારાસભ્ય લાંચ સ્વીકારવા માટે સંમત થાય છે, પરંતુ આખરે સ્વતંત્ર રીતે મત આપવાનું નક્કી કરે છે, તેની સામે કાર્યવાહી કરવામાં આવશે. આ પ્રકારનું અર્થઘટન અનુચ્છેદ ૧૦૫ અને ૧૯૪ના લખાણ અને હેતુથી વિપરીત છે.

૧૮૯. સંદર્ભનો જવાબ ઉપરોક્ત શબ્દોમાં આપવામાં આવ્યો છે.આ સંદર્ભમાં હાઈકોર્ટના વિવાદિત ચુકાદા દ્વારા ઉઠાવવામાં આવેલા કાયદાના પ્રશ્નનો જવાબ આપ્યા પછી, ફોજદારી અપીલનો ઉપરોક્ત શરતોમાં નિકાલ કરવામાં આવે છે.

૧૯૦. પડતર અરજીઓ, જો કોઈ હોય તો, તેનો નિકાલ કરવામાં આવે છે.

કેસનું પરિણામઃ

રેફરન્સનો જવાબ આપવામાં આવ્યો અને ફોજદારી અપીલનો નિકાલ કરવામાં આવ્યો.

This judgment has been translated using AI Tool – SUVAS.

==========

<u>અસ્વીકરણ</u>: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઈ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

<u>DISCLAIMER:</u> The translated judgment in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/ her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgment shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.